

Aleksander Videčnik

Zadružno povezovanje kmetov v Gornji Savinjski dolini

*Pobudnikom združništva
v Gornji Savinjski dolini
v časten spomin,
bodočim rodovom v spodbudo*

Aleksander Videčnik

Zadružno povezovanje kmetov v Gornji Savinjski dolini

Mozirje 1988

Izdala:

Mercator — Zgornjesavinjska kmetijska zadruga v Mozirju 1988

Za ZKZ Mercator Mozirje:

Alojz Plaznik, direktor,
Florijan Remic, predsednik zadružnega sveta ZKZ,
in Valentin Mavrič, predsednik zadružnega sveta TZO.

Po mnenju republiškega komiteja za informiranje je zapis oproščen prometnega davka

Spremni pozdrav Videčniku in njegovi knjigi o gornjesavinjskem združništvu

Aleksander Videčnik je eden tistih popisovalcev naših krajev in ljudi, ki družno s poklicanimi vedami, pa spet nekako mimo njih skrbijo za živo reko zgodovinskega spomina. Različni profesorji in akademiki poganjajo njen osrednji in »uradni« tok, Videčnik in njegovi številne ljubeznive in prav tako dragocene priroke, studence in stranske rokave. Nekako v zadregi in kot opravičilo pravi, da piše za preproste ljudi. Naokrog hodi z živo radovednostjo, vse bajte in hiše obleze, stare papirje obrača, zgodbam prisluhne, si z veseljem ogleda kakšno staro sabljo ali orodje, otipa stoletne pečate, razbira nekdanjo gotico in vse, kar najde napisanega. Potem se posvetuje še s profesorji, na primer s skoraj stoletnim in vendar čistospominskim Jankom Orožnom iz Celja, v njegovem znanju se zoblikujejo zaokrožene podobe življenja v gornjesavinjskem koncu: temu je pač posvetil svojo ljubezen in svoje tovrstno delo. Napisal je še, kako je bilo s kmečkim delavstvom v Gornji Savinjski dolini med obema vojnama, o lučkih gozdnih delavcih, o krajih v dolini — in zdaj še o združništvu.

Povabili so me, naj k tej knjigi napišem popotno besedo. Nekoliko mi je nerodno, da se kar tako pritikam k poštenemu delu, nobenih zaslug nimam zanj; po drugi strani pa je oboje, združništvo in Videčnikovo pisanje nekaj, kar moramo vsi z odprtimi rokami pozdraviti.

Zato:

ker je združništvo pač ena najlepših, najpravičnejših in tudi najrodovitnejših družbenih zamisli, kar jih je kdaj naš človek spreminjal v dejanja. Pri tem je kazal tolikšno pravičnost in tako trdno doslednost, da je bilo združništvo verjetno kar ena naših velikih šol družbene discipline, poštenja, pridnosti in morale — odlik, ki nas v mnogočem tudi danes določajo in so osnova dovolj znamenite slovenske delovne trdoživosti. Zadruga so bile pobudnice moderniziranja, danes bi rekli inoviranja posodabljanja gospodarstva — najprej denarnega in trgovskega, potem naravnega, kmetijskega, gozdarskega in še katerega. Toda bile so pogosto tudi zgled tistega, kar že njihovo ime pove: delati drug za drugega, bivanja v skupnosti, odgovornosti zanjo. Koliko življenjskih usod gornjesavinjskih očetov in mater, dedov in babic je povezanih z njimi, koliko jutranjih pastirskih obhodov, delitev in združevanj, »cireng«, pričakovanj in razočaranj! Skoraj ganljivo se bere, da so v eni od najuspešnejših zadrug postavili celo skupno kopalnico — v splošno zadovoljstvo in kot družabno shajališče! Z združnim gibanjem je nekako samodejno rasla splošna kulturna raven in z njo samozavest — dvoje bistvenih, temeljno pomembnih vrlin sleherne sodobne in dobro delujoče družbe.

In potem Videčnik. — Je že res, da imamo do danes kar nekaj odličnih zgodovin slovenskega naroda. V njih stoji odgovor na premarsikatero vprašanje o tem, kdo smo in kam smo po svojih lastnih predstavah, vsakršnih nujah in ujmah krmarili svojo zgodovino, kaj je zato iz nas nastalo. Toda to so — iz Gornje Savinjske doline gledano — panoramični pogledi; vsakdo izmed nas pa ima poleg domovine še domovinico, Gornjesavinjčan ima poleg Slovenije, »moje dežele«, še svojo ljubo dolino in v njej na kupe reči, ki so mogoče predrobne, da bi se jih videlo v širšem slovenskem obzorju, so pa tu lahko zelo pomembne, še posebej za tako imenovano identiteto, določenost tukajšnjih ljudi. Zato ne bo drobnih in delnih zgodovin nikoli preveč, zmeraj znova bodo dragocene — in zato blagor občini ali dolini, ki ima svojega Videčnika ali videčnike: ti varujejo ljudi, dogodke in stvari pred pozabo. Kako blagodejno je biti nepozabljen, še posebej za nas in zanamce, ko se sprašujemo: Od kod smo, kaj smo, kam gremo?

Človek pa ne živi samo za delo in od kruha, vedeti hoče več, išče si svoj smisel tudi z oziranjem po prednikih, po njihovih odločitvah, njihovem delu. Mogoče se res zdijo brezimni, toda popolnoma brezimen ni nihče.

Za na pot knjigi po gornjesavinjskih hišah bi zato rekel: Zdaj imajo številni poštene gornjesavinjski združniki lep, skromen, z vso ljubeznijo in privrženostjo postavljen spomenik, vsi skupaj pa še en dober, poučen pogled na polpreteklo življenje.

Matjaž Kmecl

Za še pogumnejše dograjevanje zadružništva v naši dolini

Zadružništvo ima v Gornjesavinjski dolini bogato tradicijo in nadvse pestro razvojno pot.

Temelje so mu zastavili napredni in narodno najzavednejši razumniki že v prejšnjem stoletju, na njih pa gradili in uspešno razvijali zadružno povezovanje naši pradedje vse do današnjih rodov.

Na tej poti je bilo kajpada, veliko žrtvovanja, idejnih bitk, stranpoti, pa tudi moralnih zmag in uspehov.

Če se ne bi zadružna misel in solidarnost s tako krčevito upornostjo ohranjala in razvijala tudi v povojnem obdobju nenehnega iskanja poti v socialistično preobrazbo kmetijstva, bi naša, z naravnimi lepotami sicer bogato obdarjena dolina, danes zagotovo kazala povsem drugačno, manj mikavno podobo. Razvijajoča se industrializacija in težnja za boljšim kruhom bi razslojevanje kmečkega podeželja pospešila do usodnih razsežnosti. Topla kmečka ognjišča po naših hribovskih zaselkih bi postopoma ugašala eno za drugim. Kjer pa ni življenja ali pridnih delovnih rok, pa narava kaj hitro opravi svoje. Opuščene kmečke domačije so, tako vsaj kažejo izkušnje, praviloma izgubljene za vedno!

Da bi nenadomestljivo vlogo zadružništva za gospodarski in socialni razvoj naše doline v preteklosti in sedanjosti globlje spoznale tudi naše mlajše generacije in prihodnja pokolenja, naj koristno pripomore pričujoči zgodovinski zapis.

Z veliko ljubeznijo do ohranjanja kulturne dediščine, z odličnim poznavanjem zadružne in splošne zgodovinske preteklosti, z občuteno osebno prizadetostjo do storjenih krivic po pravicah malemu, a po duhu in delu vedno velikemu kmečkemu človeku — ga je pripravil naš neutrudni raziskovalec Aleksander Videčnik.

Javna zahvala v teh spremnih vrsticah je preskromna oddolžitev za ves njegov vložen trud v zbiranje in študijsko obdelavo obsežnega dokumentarnega gradiva. Najlepše zadoščenje avtorju bo zagotovo hvaležen sprejem knjige v vseh naših kmečkih, pa tudi ostalih družinskih domovih ter zavest, da z njo ohranjamo za namcem novo, dragoceno sporočilo preteklih zgodovinskih izkušenj kot kažipot za še pogumnejše dograjevanje zadružništva v prihodnosti.

*Direktor M — ZKZ Mozirje:
Lojze Plaznik, dipl. ing. agr.*

Zgornjesavinjska kmetijska zadruga je, zavedajoč se svojega poslanstva, sklenila omogočiti zapis, ki naj bi osvetlil razmere v našem kmetijstvu in hkrati ohranil spomin na velike napore naših ljudi, da bi izboljšali gospodarjenje in sploh gospodarstvo. Pri tem je treba poudariti, da je Gornja Savinjska dolina bila zemljepisno vedno nekako zaprta, da se je s cestami sorazmerno pozno odprla v širše zaledje, ni pa prišlo do načrtovane gradnje železnice skozi dolino, ker je prva svetovna vojna priprave prekinila. Tako je območje ob Savinji in Dreti še naprej ostalo pretežno kmetijsko. Šele po osvoboditvi je pričela prodirati sem tudi industrija; lesna industrija se je zelo razširila, tako je danes razmerje med kmečkim in zaposlenim prebivalstvom daleč v korist slednjega. Vse te spremembe so odločilno vplivale na drugačen način življenja in na napredek, hkrati pa tudi na odmiranje kmetij.

Zapis naj bi ohranil spomin na napredne ljudi teh krajev, ki so izhod iz težav po kmečki odvezi videli v združevanju v zadruge. Združeni so bili močnejši in so se lažje borili proti izkoriščanju ter za veljavo slovenskega gospodarstva. Pred očmi imejmo, da so tudi po kmečki odvezi takratni odločujoči krogi še vedno želeli ohraniti našega človeka neukega in pripravnega za ponižno delo v njihovo korist. Da pa bi naši ljudje lažje dojeli dogajanja, ki so daleč za nami, je treba seči nazaj v korenine nastajanja svobodnih kmetij. Le tako bodo tudi rodovi, ki nam bodo sledili, lahko ocenili in razumeli tiste čase in ljudi, ki so se borili za svoj obstoj.

Sprva društva, pozneje pa zadruge vseh vrst so združevale ne le ljudi, temveč tudi premoženje, kar velja predvsem za hranilnice, ki so po vzorcu čeških hranilnic zaživele tudi pri nas. Tako se je slovensko gospodarstvo vsebolj osvobajalo tujega kapitala in se postopno uveljavljalo. To pa je pomenilo hkrati narodnostni preporod, saj se je naš človek vedno bolj zavedal slovenskih korenin. Da so tujci vse do druge svetovne vojne ravnali s svojimi delavci tudi raznarodovalno, ni potrebno posebej poudarjati. Prav zato je v uveljavljanju slovenskega gospodarstva treba iskati naš narodnostni obstoj.

Pri zbiranju gradiva so mi pomagali nekateri delavci ZKZ Mozirje, najbolj pa si je za nemoten potek dela prizadeval direktor inž. Alojz Plaznik. Posebno zahvalo sem dolžan prof. dr. Francetu Adamiču, ki mi je s svojimi bogatimi izkušnjami in opozorili na izrazje veliko pomagal. Hvaležen sem tudi prof. dr. Matjažu Kmeclu za uvodne misli in spodbudo med delom. Z nasveti mi je stal ob strani še prof. Janko Orožen, ki mu pravtako izražam hvaležnost. Zahvalim se tudi lektorju Tonetu Gošniku za trud in pripravljenost sodelovati pri tem zapisu.

Poudariti želim še pripravljenost organov upravljanja v ZKZ Mozirje, ki so omogočili, da je zapis tiskan in je tako skromen prispevek k pomembnosti združništva, ki je v Sloveniji staro že sto let. Želim, da bi bralci naši v njem nekaj korenin lastnega obstoja in prikaz gospodarskega razvoja kmetijstva v naši dolini.

Mozirje, v februarju 1988

Aleksander Videčnik

Prebivalstvo v Gornji Savinjski dolini

Nekoč pretežno kmečko, se je skozi obdobja po kmečki odvezi prebivalstvo naših krajev precej spremenilo. Da so se vasi hitro praznile, piše že pisec članka o kmetijskem vprašanju v številki 4 revije Bogoljub iz 1899, ko pravi: »Mesta imajo vse več prebivalcev, vasi pa se praznijo. V Avstriji je bilo še leta 1880 od 100 mož kar 61 kmetov, to število pa je že po desetih letih padlo na 56«. ¹ Da je šlo tako tudi naprej, naj pove podatek iz državne statistike za leti 1905 in 1910. Ker so bile naše vasi pretežno kmečke, lahko vidimo, kakšen beg s posestev je prevladal v naši dolini. Bočna je štela 1910 kar 60 prebivalcev manj kot v letu 1905, Gornji grad le za 3, Kokarje za 148, Ljubno za 62, Luče za 74, Mozirje za 5, Nova Štifta za 10 in Solčava 68 prebivalcev manj kot pet let nazaj. Skupno se je iz teh takratnih občin v petih letih izselilo 948 prebivalcev. Opisan je pojav izseljevanja na Kranjskem, kjer se je izselilo v času od 1870 do 1910 vsega 101.050 ljudi. ² Usoda slovenskega kmeta je bila trda, izhod pa so osiromašeni in odvečni ljudje na posestvih videli v izseljevanju. Številni so tista leta iskali sreče v deželah preko morja, mnogo pa jih je našlo trd kruh rudarjev v Franciji, Belgiji in Nemčiji. Hitro je po vaseh naraščalo tudi število najemnikov, bajtarjev in mezdnih delavcev. To je mogoče potrditi s podatki ljudskega štetja 1931. Povedo nam, da je v Bočni bilo 18 koč in 20 najemnikov, v Gornjem gradu 120 koč in 47 najemnikov, v Lučah 100 koč in 69 najemnikov, v Mozirju 126 koč in 42 najemnikov, na Ljubnem 156 koč in 73 najemnikov, na Rečici 121 koč in 79 najemnikov in v Solčavi 60 koč in 40 najemnikov. ³ Današnja podoba sestave prebivalstva je seveda odraz načrtne deagrariacije in postopne industrializacije. Po popisu iz 1981 je v občini 2915 kmetov in 5114 delavcev. Čas je torej naredil svoje. ⁴ Površni poznavalci preteklosti doline si predstavljajo ta predel slovenske zemlje kot izredno bogat, ker sodijo po trenutnem stanju. Danes ljudje služijo kruh na vse mogoče načine, doma in na delovnih mestih, lastniki gozdov pa še z visoko ceno lesa. Zato ni čudno, če obiskovalci doline ne morejo dojeti, kakšna beda je vladala nekoč tod okoli, ko je mož trdo delal na splavu ali v gozdu, žena pa za priboljšek še v kamnolomu. Posestna velikost je namreč onemogočala vsem, ki so sicer imeli zemljo, dobro gospodariti, ker je obdelovalne zemlje bilo premalo za vse. Le trdne kmetije so kljubovale času in ostale vzor napredka v kmetijstvu že od nekdaj, tako pa je še danes.

Popis iz 1931 pove, da je bilo v sedANJI občini po gospodarskih enotah (kmetijah) naslednje razmerje glede na obdelovalno zemljo: do 0,5 ha — 17 odst., do 1 ha — 7,9 odst., do 2 ha — 10,3 odst., do 5 ha — 10,1 odst., do 10 ha — 11,4 odst., do 20 ha — 14,3 odst., do 50 ha — 15,9 odst. in nad 50 ha — 6,9 odst. ⁵ Popolnoma razumljivo je, da posestva pod 5 ha niso omogočala uspešnega gospodarjenja.

Za primerjavo lahko navedemo podatke iz istega leta za vso Slovenijo; tudi ti

kažejo podobno razdrobljenost, kar povsem opravičuje trditev, da smo Slovenci narod malih kmetov. Na kmečkega prebivalca je tedaj odpadlo le 0,41 ha obdelovalne zemlje, na kvadratni kilometer kmetijske zemlje je živelo pri nas 238 ljudi, v Franciji le 77, na Danskem pa samo 37 ljudi. Izmed vseh slovenskih posestev je bilo kar 56,42 odst. takih do 5 ha.⁶ Vse to potrjuje, da se razmere v kmetijstvu Slovenije niso kaj dosti razlikovale.

Prav zaradi preživetja so manjši kmetje iskali zaslužek marsikdaj v raznih domačih obrteh. Mnogi so delali kot priučeni tesarji, mlinarji, žagarji, pa tudi drugih del so se lotili. Ni torej naključje, da so nekateri samouki opravljali razna zahtevna dela, ki so sicer terjala pravega mojstra. Dejstvo je, da je naš človek na vasi bil od nekdaj marljiv. Izhajajoč iz navedenih ugotovitev lažje razumemo vsa prizadevanja kmečkega človeka za napredek pri obdelovanju zemlje in sploh gospodarjenja. Razen navezanosti na zemljo in volje do dela je odlikovala našega kmeta vedoželjnost nasploh. Tudi s splavarjenjem, s potovanji po drugih krajih, pa z drvarjenjem v tujini so ljudje spoznavali napredek in ga vnašali po svojih močeh v domača gospodarstva. Zato je še bolj razumljivo, da so v dolini kaj kmalu začutili potrebo po združevanju, saj so se tako počutili močnejše. Česar ni zmoget posameznik, so zmogli z združenimi močmi.

¹ A. Videčnik, Delavsko gibanje v Gornji Savinjski dolini, Mozirje 1983. stran 9

² Prav tam, stran 10

³ Prav tam, stran 17

⁴ Prav tam, stran 13

⁵ A. Videčnik, Kmečko delavstvo v Gornji Savinjski dolini med prvo in drugo svetovno vojno, Mozirje 1986. str. 9

⁶ Prav tam, stran 11

Začetki združništva v svetu in pri nas

Korenine združništva segajo daleč nazaj in daleč v svet. Zadruge seveda nikoli niso bile zamisel premožnih in malomeščansko mislečih ljudi. V njih so videli delavci in kmetje možnost združevanja v svoje dobro. Če so se delavci združili in ustanovili svoj konzum (nabavno zadrugo), so to naredili zato, da bi si zagotovili cenejši nakup vsakodnevnih potrebščin. Če so kmetje naredili isto, je bilo to združevanje še s širšimi nameni in nalogami. Šlo je za vsestransko reševanje kmečkega vprašanja, ki je bilo tako socialnega kot stanovskega pomena. Zadruge so bile torej oblika boja proti izkoriščevanju meščanskih slojev trgovcev, industrialcev in vsakršnih izkoriščevalcev malega človeka. Seveda so se pojavljali primeri, ko so se v združne vrste vrinjali tudi ljudje z drugačnimi nameni. Spet drugi so odkrito napadali takšno organiziranost, saj je bilo jasno, da trgovci zadrug niso bili veseli, ker so jim bile poslovno nevarne. Pa še marsikateri takšen ali drugačen premožnejši ni bil naklonjen združništvu.

Kot trdi angleški združni pobudnik Maxwell, so na Škotskem ustanovili nabavno zadrugo že 1769. Tekstilni delavci v Rochdaleu so 1844 ustanovili nakupno zadrugo, da bi si na ta način izboljšali življenje, ki je bilo prav med tovrstnimi delavci zelo bedno. Dejstvo je, da so ljudje na raznih koncih sveta že davno prej iskali poti v povezovanje, v združništvo, zaradi želje po izboljšanju težkega življenja. Zadruge so se prilagajale vsebinsko gospodarskim in političnim razmeram tam, kjer so nastajale.

Na Slovenskem je združništvo kmalu pognalo korenine. Že 1856 ustanovijo v Ljubljani prvo kreditno zadrugo. Po 1868 postane združna dejavnost živahnejša po zaslugi dr. Josipa Vošnjaka, ki je posnemal češko združništvo v svojih zamislih za ustanavljanje zadrug vseh vrst pri nas. Res je imel pred očmi predvsem denarne zadruge (posojilnice), saj je nenehno opozarjal na gmotno osamosvojitve slovenskega človeka od tujega kapitala. Vse te zamisli je udejanil njegov brat inž. Mihael Vošnjak. Slednjega zasluga je ustanovitev Zadržne zveze v Celju, ki je odločilnega pomena za hiter razvoj hranilništva na Štajerskem. O prizadevanjih dr. J. E. Kreka bomo pisali na drugem mestu obširneje.

Po prvi svetovni vojni je združna morala utrpela veliko škode. Le počasi so se stvari spet urejale. Posamični interesi so se utišali le z velikimi težavami. Združništvo je že v stari Avstriji trpelo prezir oblasti; ko je ta v zadrugah videla stebre narodnostnega odpora in boja, je bilo nasprotovanje in nagajanje vladajočih krogov še bolj očitno. Po prvi svetovni vojni postaja slovensko strankarstvo za rast združne misli usodno. Enotno združno gibanje se cepi, Zadržna zveza v Celju izgublja članstvo zaradi politizacije in politične premoči Gospodarske zveze in Zadržne zveze v Ljubljani. Posledica razdora je bila združitev Zadržne zveze v Celju z Zvezo slovenskih zadrug v Ljubljani.

Znani združni strokovnjak Miloš Stibler⁷ je zapisal: »Kronološko drugi

veliki zadrugar v Sloveniji je dr. J. E. Krek. Socialni smisel je pri njem razvit v mnogo večji meri, nego pri Mihaelu Vošnjaku ter je ta okolnost pomagala, da so Krekove zadruge — kreditne in druge — v organizatornem in poslovnem pogledu združnem idealu mnogo bližje, nego zadruge Mihaela Vošnjaka. « Treba je poudariti, da je Štibler bil pri Zadružni zvezi v Celju dolga leta glavni revizor in da je tako vseskozi dobro poznal razmere v združništvu pred prvo svetovno vojno in takoj po njej.

V svojem znanem delu Razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja navaja Sperans na strani 388 med drugim: »...To gibanje (Krekovo krščansko-socialno, op. A. V.) je raslo iz najnižjih plasti slovenskega kmečkega ljudstva. Te so se dan za dnem vse hitreje proletarizirale in vse glasneje izražale svoje nezadovoljstvo

Najstarejša, pri nas ohranjena listina o prodaji kmetije, je iz območja Ljubnega. V njej Rajmund Krištof, škof ljubljanski, objavlja v svojem in imenu svojih potomcev prodajo hube Klemenu Ročniku in njegovim potomcem za 44 guldnov. Izrecno pa poudarja, da mora kupec še vnaprej izkazovati gospoščini vso dolžno podložnost in pokornost, sicer je ta listina nična. Navedeno je dalje, da je listina bila opremljena s knežjim pečatom v škofovski rezidenci v Gornjem Gradu 5. februarja 1695.

proti buržoazno-veleposestniškim vrhovom v obeh vladujočih strankah (klerikalni in liberalni, op. A. V.), ki jim je bil slovenski narodni program zgolj sredstev za okrepitev njihovih gospodarsko-političnih položajev...«. Ko pa Kardelj govori o zadružništvu, piše na strani 389 med drugim: »... Glavno Krekovo zdravilo za zdravljenje socialnih problemov na vasi je bilo zadružništvo. Krekova zadružniška akcija je pravzaprav druga faza v razvoju zadružništva na Slovenskem. Prvo fazo je začel Vošnjak...« Vendar pa vidi Kardelj v Vošnjakovem zadružništvu vpliv liberalnih krogov in misli, v Krekovem pa v klerikalnih. To se je resnično pokazalo na zborovanju Krščansko-socialne delavske stranke 13. 10. 1895, ko so jasno nakazali smer razvoja zadružništva po Krekovih načelih, ki so bila v nasprotju Vošnjakovim; tako je do razcepa tudi dejansko prišlo.

Z naslednjimi številkami želimo predstaviti bralcu podobo o gibanju zadružništva na Slovenskem.

Konzumnih zadrug je bilo leta:⁸

1874 — 1918	129
1919 — 1922	131
1922 — 1930	177

V posamezne zadružne zveze je bilo včlanjenih 1937:⁹

Zadružna zveza Ljubljana — 687 zadrug
 Zveza slovenskih zadrug Ljubljana — 380 zadrug
 Zveza gospodarskih zadrug Ljubljana — 45 zadrug

Na Slovenskem je bilo raznih zadrug:¹⁰

	konec 1918	1930	1937
mlekarskih	45	72	90
živinorejskih	95	84	104
pašniško-gozdnih	2	15	203
kmetijsko-strojnih	29	43	61
vinogradniško-sadjarskih	7	16	28
lesnih	2	7	9
razne kmetijske	5	13	27

Glede članstva je bilo opazno največ kmetij v živinorejskih zadrugah, kar 4678 so jih našeli 1936.¹¹

Iz navedenih podatkov je videti rast zadrug, seveda pa je treba tudi upoštevati, da so marsikje imeli še razna kmetijska društva, ker splošne zadruge niso imele posebnih odborov za posamezne kmetijske veje. Tako je bilo veliko sadjarskih,

živinorejskih in drugih strokovnih društev, v katerih so se zbirali kmetje. Posebej gre omeniti čebelarstva društva, ki so bila povsod na Slovenskem zelo prizadevna in dejavna.

Mimogrede smo že omenili pomembno vlogo zadrug, posebej še denarnih, v času narodnostnega boja pred prvo svetovno vojno. To je še prav posebno prišlo do izraza na Štajerskem, kjer so tujci želeli na vsak način razširiti svoje govorno področje kar se da globoko v slovensko deželo. Slovenske hranilnice so tedaj denarno podpirale narodna društva, ustanove in posameznike, saj so dajale denarne podpore tudi študentom za študij v tujini in so na ta način pripomogle k širjenju kroga izobražencev na braniku naroda.

⁷ Spominski spis Zadružne zveze Celje 1923: Miloš Štibler, Razmišljanje o štiridesetletnici Zadružne zveze Celje, stran 12

⁸ Slavnostni zbornik Slovenije, Ljubljana, 1939: dr. Vlado Valenčič, Pregled našega zadružnega gibanja in stanja, stran 457

⁹ Prav tam, stran 459

¹⁰ Prav tam, stran 459

¹¹ Prav tam, stran 461

Slovenski kmet skozi čas

Ko so Slovenci prišli v naše kraje (6. stoletje), so živeli v zadrugah, ki so bile svobodne lastnice svoje zemlje. Načelo teh zadrug je bilo skupno delo in skupna uporaba pridelkov. Takšno življenje je bilo svobodno, čeprav je znotraj zadrug vladal od vseh priznan red.

Po vdoru nemških plemen se je uveljavljalo nemško pravo, po katerem je postalo zavojevano ozemlje s prebivalci vred last vladarja. Ta je potem dajal dvorjanom in vojnim tovarišem posestva v fevd ali najem. Ti ljudje so nato gradili gradove na težkodostopnih hribih in kmetje podložniki so tako prehajali v odvisnost novih gospodarjev, graščakov.

Gosposka je vse bolj izkoriščala kmete, še huje pa je postalo, ko se je razmahnilo denarno gospodarstvo, saj je graščak poslej zahteval dajatve v denarju in jih je stalno višal oziroma uvajal nove.

Marija Terezija je uvedla, za njo pa je njen sin Jožef nadaljeval davčni katas-ter. Tlaka je bila 1781 ukinjena. Vse to je nekoliko izboljšalo položaj kmeta in uredilo razmerje med gosposko in podložniki glede davčnih obvez. Vendar pa ne bi mogli trditi, da so kmetje s temi ukrepi dokončno razčistili svoja razmerja in odnose do pristojne gosposke.

Kmetje na Kranjskem, Primorskem in v delu Koroške so doživeli lepše čase s prihodom Francozov, ki so vladali v teh krajih v letih 1809 do 1813 in ki so zelo omejili pravice fevdalcev. Seveda so se razmere z vrnitvijo avstrijske oblasti spet poslabšale. Revolucionarna vihra, ki je 1848 zajela tudi Avstrijo, je povzročila mnoge spremembe, na vidiku pa je bila tudi že kmečka odveza.

Zanimiva je ocena dajatev slovenskih kmetov fevdalcem. Kot kažejo podatki, so morali podložniki opraviti letno nad 1,300.000 dni ročne tlake, 900.000 dni vprežne tlake (na Kranjskem so poznali kar 17 vrst tlak), vrednost desetine pa se ocenjuje na preko 300.000 goldinarjev (na Kranjskem je bilo 59 različnih davščin v denarju in 93 dajatev v pridelkih).¹² Seveda je treba navedene ocenitve smatrati kot nizke, saj so jih opravili nekdanji zemljiški gospodje in takratne oblasti. Dajatve so bile resnično znatno višje od navedenih ocen.¹³

V šestdesetih letih prejšnjega stoletja je vladal v Avstriji liberalizem, ki je sicer prinesel kmečko odvezo, hkrati pa je kmeta povsem prepustil krempljem rastočega kapitala, tako bančnega kot industrijskega. Na vasi so se pojavljali oderuhi, ki so že zadolženim kmetom dodatno ponujali denar, da so jih potem lahko poslali na boben. Kmetijska zemlja je vsled velike zadolženosti kmetov prehajala v roke bančnega in industrijskega kapitala, pa tudi vaških mogotcev, ki so si na ta način ustvarjali veleposestva. Razmere na kmetijah so se hitro slabšale, osiromašeni kmetje so iskali delo v industriji in poceni prodajali svojo delovno silo. Vse več in več je bilo bajtarjev, ki so služili za vsak denar večjim gospodarjem in postajali tako odvisni od njih.

von der Herrschaft Oberburg des
Zillier Kreyses, in dem Herzogthume Stei-

er wird hiemit öffentlich kundthutet; Es hat die-
selbig mit dem Land Ob. C. beendete Formate . . .

Fall vertheilt . . .
von der . . .
gelangt, folgendermaße, daß

von . . . als annehmlicher Besizer diese
behalt aus der Herrschaft . . .

und der Herrschaft

besitzt; zu welchem auch das Recht aus

gehört, eigenhändig in die hohen, niedrigen, und gebräuchlichen alle Personen, aller
Kaiser, Kurfürsten, und sonst in allen weltlichen Rechten, wie solches an dem . . .
Worte folgende per Actum hanc Virum, etc. Mariae Caes. Imperat. etc. etc. etc. etc.

also, jeder Veräußerung stellt unter der Bedingung der Unveräußerlichkeit . . .
angetheilt, welche die . . . und in jeder Veräußerungsfälle, solle diese per Actum
hanc Virum, etc. durch Einrecht geschehen, von dem unterzeichneten Richter das Landmann, welches
in dem . . . die Pfandung des durch die . . .
schicket, von dem obgedachten Richter in der Fälligkeit, was Oberricht, richtig und getreu nach den bestim-
mten Gesetzen zu verfahren.

Es ist die Weisheit, sowohl der Obrigkeit als dem Richter im vorgenannten
zu verfahren, wie es ist ohne alle Anrede, wodurch zu vermeiden . . .
sowohl wie die Weisheit dieses zu verfahren.

von . . .
welcher mit . . .
in
X
richtig

V času korenitih reform Jožefa II. je bilo tudi veleposestvo ljubljanske škofije (Gornji Grad) podražvljeno, zato je zaščitno pismo z dne 20. novembra 1798 izdala državna oblast.

Da bi si lažje predstavljali obupen položaj na takratni vasi, navajamo nekaj podatkov o razmerah v kmetijstvu. Leta 1886 je znašal čisti katastrski dohodek kmetijskih zemljišč v Avstriji 165 milijonov goldinarjev, na taista zemljišča pa je bilo vknjiženih kar 2176 milijonov goldinarjev dolgov. To zgovorno dokazuje zadolženost kmetij. Ali še drugače: v letih 1870 do 1880 je šlo v Avstriji na boben 62.118 kmetij, v nadaljnjih šestih letih pa še novih 78.093. Kmetije so prodajali daleč izpod dejanske vrednosti; znan je primer, ko so kmetijo na Dolenjskem, vredno 1000 goldinarjev, prodali za vsega 5 goldinarjev.¹⁴

Če k vsemu navedenemu dodamo še zaostalost v pridelavi in pomanjkanju sodobnega orodja na kmetijah, potem je jasno, da so bili pridelki raznih poljščin izredno skromni. Z delovanjem Štajerske kmetijske družbe je počasi prodiralo med kmete spoznanje o umnejšem kmetovanju, vendar prepočasi, saj so člani te družbe bili pretežno meščani, fevdalci in drugi, premalo pa so se trudili za malega kmeta. Navedimo nekaj pridelkov, ki jih je zabeležila statistika države SHS v 1924. Tako so pridelali na hektar: pšenice 7,5/-ječmena 8,2/-ajde 6,9 in koruze 14,2 stota. Podobno nizki pridelki so bili tudi pri drugih kulturah v kmetijstvu.¹⁵

Pretirano drobljenje kmečkih posestev je imelo za posledico male enote, ki niso mogle gospodarno pridelovati, saj so imele pre malo površin. Dejstvo je, da tako razdrobljenih posestev, kot smo jih imeli na sedanjem slovenskem ozemlju, niso poznali nikjer drugje v Avstriji.

Razmere se v novi državi po prvi svetovni vojni niso kaj prida spremenile, saj je država uveljavljala staro zakonodajo, ta pa ni delovala v korist kmeta in sploh kmetijstva. Tudi gospodarska politika ni bila ustrežna, posebno ker so se vse preveč uveljavljali vplivi razmer v velikih kmetijskih pokrajinah na jugu in so tedaj razmere drugod, torej tudi pri nas, sodili po tamošnjih okoliščinah in stanju. Tudi davčna politika našemu kmetu ni bila naklonjena. V letih 1921 do 1926 je bilo slovensko kmetijstvo skoraj šestkrat bolj obremenjeno kot, denimo, tisto v Srbiji in Črni gori. Ali izraženo v številkah: davek na poslovni promet je znašal na prebivalca v Srbiji in Črni gori 34 din, medtem ko je za Slovence veljala vsota 173 din. Razmerje je zelo jasno izraženo! Končno je prišlo zadolževanje kmetov tako daleč, da je država poskrbela za odpis kmečkih dolgov, če je hotela rešiti proizvodnjo hrane. Domnevamo lahko, da so to naredili tudi zaradi večjega povpraševanja po hrani v Evropi. skratka: kmetijstvo je bilo treba rešiti iz povsem praktičnih razlogov.¹⁶

¹² Fran Erjavec, Kmetiško vprašanje v Sloveniji, Ljubljana 1928, stran 6

¹³ Da bi si lažje predstavljali vrednost goldinarja v omenjenih časih, primerjamo cene nekaterih kmetijskih pridelkov v letu 1841 v Ljubljani: mernik (61,5 l) pšenice 1,50 gld, ječmen 1 gld, krompir 33 krajcarjev, fižol 48 krajcarjev, proso 1 gld. Goldinar je imel 100 krajcarjev. (Janez Zalokar, Umno kmetovanje, Ljubljana 1854, stran 385)

¹⁴ Fran Erjavec, Kmetiško vprašanje v Sloveniji, Ljubljana 1928, stran 8

¹⁵ Prav tam, stran 18

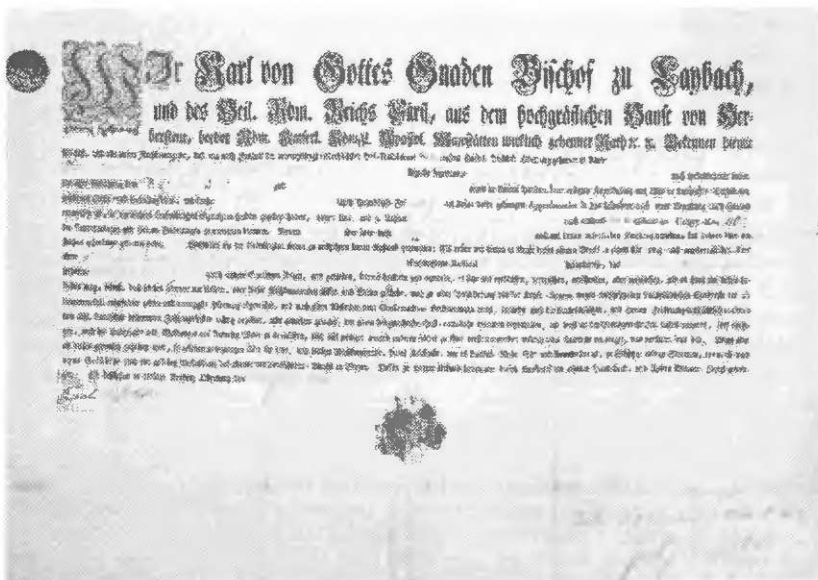
¹⁶ Prav tam, stran 41

V fevdalnem času¹⁷

Območje naše občine je spadalo v času fevdalizma pretežno pod gornjegrajsko gosposko. Da bi obdobje skozi čas bolje razumeli, je treba najprej kratko predstaviti razmere po ustanovitvi benediktinskega samostana v Gornjem gradu, pa vse do kmečke odveze. Znano je, da so benediktinski samostan v Gornjem gradu ustanovili 1140. Takrat je bilo na območju, ki ga je pokrival samostan kot zemljiška gosposka, okoli 600 podložnikov, šteto z ženami in otroki vred.¹⁸

Povsem razumljivo je, da so bila tiste čase poseljena v glavnem že prej obdelovana zemljišča, medtem ko so poznejše kolonizacije že segle v hribovske predele, kjer so novi naseljenci krčili gozd in na ta način pridobivali obdelovalno zemljo. Da so novi zemljiški gospodje skrbeli za večjo obdelavo svojih zemljišč, priča urbar iz 1426, kjer najdemo podatek, da je število kmetij naraslo na 745.¹⁹

Ko je bila 1461 ustanovljena ljubljanska škofija, je vsa zemljiška posest benediktinskega samostana prešla na škofijo. Za samostance so se pričeli hudi časi, saj so nadrejeni vztrajali pri ukinitvi samostana v Gornjem gradu, vendar pa so se benediktinci na vse kriplje temu upirali. Končno so morali popustiti in se 1473 iz Gornjega grada umakniti.

Zelo lepa listina je zaščitno pismo Karla, škofa ljubljanskega, iz 1774. Izdana je bila kmetiji Tonk v Devcah. Njena vsebina poudarja lastninsko pravico nad hubo (kmetijo) in zavezuje kmeta do obveznosti v dajatvah do dežele in gosposke.

Fevdalna veleposestva so največkrat upravljali preko uradov: v posameznih predelih so imeli neke vrste upravo, ki je skrbelo za redno poslovanje na svojem območju. Zemljiška gosposka Gornji grad je sprva imela 13, po letu 1668 11, v začetku 19. stoletja pa le še 9 uradov. V naših krajih so to bili: Tirosek, Posavinje, Zadretje, Ljubno, Solčava in Gornji grad.²⁰

Samostan v Gornjem gradu očitno že od samega začetka ni imel pridvornega gospodarstva, zato so tudi odnosi med fevdalci in podložniki bili v marsičem drugačni, kot jih sicer poznamo v podobnih primerih. Ugodnejše je bilo za kmete najmanjše kmetij. Poznali so dedni in časovno omejeni zakup. Razumljivo je bil dedni zakup v marsičem boljši, predvsem za najemnika. Gosposka v Gornjem gradu je imela kar 89 odst. kmetij v dednem zakupu, ki so se ločile v dve skupini. Ena je bila sklenjena po grajskem pravu, druga pa po kupnem pravu. Kupnina je bila razmeroma visoka, primščina (prepisnica) pa nizka, vendar pa so zakupniki po kupnem pravu imeli obvezo velikih in malih dajatev ter služnosti. Zakupniki po grajskem pravu so plačevali manjše dajatve v denarju, niso pa bili obvezni opravljati služnosti.²¹

Gospodarska enota, ki jo je vzel v zakup podložnik, je bila kmetija (huba). Ko se je prebivalstvo povečalo, so kmetije delili na polovične, tretjinske in četrtinske. Razumljivo je, da se je delitev kmetij znatno hitreje pojavila v nižinskih predelih, kjer so že nastajala naselja in strnjene vasi, medtem ko so hribovske kmetije bile samotna, težko dostopna posestva.

Kakšne so bile dajatve podložnika, je mogoče razbrati iz podatkov urbarja v 15. stoletju. Kot primer smo izbrali urad Tirosek in predel Štajgrob in Šmiklavž. V tem predelu je bilo 21 hub in 2 opusteli kmetiji. Dajatev je zajemala: rž, oves, surovo maslo, sir, ovce, piščance, jajca in še denarne dajatve (Stewr) v oglejski veljavi, cenzus pa v graški veljavi.²²

¹⁷ Čas fevdalizma štejemo skupno od 9. do 19. stoletja

¹⁸ Ferdo Gestrin. Gospodarska in socialna struktura Gornjegrajske posesti po urbariju leta 1426. Zgodovinski časopis. Kosov zbornik (1952—1953), Ljubljana, stran 474

¹⁹ Prav tam, stran 475

²⁰ Prav tam, stran 476

²¹ Prav tam, stran 477—478

²² Prav tam, stran 485. Glede merskih enot pri žitu in količin ostalih pridelkov so podatki izpuščeni, ker je v našem primeru važnejše, da si bralec predoči vrste pridelkov in dajatve nasploh, ki so bile takrat podložnikova obveza.

Kmečka odveza

Kmečka odveza ali tudi zemljiška odveza pomeni ukrep, s katerim so kmetije odvezali fevdalnih bremen. Posestva so prešla v last kmetov, ki so jih dotlej obdelovali. Vendar pa prevzem posesti ni bil za kmeta neboleč, saj je bil povezan s precejšnjo odškodnino, denarja pa na kmetijah tiste čase ni bilo. Pa tudi sicer razvoj tehnike ni bil v prid kmetovemu postranskemu zaslužku. Tako so železnice postopno onemogočile »furmanstvo«, s katerim so kmetje kar dobro zaslužili. Tudi razne kmečke domače obrti je izpodrinila rastoča industrija. Na kmeta so pritisnile druge skrbi, ne sicer tlačanske, pa zato nič manj zaskrbljujoče.

Že Marija Terezija je za svoje vladavine omogočala odprodajo posestev kmetom, ki so tako postali svobodnjaki. Takšna odprodaja posestev se je pojavljala že prej, nikakor pa ne množično. Razumljivo je bilo s stališča zemljiških gospodov, da so ohranjali posest v kmečkem zakupu, saj so si na ta način zagotavljali stalne dohodke, pa še te brez dela.

Cesar Jožef II. je veljal za naprednega in si je že prizadeval za posestno odvezo v fevdalnih razmerah. Torej so bili prvi koraki v takratni Avstriji narejeni že pred revolucijo 1848. Lahko pa trdimo, da je šele po njej nastalo vzdušje za korenite posege v fevdalni red, saj je odveč pojasnilo, da temu zemljiški gospodje niso bili naklonjeni. Cesar Franc Jožef je podpisal patent z dne 7. septembra 1848; temu je sledil še predpis 4. 3. 1849, prav tako cesarskega izvora. Izvedbeni predpisi so sledili z veljavo za razne dežele v državi. Tako je za dežele Štajersko, Kranjsko in Koroško izšel ministerialni odlok 12. septembra 1849. Navodilo za izvajanje posestne odveze so za naše prilike izdali 1849 v Gradcu. Napisal jih je Franz J. Schopf in izdal v zajetni brošuri. V njej so vse predpisane tabele za preračunavanje posameznih bremen, tlake, seveda pa tudi temeljne določbe za določanje odškodnin vseh vrst.²³

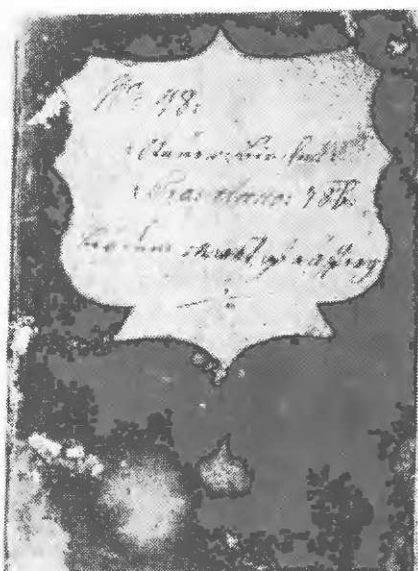
Temeljni zakon je ločil v glavnem dvoje vrst posesti: dominikalno (last zemljiške gosposke) in rustikalno (v kmetovi posesti). Glede na ti dve skupini so bili tudi postopki različni. Kot temelj za ugotavljanje bremen na rustikalnih posestvih je služil terezijanski zemljiški kataster. V načelu je zakon veleval odvzem vseh bremen, bodisi z odškodnino ali brez nje.

Če je šlo za odškodnino, so sestavili podroben popis premičnega in nepremičnega premoženja, ki je bil predmet odveze. Posebna komisija, imenovana od oblastnih organov, je odločala o višini odškodnine na temelju veljavnih predpisov. V vsakem primeru se je določena odškodnina delila na tri dele: enega je poravnala država, drugega zemljiška gosposka, tretji pa je bremenil kmeta na posestvu. Slednjemu je bilo omogočeno obročno odplačevanje, saj kmetje niso imeli denarja, ki jim je le redko pritekal v žep. V glavnem je veljalo določilo poravnave v 10 obrokih oziroma na dobo desetih let.

Pri preračunavanju bremen v denarno obliko so se posluževali posebnih,

Handwritten document, likely a tax or land record, with a table structure. The text is in German and includes a date "1798".

1798	
K. M. J. Schopf	
1798	
1. 1/2	100
2. 1/2	100
3. 1/2	100
4. 1/2	100
5. 1/2	100
6. 1/2	100
7. 1/2	100
8. 1/2	100
9. 1/2	100
10. 1/2	100
11. 1/2	100
12. 1/2	100
13. 1/2	100
14. 1/2	100
15. 1/2	100
16. 1/2	100
17. 1/2	100
18. 1/2	100
19. 1/2	100
20. 1/2	100
21. 1/2	100
22. 1/2	100
23. 1/2	100
24. 1/2	100
25. 1/2	100
26. 1/2	100
27. 1/2	100
28. 1/2	100
29. 1/2	100
30. 1/2	100
31. 1/2	100
32. 1/2	100
33. 1/2	100
34. 1/2	100
35. 1/2	100
36. 1/2	100
37. 1/2	100
38. 1/2	100
39. 1/2	100
40. 1/2	100
41. 1/2	100
42. 1/2	100
43. 1/2	100
44. 1/2	100
45. 1/2	100
46. 1/2	100
47. 1/2	100
48. 1/2	100
49. 1/2	100
50. 1/2	100
51. 1/2	100
52. 1/2	100
53. 1/2	100
54. 1/2	100
55. 1/2	100
56. 1/2	100
57. 1/2	100
58. 1/2	100
59. 1/2	100
60. 1/2	100
61. 1/2	100
62. 1/2	100
63. 1/2	100
64. 1/2	100
65. 1/2	100
66. 1/2	100
67. 1/2	100
68. 1/2	100
69. 1/2	100
70. 1/2	100
71. 1/2	100
72. 1/2	100
73. 1/2	100
74. 1/2	100
75. 1/2	100
76. 1/2	100
77. 1/2	100
78. 1/2	100
79. 1/2	100
80. 1/2	100
81. 1/2	100
82. 1/2	100
83. 1/2	100
84. 1/2	100
85. 1/2	100
86. 1/2	100
87. 1/2	100
88. 1/2	100
89. 1/2	100
90. 1/2	100
91. 1/2	100
92. 1/2	100
93. 1/2	100
94. 1/2	100
95. 1/2	100
96. 1/2	100
97. 1/2	100
98. 1/2	100
99. 1/2	100
100. 1/2	100

Kmetje so plačevali svoje dajatve v pridelkih in denarju. Gosposka je uvedla »davčne knjižice«. Primerek je iz Solčave in nazorno priča o višini denarne in količini blagovne dajatve.

zakonsko določenih tabel. V načelu je zakon razlikoval bremena, za katera je veljala cenena odškodnina, in takšna, za katera je veljalo, da so bremena usahnila po poravnavi odškodnine. Cenena odškodnina je veljala za bremena, ki so izhajala iz podložništva na rustikalni posesti, vendar v posesti kmeta. Gre za dedni zakup ali posestva, priposestvovana po kupo-prodajnem pravu, tudi če to še ni bilo vnešeno v javne knjige. Sem je spadala tudi desetina, neglede komu se je odvajala. Med bremena, ki so usahnila z odškodnino, so sodili odprodani obrtni ali industrijski objekti oziroma naprave s pripadajočim zemljiščem, deželna, v trgih in mestih pa tudi meščanska lastnina (posest).

Kljub pridobljeni posesti in svobodi pa je vse to pomenilo za kmeta, največkrat neukega, nepismenega in neomikanega, nemalo presenečenje, saj je takoj spet postal dolžnik, s tem pa ljudje največkrat niso računali. Posledice so bile marsikje usodne za obstoj kmetije in za kmeta samega.

²³ Fr. J. Schopf: Gründliche Anleitung zur Anmeldung und Berechnung der Entschädigung für die in den Krönländer Steiermark, Kärnten und Krein aufgehobenen und afzubehebenden Grundlasten und das hiebei zu beachtende Verfahren. Graz 1849

Vošnjaki, J. E. Krek in slovensko zadružništvo

Brez dvoma so prizadevanja Janeza Evangelista Kreka za reševanje kmetijskih zagat ob prelomnici stoletja in tudi pozneje izrednega pomena za slovensko kmetijstvo in zadružništvo. Kot duhovnik je v marsičem izhajal iz krščanskih stališč, kar pa njegovih zaslug ne postavlja v senco. Nasprotno, sodobni raziskovalci poudarjajo velike zamisli in plodove njegovega dela.

V času slovenskega slogaštva je bila prvenstvena naloga narodnostni boj, manj pa so se ukvarjali s socialnimi vprašanji, posebno pa ne z razmerami na vasi. Marsikateri ljudje so Kreku očitali razdor v vrstah do takrat dokaj enotnega slovenskega tabora. Dejstvo pa je, da si slovenski liberalci niso prizadevali poseči v neznosne razmere v kmetijstvu tistega časa. To se je pokazalo tudi pozneje, ko so po Krekovi zamisli ustanavljali razne zadruge, ki naj bi stale kmetu v hudih življenjskih težavah ob strani. Politični boji so marsikaj dobrega na obeh straneh (liberalni in klerikalni) zasenčili in izmaličili.

Še pred tem, ko je Krek v večjem obsegu stopil v politično življenje, je 1895 napisal pod psevdonimom J. Sovran »Črne bukve kmečkega stanu.« V tem zapisu navaja vrsto podatkov, ki naj predočijo resnično stanje na vasi in v kmetijstvu tistega časa. Značilne so njegove misli, ki jih je zapisal kar v prvem delu navedene knjige:

»Izreden je socialni pomen konzumnih društev, ki vnaša med ljudstvo misel združevanja. Ta misel pa je po naši sodbi edina rešitev. V načelnem boju med liberalnim individualizmom, to je načelom, da bodi v gospodarskem oziroma vsak sam zase, in med socializmom stojimo, kot svedoči naše ime, na strani socializma, socialisti smo. Produkcijo in kroženja blaga morajo po naši sodbi imeti v rokah gospodarski organizmi, zadruge. Zadružno gibanje mora postati edina pravna oblika proizvodnje in kroženju blaga, v kolikor to ne nasprotuje pravicam zasebne lasti. Zasebna last mora imeti v zadrugah svoje meje, pa tudi svojo oporo.« Omeniti kaže še v istem poglavju zapisane misli: »Zato pa ne smejo ostati konzumna društva samo pri prodaji kave in sladkorja, marveč morajo biti embrionalen pričetek zadružnega gibanja. V zvezi s kmečkimi zadrugami so se pričele pri nas konzumne organizacije, da se s tem dobi širša podlaga, da se privabijo vsi, zlasti tisti, ki skupne pomoči najbolj potrebujejo...«²⁴

Tudi v naših razmerah so bile predhodna oblika kmetijskih zadrug konzumne zadruge. V Lučah še pomnijo, da so ljudje rekli, ko so bili namenjeni v zadrugo, »da gredo v konzum«. Kot kažejo raziskave, so se konzumi razvijali v smislu vsevečjega skupnega nakupa in prodaje kmetijskih potrebščin, pa tudi razna orodja so posredovali kmetom.

Ne moremo mimo osnovanja slovenskih hranilnic, ki so se sprva zgledovale

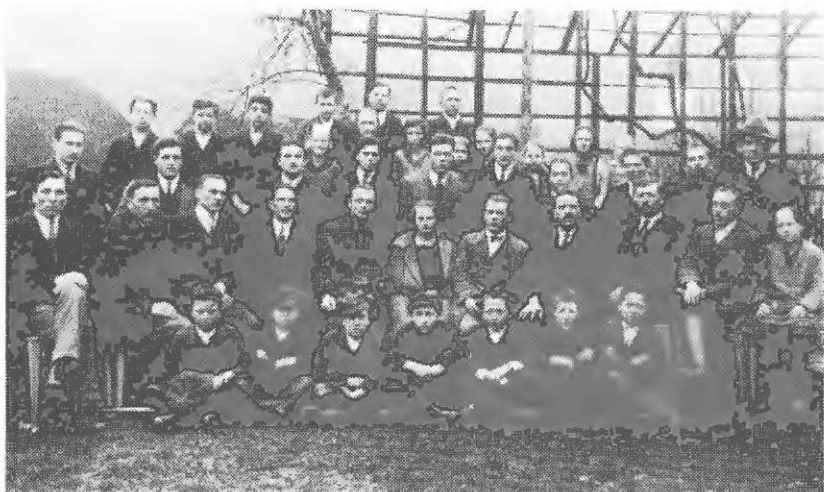
po čeških, začetnika pobude pa sta brata dr. Josip in inž. Miha Vošnjak. Te hranilnice niso bile niti čiste Raiffeisenovke, niti povsem po načelih Schulze — Delitscha. Predvsem Miha Vošnjak je prilagajal načela poslovanja, kot sam zatrjuje, potrebam takratnih gospodarskih razmer in socialnemu stanju prebivalstva.

O hranilnicah je zapisal Krek med drugim tudi tole: »Raiffeisenove hranilnice so se pričele osnovati po Kranjskem ... Poznamo jih kot začetek organizacije kmečkega stanu. Vzajemnost in skupnost, ki je na kmetih že tudi izginila, se zopet vrača. Kmetje naj se zavedajo, da skupaj trpe in zato naj se tudi skupno branijo svojih sovražnikov ...«. ²⁵ Tudi v hranilništvo na Slovenskem se je poslej opazno vrinila politizacija, saj so po Vošnjakovih kmalu nastajale razne kmečke hranilnice, ki so često imele sedež v župniščih, katoliški krogi pa so jih priporočali.

J. E. Krek je seveda dobro vedel, da bo težko po vaseh, kjer je bilo ob prelomnici stoletja le malo šolanih ljudi, širiti zadržno misel in poslovanje. Zato je 1908 ustanovil v Ljubljani šolo, ki naj bi v obliki tečajev, pa tudi rednega šolanja usposobila nadarjene kmečke fante za delo v zadrugah. Izdelal je program šolanja oziroma tečajev. Tako je za »kmečko ljudstvo« predvidel vsebino: zgodovina kmečkega stanu od poselitve do takratnega časa, hkrati pa dodal še posebno poglavje »zahteve kmečkega stanu«. Drugi del programa je namenil reševanju stisk kmetov in vasi in kdo naj bi jih rešil. Poseben poudarek je dajal zadržništvu in kmetijsko-tehnični samopomoči. Proučeval je kmečko davčno politiko in se pos-

Kmetijska nadaljevalna šola v Gornjem Gradu 1955. V sredini sedijo: Anton Zažožen, Terezija Tratnik in Jože Tratnik.

Na Ljubnem so učitelji že pred drugo svetovno vojno pogosto prirejali kmetijske tečaje. Takšen je bil tudi 1926.

vetil raznim tegobam, ki dodatno obremenjujejo kmeta, kot pijačevanje in podobno.²⁶

Znane so zamisli dr. J. E. Kreka, večkrat izražene tudi pred deželnim zborom, da je treba življenje na vasi urediti do te mere, da se ljudje ne bodo izseljevali. Posebno pomembno je, da se je že 1909 zavzemal za splošno zavarovanje kmetov. Zaradi gmotnih težav so se temu kmetje upirali. Opozarjal je na zastarel poselski red, ki da omogoča brezpravno izkoriščanje kmečkega delavstva. O vprašanju vasi in ljudi kmečkega stanu je veliko pisal v takratnih časopisih, največ v Slovincu.

Meščanska družba seveda ni bila naklonjena zadrugištvu, ki je pomenilo poleg ponudbe cenejših potrebščin tudi zaščito in moč združenemu kmetu. Največjo gonjo so ob prelomnici stoletja sprožili liberalci, ki jih je vodil dr. Ivan Tavčar. Če je kmet v zadrugi videl svojo organizacijo, je postajal tudi neodvisen od raznih vaških mogotcev, predsem pa od porajajočega se slovenskega kapitalizma. Bolj ko se je zadrugištvu utrjevalo, manj možnosti je bilo za razne špekulacije malo-meščanskih posameznikov in organizacij, predvsem pa raznih trgovcev, ki so v kmetu našli možnost za izkoriščanje oziroma okoriščanje.²⁷

V Črnih bukvah je Krek med drugim predložil socialni načrt slovenskih delovnih stanov. V njem navaja določene smernice tudi za razvoj kmetijstva. V njih beremo, da je kmečki stan vsaki državi nujno potreben, da kapitalizem razjeda ta stan v njegovem jedru in zato postavlja v nadaljevanju zahteve: zasebnikom naj se prepove kopičenje zemljišč v velika posestva, zaščito kmetij in uvajanje ustreznih

stanovanjskih razmer na vasi, zadolževati naj bi se smeli le do četrtnine vrednosti posestva, uvedbo dednih kmetij (sprememba obstoječega dednega prava). Pri takšnih kmetijah naj bi se v primeru slabega gospodarjenja imenoval sekvester (upravnik) iz vrst bližnjih sorodnikov posestnika. Pri prodaji zaščitenih kmetij naj imajo predkupno pravico najožji sorodniki umrlega, če teh ni, pa kmečke zadruge. Zakonsko je treba uvesti kmetijske zadruge, ki morajo imeti samoupravno samostojnost, njih naloge pa morajo postati poleg že navedenih še pospeševanje umnega kmetovanja, ureditev skupnih skladišč za pridelke zadružnikov, ki jih zadruga delno takoj plača, delno pa ob prodaji. Skupno naj se nabavljajo potrebščine za kmetijsko proizvodnjo, dalje stroji za obdelavo, plemenska živina, ustanavljajo naj se denarni zavodi, ki naj bodo med seboj povezani v zveze. Posojila teh zavodov morajo biti za kmeta ugodna, uvede naj se ustrezen red za posle v kmetijstvu, združno vodstvo pa opravlja razne zahtevne naloge tudi v imenu združnikov. Poljska zemlja in pašniki se ne smejo spreminjati v gozdove, kmečki stan se mora razbremeniti ogromnih dolgov, tu naj pomagajo zadruge, dežela in država naj podpirata svobodne zadruge in denarne zavode, dokler ni ustreznih zakonitih ukrepov, ki bi to zagotovili.²⁸

O Kreku in njegovem delu smo bolj obsežno razpravljali prav zato, ker so tudi v naši dolini bile po njegovem načelu ustanovljene prve konzumne zadruge, pozneje še živinorejske in pašniške, pa tudi številne hranilnice. Razen tega se je dosti mladih kmečkih sinov in hčera šolalo v Krekovi šoli v Ljubljani. Ti ljudje so največkrat zelo uspešno vodili zadruge ter kmečke hranilnice in je njihova velika zasluga, da je združništvo pognalo trdne korenine domala v vseh krajih naše doline.

²⁴ Slovenec, letnik 1899, številka 11

²⁵ Slovenec, letnik 1895, stran 288

²⁶ Dr. Janez Evangelist Krek, Izbrani spisi, V. zvezek, stran 217, Družba sv. Mohorja v Celju 1940

²⁷ O tem je Krek zapisal med drugim naslednje: »Dr. Tavčar je svoj deželnozbornski govor razdal po Slovenskem. Vrh tega je ... sklical v Ljubljano krčmarje in trgovce v Narodni dom, kjer so poslušali dobro uro bolj umazane kot pametne zabavljice proti zadrugam ...«. Dr. Janez Evangelist Krek, Izbrani spisi, IV. zvezek, stran 183, izdala Družba Sv. Mohorja v Celju, leta 1933

²⁸ Dr. Janez Evangelist Krek, Izbrani spisi, II. zvezek, stran 317 — 319, izdala Družba Sv. Mohorja v Celju, 1927

Kmetijstvo brez predstavniškega telesa

Že v stari Avstriji niso poznali višjih združenj, ki bi stanovsko predstavljala in zastopala kmetijstvo. Ustanavljali so sicer razne družbe, društva in podobno, ki so tudi imela svoja združenja, niso pa pred družbo in državo predstavljala kmetijstva.

V času snovanja prvih zadrug po Štajerskem je Mihael Vošnjak v Celju ustanovil Zadružno zvezo, ki pa je od leta ustanovitve 1883 dalje opravljala za članice razne posvetovalne naloge, pozneje tudi revizijo, ni pa bila predstavniška organizacija kmetijstva kot gospodarske veje.

Kmetijstvo glede tega tudi med obema vojnoma ni doseglo kakih vidnih premikov. Razna društva so imela svoje zveze, tudi zadružne zveze so bile, vendar pa ni bilo predstavništva na ravni zbornice. Že 1922 so bili pripravljene načrti za njeno ustanovitev v takratni državi SHS. Kmetijska družba in razna društva, največ pa slovensko društvo absolventov kmetijskih šol, so na to nenehno opozarjala. Tudi strokovno časopisje se je o tem veliko oglašalo, vendar pa takratne oblasti niso smatrale za potrebno, da omogočijo gospodarski veji, ki je bila tiste čase po številu prebivalstva, ki se je z njo ukvarjalo, najmočnejša v državi, to obliko predstavniškega telesa v posameznih predelih SHS in pozneje Jugoslavije. V Grudi, glasilo Zveze kmečkih fantov in deklet, je glede teh prizadevanj med drugim zapisano: »Če kljub temu naš kmet še nima zbornice, bo vzrok po vsej priliki ta, ker še ni pokazal dovolj zrelosti z ustvaritvijo prostovoljne organizacije, ki bi bila dovolj močna in samo stanovsko usmerjena, da bi mu priborila poleg drugih pravic tudi zbornico ... Žal so doslej vodili razne kmečke organizacije duhovniki, advokati, profesorji, le kmetje ne ... Šele mlajša generacija absolventov kmetijskih šol je sposobna postaviti res kmečko organizacijo na noge ...«. ²⁹

Spet na drugem mestu revije Gruda najdemo zapisano: »Naloga kmetijske zbornice je označena z besedami: zbornica mora biti braniteljica interesov celotnega kmetijskega stanu ... Vsakoletne resolucije Kmetijske družbe na odločujočih mestih zelo malo upoštevajo ... V Kmetijski zbornici morajo biti zastopani vsi poklici kmetijskega stanu, poleg posestnikov viničarji, poljski delavci in kmečka služinčad ... S tem bi bil tudi kmetijski stan v celoti zastopan v Kmetijski zbornici«. ³⁰

Iz obeh zapisov je mogoče sklepati, da so si tudi v vrstah Zveze kmečkih fantov in deklet prizadevali za ureditev stanovskega zastopa kmetijstva.

Vse pa potrjuje dejstvo, da je zadružništvo bilo še v poznih tridesetih letih premalo povezano v celovito in čvrsto organizacijo, ki bi imela odločilen vpliv na dogajanja v kmetijstvu nasploh. Da je bilo tako, je kriva v veliki meri politizacija zadružništva. Že celjska Zadružna zveza je bila žrtev takih igravic, tri zveze, ki so tedaj delovale v Ljubljani, pa očitno niso znale ali hotele najti skupno pot za koristiti kmetijstva in kmeta.

Če brskamo po listinah iz tistih časov, nam takoj postane jasno, da so vsako

Skupina čebelarjev z okolice Mozirja, slikana pri Mačku v Lepi njivi okoli 1935. Številni med njimi so znani, mnogih pa ni mogoče ugotoviti. Vsekakor gre za strokovno srečanje, saj je pri Mačku bilo tiste čase središče čebelarjev mozirskega predela.

dobro organizacijo, ki je bila tako in tako pobarvana, kaj kmalu onemogočili ali oslabili z novo, pač drugače pobarvano. Dokaz za to najdemo tudi v naši dolini, ko so sicer močne, dolgodelujoče pašniške zadruge 1931 domala v vsakem kraju dobile kot protiutež še pašno-gozdne zadruge. Organizacija slednjih je bila delo Zveze slovenskih zadrug v Ljubljani; bile so namreč vse hkrati sodno registrirane in enako poudarjene kot članice omenjene zveze. Tako so politične silnice slabile kmeta in njegovo organizacijo. Ponekod pa so krajevni veljaki zadrugo, ki je sicer dobro delala, dobili povsem pod svoj vpliv in je tako postala kaj kmalu orodje v rokah protikmetjskih interesov.

Prizadevanja za svojo kmetijsko zbornico so kmetje uresničili šele 1937, ko je bila najhujša gospodarska kriza že mimo. Posledice takega zavlačevanja so bile občutne tako v gospodarskem kot tudi v organizacijskem pogledu v zadrugištvu.

Znano je, da je zbornica svoje delo zastavila v dobro razvoja kmetijstva, da je s tehtnimi analizami strokovnjakov opozarjala na težko stanje v tej gospodarski veji in da je zahtevala od takratne banovine razne oblike gmotnih podpor za pospeševanje kmetijske proizvodnje. Vse to pa se je dogajalo žal tik pred drugo svetovno vojno in je kaj malo hasnilo splošnemu napredku kmetijstva pri nas.

²⁹ Vlado Krefl: Kmetjske zbornice, Gruda 1935, stran 175

³⁰ Fran Trček: Namen in ustroj Kmetijske zbornice, Gruda 1935, stran 171

Življenje na vasi

Slovenci lahko iščemo svoje korenine predvsem v kmečkem življenju in njegovem bistvu. Nismo narod bogatinov, niti ne meščanov, pač pa je naša preteklost tako ali drugače povezana z vasjo. Žal danes preveč pozabljamo na svoje korenine in prepogosto premalo cenimo kmeta, njegovo delo, njegove težave in njegov položaj v družbi. To se sicer dogaja že skozi stoletja, le da so pred prvo svetovno vojno podcenjevanje kmečkega človeka podpihovali tujci, ker so prav v njem videli steber slovenskega ljudstva. Bolj nerazumljivo pa je, ko še danes doživljamo, da se veliko breme vseh vrst teža v še vedno prenaša preveč na kmeta in kmetijstvo. Takšna dogajanja so v preteklosti, pa tudi danes, povzročala prepreke za hitrejšo posodabljanje kmetijske proizvodnje in vsesplošnega razvoja kmečkega človeka. V sedanjih časih se kmetije zaskrbnjujoče praznijo, mladi ne ostajajo na njih in tako propada temeljna gospodarska veja naše družbe. Dejstvo pa je, da mora vsaka država poskrbeti za dovolj razvito pridelavo hrane in za splošno podružabljanje tega vprašanja. Milko Brezigar je zapisal: »Narod, ki nastopi kot enotno gospodarsko bitje, razvija svoje ustvarjajoče sile. Narodni duh se čuti prostega tujih oklepov, se povzpe, opazuje svojo zemljo, zapazi, zgrabi in dvigne zaklad, ki je bil dosedaj nepoznan in zakopan. Narava otvori raziskujočemu duhu svoje naročje ter mu izroči domače darove.«³¹

Kmet je bil od nekdaj navezan največ na svojo iznajdljivost in na soseskno sodelovanje. Res se je zaradi odmaknjenosti od večjih središč razvijal bolj samosvoje, pri tem pa je ohranjal svojo bit in svoj ponos. Navezanost na zemljo in gospodarsko izročilo prednikov je pogojevalo tudi svojstveno kulturno življenje na vasi. Zato je vaško življenje enotno in lokalno pobarvano. Kmet je zato tudi izredno domovinski človek, »narava pa je kmetu na čisto poseben način tudi domovina«.³²

V naših vaseh so v času fevdalizma poznali župane; teh je bilo vpisanih v urbarju gornjegrajske gosposčine iz 1426 le 17, dejansko pa jih je bilo gotovo več. Plačevali so jih v obliki takorimenovane »župnice«. Opravljali so tudi določene posle za zemljiško gosposko.³³ Ti ljudje so imeli na vasi ugled, vendar pa jih je postavljala gosposka. Med ljudmi na vasi pa so delovali vaški starešine, ki so jih izbrali vaščani sami pod vaško lipo. Ta je bila zbirališče tudi za razne posvete prebivalcev. Takšen zbor sosedov je skupaj reševal razne spore med vaščani in je predstavljal neke vrste srenjski zbor. Vsekakor je bila temeljna organizacija svobodnega prebivalstva soseska.³⁴ To je bila oblika trdne povezanosti vaščanov.

Da so kmetje težko prenašali slab odnos gosposkih predstavnikov, se kaže v kmečkih uporih. Značilno za našo dolino je dejstvo, da so se kmetje bolj upirali slabemu ravnanju z njimi kot dajatvam. Za to trditev govori ugotovitev, da so se v času od 1603 do 1607 v predelih naše doline uprli zaradi javnih bremen, medtem

Pečovnikova kašča v Matkovem kotu.

ko so bili upori v letih 1633, 1672/73 in 1675/76 uperjeni pretežno v slabo ravnanje s podložniki.³⁵

Do večjih uporav je prišlo tudi okoli 1825, ko so kmetje mislili, da z odpravo tlake nimajo več obveznosti do zemljiških gospodov. Oblasti so upor zatrle z vojaštvom, ki so ga morali uporni kmetje povrhu še sami plačevati. Upirali pa so se tudi vojaški obveznosti, ki je trajala do 1845 kar 14 let, po tem času pa še vedno 8 let. Mnogi so bežali v gozdove, ljudje pa so govorili o »zelenem kadru«; to so bili ubežniki, ki so s pomočjo prebivalstva preživljali begunstvo v planinah in neprehodnih predelih gora. Znan je primer, ko so oborožene sile avstrijske države poslale posebne enote v Solčavo; te naj bi pregnale ubežnike oziroma naj bi jih polovile.

Naselja so imela tudi zemljišča v skupni rabi. Imenovali so jih srenjska zemljišča. Tu je dejansko šlo za kmečko samoupravo nad njimi. Pozneje so na njih zemljiški gospodarji radi naseljevali nove priseljence, pa tudi ljudje brez zemlje so na takih zemljiščih gradili borne hišice (bajte). Namen teh zemljišč se je proti koncu 19. stoletja popolnoma spremenil. Končno je prišlo do vztrajnih zahtev po ukinitvi srenjskih zemljišč in njihovi dodelitvi posameznikom. Ponekod so se za ta zemljišča dolga leta pravdali, ker niso bili zadovoljni z uradno razdelitvijo. V Mozirju so se tržani pravdali kar celih 25 let. Kje so bila ta zemljišča, pa bomo skušali povedati v poglavjih o dogajanjih v raznih krajih naše doline.

V zvezi s srenjsko zemljo in srenjo na sploh je zelo malo znanega med ljudmi. Ohranilo pa se je predvsem med starejšimi prebivalci izrazoslovje kot »grašinski« (graščinski) in »gmajna«. Tako se dogaja, da ljudje še danes imenujejo nekoga, ki je nekoč delal na veleposestvu Marijograd, da je »grašinski« hlapec, delavec in podobno. Prav tako pa le malo ljudi pozna pojem skupnega zemljišča nekega kraja. Starejši vedo iz ustnih izročil svojih prednikov, da so bile takšne površine domala v vsakem kraju, da so na njih lahko vsi vaščani pasli živino, da je bil skupen gozd, v katerem so ljudje uveljavljali »planinsko pravico«, se pravi, da so po določenem ključu ta gozd izkoriščali. Zelo pogosto pa se tudi med mladimi sliši beseda »gmajna«, ko pa bi bilo treba pojasniti, zakaj se neka površina tako imenuje, pa seveda najčesteje tega ne vedo. Prav zato je potrebno pojem gmajne

Leški kozolec na Homcah.

nekoliko obrazložiti. Že Pleteršnik je v svojem slovarju iz 1894 zapisal, da gre pri tem za besedo, ki izvira iz nemškega izraza Gemeinde, da pa lahko pomeni tudi občinski travnik. Seveda ne gre za občinsko last, kajti srenjska zemlja je bila v svojem bistvu povsem nekaj drugega. Z njo so dejansko upravljali vsi prebivalci vasi oziroma kraja, ki je s tako zemljo razpolagal. Lahko trdimo, da je v tem primeru šlo za pristno samoupravljanje, kjer je veljala le skupna volja in so se uveljavljala dogovorjena načela. Bolj temeljito razlago za srenjsko zemljo najdemo v Etimološkem slovarju Slovenskega jezika (Fran Bezlaj, Ljubljana 1977). Tam je omenjena v zvezi z gmajno srenja, srenjski pašnik in pojasnilo, da je pojem izpričan od 16. stoletja dalje. Pojasnuje še, da je izvor iz »gemeine«, kar pomeni v nemščini »skupno«.

Ker je torej med ljudmi še živo, da poimenujejo določene površine v nekem kraju gmajno, je bilo potrebno ta pojem pojasniti in tako ohraniti ljudsko poimenovanje skupnih površin. Enako zanimiv primer ljudske rabe izraza »grašinski« smo tudi pojasnili, ker mlajši rodovi niti ne vedo, da je tođ nekoč bilo škofovsko veleposestvo, ki se je pozneje poimenovalo Marijingrad. Še danes marsikdo reče: »Ta travnik je bil nekoč grašinski«, torej last veleposestva Marijingrad.

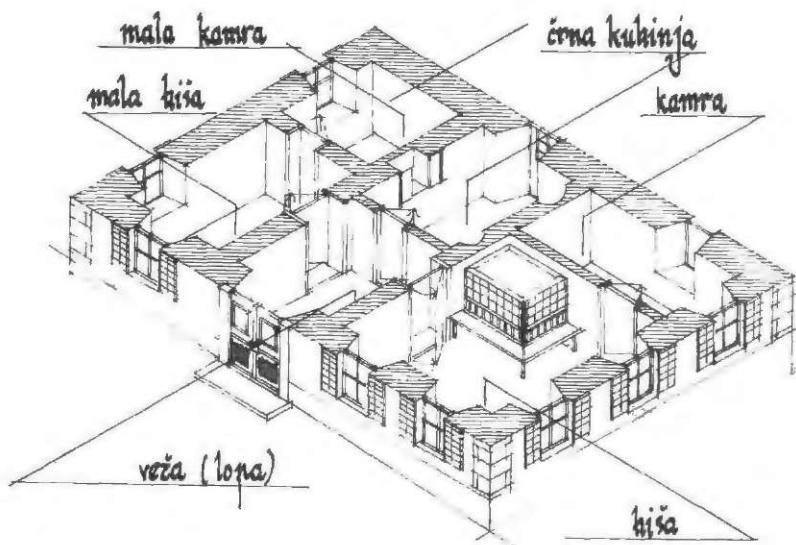
Okoli preteklosti skupnih zemljišč je Janko Orožen³⁶ obsežno razpravljajl v Celjskem zborniku. »Gmajna« in njeno bistvo je skupna uporaba določene sredine prebivalcev nekega zaselka ali vasi. Pogosto označujemo takšno skupino prebivalstva kot »sosesko«. V sodobnem jeziku jo imenujemo »vaška posestna skupnost«. Kot navaja pisec, sega takšna skupna uporaba zemljišč nazaj v plemensko ureditev, ohranila pa se je preko fevdalizma vse do osvoboditve 1945.

Glede vrst posestev pa navaja Janko Orožen, da je v dobi kmečkih uporov in nemirov kralj Ferdinand I. izdal 1542 odlok o prepovedi povečevanja kmečkih bremen. Gosposka je našla izhod za povečevanje svojih dohodkov v naseljevanju novih zemljišč. Tako so nastajale nove kmetije in kmetijice, zato je prišlo do različnega poimenovanja kmetij. Tiste izpred 1542 so imenovali »urbarialne« (bile so vpisane v urbarje), novo nastale pa »gospoščinske ali dominikalne« kmetije. V času vladavine Marije Terezije so odpravili razliko v poimenovanju in pojmovanju, vendar pa je dejansko razlikovanje opaziti še 1880.

Glede gmajn je zanimivo, da so jih v času Marije Terezije šteli kot last gosposke, deloma pa tudi že kot last kmetov. Po 1848 so nerazdeljena skupna zemljišča postala last soseske.

Vasi so spremenile svojo podobo po letu 1853, ko so oblasti prepovedale graditi nove lesene hiše. Znano je bilo, da je bila večina hiš tiste čase lesenih, to pa je predstavljalo veliko nevarnost za ognjeno ujmo. Vemo, da so nekatera naselja kar večkrat popolnoma pogorela. V času od 1700 do 1800 se je število »dimnic« že zmanjšalo od prej 80 odst. na 40 odst. vseh zgradb. To razmerje se je po 1853 še hitreje spreminjalo v korist zidanih stavb.

Posebno mikavna je zunanja podoba naših vasi tam, kjer so ostale prvobitne. Zanimiva je kmečka arhitektura, prav tako pa tudi postavitev posameznih poslo-

Značilna kmečka hiša iz okolice Rečice. Posnela jo je Nada Jeraj 1986.

pij v gospodarsko celoto. Izredno zanimivo je v hribovskih predelih opazovati, kako je kmet gospodarno ravnal z zemljo, ko se je odločal za kraj postavitve nekega poslopja. Zato so zgradbe karseda ob robu posesti in to na zemlji, ki ni primerna za obdelavo. Tiste kmetije, ki svoje podobe niso spremenile zadnjih sto let, so prave zanimivosti. Tako je od nekdanjih solčavskih domov po požaru 1944 ostal nedotaknjen dom v Robanovem kotu (Prodnik-Vršnik). Vsa poslopja so povezana med seboj, le stanovanjska zgradba je ločena in zidana. Kritina je še lesena — skodle.

Lahko torej trdimo, da je kmet izbral vedno tak kraj za postavitve zgradb, ki mu ni predstavljal dragocene obdelovalne zemlje, zato so ponekod hiše v strmih, da si to kar težko predstavljamo. Nasploh so naše vasi lepo urejene, seveda pa posodabljanje hiš marsikje zareže v našo kulturno dediščino, ki jo še premalo cenimo, pa za njo namenjamo premalo sredstev. Ob tem je treba reči, da so kmetje še danes voljni poslušati nasvete strokovnjakov pri gradnji in obnovi domov. To se je najlepše pokazalo pri urejanju turističnih kmetij, ki so domala vse ohranile na zunanji pogled naše kmečko jedro.

Naj poudarimo, da je bil kmet v svojih težavah skoraj vedno prepuščen samemu sebi. Tudi po marčni revoluciji 1848 so mnogi pričakovali, da bo ta čas kmetijstvu bolj naklonjen, da se bo tudi kmečki stan osvobodil predznakov večje zaostalosti in družbenega podcenjevanja. Žal so takratni izobraženci pri nas raje pozivali kmeta k pokorščini kot pa da bi se zanj zavzeli. Tako je eden izmed glavnih predstavnikov ilirizma na Slovenskem, Matija Majer, dejal: »... Vam zdaj,

ljubi Slovenci na deželi ni potrebe se pogajati za to stvar, mi smo na Dunaju za vas že vse storili in novi bolji zakoni in postave se vam bodo oznanile ... Zdaj bodimo v vsem merni po Bogu, zvesti svetlemu cesarju, bodimo v vsem poštene in ali bode Bog hotel, bojo prišli boljši časi ...«.»³⁷ Kakšni časi so potem sledili za kmeta, pa že vemo iz drugih poglavij tega zapisa. Vsekakor kmečki človek takrat ni imel možnosti vključiti se v revolucionarna gibanja časa, tako mu tudi ta revolucija ni prinesla kaj boljšega.

Žal je bilo res tako, čeprav je bilo takrat na Slovenskem kar 83 odst. vsega prebivalstva kmečkega. Za primerjavo še podatek iz 1754, ki ponazarja sestav prebivalstva v zemljiški gosposčini Ljubljanske nadškofije: kmetov 65,4 odst., kajzarjev 16,6 odst., gostačev 11,3 odst. in ostalih 8 odst.³⁸ Podatek potrjuje, da je velika večina prebivalstva bila kmečka ali pa je kako drugače živela od kmetijstva. Kajti tudi kajzarji in gostači so bili pretežno kmečki dninarji ali posli.

Še nekaj o kmečki kulturi. Značilna za kmeta je pripadnost domu in družini. Njegova velika skrb je ohraniti svoj dom neokrnjen. Vse to se odraža v njegovi biti in seveda tudi v izvirni kulturi. Ta je samonikla in je odraz navedenih danosti in okoliščin. Prav lepi so primeri književnih del ljudi, ki izhajajo iz kmečke sredine in so o njej radi pisali (Finžgar, Levstik, Jurčič, Slomšek in drugi). Na vasi so ljudje ohranjali svojo ljudsko prvobitnost tako v pesmi kot tudi v besedi. V naših hribovskih zaselkih so znane skupine sosedov, ki so v domači glasbi našli uteho in veselje. Mnogi med njimi so glasbila sami izdelovali, ker si jih pač niso mogli kupiti. Med takimi je znan primer na Jamah (Radmirje) kjer je invalidni stric že v preteklem stoletju izdeloval razna glasbila od kitare do harmonija, da so potem lahko igrali in uživali ob lepi »viži« s sosedi.

Naši ljudje so bili zelo iznajdljivi, k temu jih je silila oddaljenost in navezanost na samega sebe in svoje znanje. Tudi v najoddaljenih naseljih nad Gornjim gradom so poznali nedeljsko veselje v petju in godenju. Nad Ljubnim pri Primožu so znani godbeniki na pihala razveseljevali bližnjo in daljno okolico. Bili so samouki, imenovali pa so jih »Pumpovci«. Podobno bi lahko omenili pihalno godbo v Šmihelu, kjer so vaščani sklenili sestaviti godbo na pihala; kupili so glasbila in vadili v kmečki izbi od 1911 dalje, nastopali so tudi v spodnjem delu Savinjske doline. Znane so številne igralске skupine, pevski zbori in podobna društva po naših vaseh. Tudi tamburaških skupin je bilo nekaj, vadili pa so jih pravtako le samouki. Prav v tem je dokaz, da so naši ljudje iskali veselje v raznih oblikah kulture, ki so jo na svoj način dojemali in se je veselili.

Druga stvar, ki je ne velja prezreti, je izvorna noša, ki so jo ljudje prilagajali času in okoliščinam. Pri vsaki kmečki hiši so gostili razne obrtnike, ki so izdelovali tkanine, krojili obleke, izdelovali čevlje, opravljali mizarska dela in podobno. Rekli so, da imajo obrtnika v »štiri«. Ljudje so bili v teh krajih dolgo odvisni od tkanin, za katere so sami pridelali surovine in oblačili so se v sukno in raševino (bukovino). Tu velja omeniti še posebej takoimenovano »mozirsko sukno«, ki je zaradi kakovosti našlo kupce daleč preko meja doline. Seveda bi bilo krivično

trditi, da je to sukno bilo izdelano le v Mozirju, ker so prav tako dobro tkali tudi v drugih predelih naše doline. V tem so ljudje iskali dodatni zaslužek, saj denarja pri kmečki hiši ni bilo na pretek in morali so marsikaj narediti, da so ga imeli za najnujnejše potrebe gospodinjstva. Industrializacija je veliko tega spremenila, vendar pa je bilo še med obema vojnama tako, da se doma na kmetiji ni živelo v izobilju, saj so kar se da veliko pridelkov prodali, da so si lahko najpotrebnejše nakupili. Da je bilo življenje na kmetijah trdo, pove tudi zapis Janeza Zalokarja, ki navaja: »Poglaviten živež kranjskega ljudstva (mislil je na slovensko, op. A. V.) je kakor je prej rečeno, ajda, koruza, proso, krompir, sočivje, ječmen, zelje, repa, rž in pira, v hribih tudi oves. Vsakdanji kruh, kakor je v drugih deželah navada, je na Kranjskem v malo hišah, dostikrat pa več tednov nobenega kruha ni, posebno kjer so majhne kmetije in slaba posestva.«³⁹

Kmet je z veliko mero občutka urejal tudi notranjost svojih skromnih hiš. Zelo pogostni so bili lepo okrašeni (izrezljani) nosilni trami v hišah, čebelar je domiselno poslikal svoje panje, na mnogih kmečkih hišah najdemo še ohranjene lepe freske, na oknih pa zanimive kovane izdelke. Tudi pohištvo so znali izdelati lično in ga kar se da lepo okrasiti. Posebno lepe so kmečke mize z javorovo ploščo in intarzijami. Sredi mize najdemo pogosto kratice IHS, v kotih plošče pa letnico

Upravni odbor KZ Ljubno 1958. Z leve sedijo: Ida Kralj, Karel Druškovič, Franjo Jeraj-Bukovnik, Alojz Ermenc-Kolenc, Marija Kopušar. S stojijo z leve: Stane Bolko, Franc Nareks, Franc Jakob-Marinčkov, Jože Juvan-Žulc, Jože Ermenc-Sušnik, Franjo Budna, Ivan Cirej-Filež, Franc Juvan-Ogradnik in Janez Detmar.

in začetnice imen gospodarja in gospodinje. Tako so poslikovali skrinje, ki so največkrat služile nevestam za balo. Ponekod v dolini najdemo tudi drugače okrašene in neposlikane. Lepo stavbarstvo je prav tako pomemben del znanja našega človeka, čeprav so večje hiše v sredi prejšnjega stoletja pogosto gradili italijanski zidarji. Na zunanjo podobo pa je le vplival kmet kot lastnik hiše. Izredno lična znamenja po naših poljih dokazujejo visoko razvit občutek za lepoto. Tudi številne kapelice so zanimive, le da je večina njih slabo in nestrokovno prenovljena. Naša kužna znamenja so prava posebnost, so povsod stolpna in največkrat lepo poslikana.

Prave tehnične in oblikovne umetnine so naši kozolci, mlini in razne naprave za mehanizirano delo iz preteklih časov. Sem sodijo tudi kašče, ki so ponekod še izvirne in so jih naredili domači mojstri tesarji, ki so zmogli še tako zapleten ustroj mlinov, žag in drugih naprav v pomoč kmetijstvu. Ponekod so vodno moč izkoristili z zapletenimi napravami za pomoč v pridelovanju, obdelovanju in predelovanju kmetijskih pridelkov. Posebno znan je takšen primer pri Macesniku v Solčavi, pa tudi pri Bevšku na Beli so ostanki nekdanjih naprav za prenos vodne moči v gospodarsko poslopje.

Ljudstvo, kmečki dom in kmečka vas trdno korenita v narodni kulturi. »Najboljše narodove sinove je mati kmečka zibala ...«, je zapisal dr. J. Jeraj.⁴⁰ Znani nemški filozof Spranger pa meni: »Domovina je duševno čustvo ukoreninjenosti, doživeta totalna povezanost z nekim malim krajem, ni treba da je to ravno domači ...«. ⁴¹ Mar ni tudi to odgovor na vprašanje, zakaj je kmet od nekdanj bil tako domovinsko zvest?

Vse to in še marsikaj drugega potrjuje visoko občutljivost naših prednikov za lepoto in za takšne gradnje, ki niso v napoto krajinski lepoti in njenim danostim. Planinski svet je še danes, ko si na vse kriplje prizadevamo stavbe, okolje in kraje »modernizirati«, vednarle ohranil nekaj svoje prvobitnosti in na to smo lahko ponosni.

³¹ Milan Brezigar, Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva, založila Omladina Ljubljana, Celje 1918, stran 14

³² Dr. J. Jeraj, Naša vas, Ljubljana 1939, stran 14 — 15

³³ Ferdo Gestrin, Gospodarska in socialna struktura Gornjegrajske posesti po urbariju leta 1426. Zgodovinski časopis, Kosov zbornik (1952 — 1953), Ljubljana, stran 476

³⁴ Zgodovina slovenskega naroda, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, stran 115

³⁵ Prav tam, stran 517

³⁶ Janko Orožen, Gmajna na področju srednje Savinje in njenih pritokov, Celjski zbornik 1957, strani 153 do 157

³⁷ Zgodovina slovenskega naroda, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, stran 445

³⁸ Prav tam, stran 362

³⁹ Dr. J. Jeraj, Naša vas, Ljubljana 1939, stran 194

⁴⁰ Janez Zalokar, Umno kmetovanje in gospodarstvo, Ljubljana 1854, stran 357

⁴¹ Gre za rek nemškega filozofa Edwarda Sprangerja (1882 — 1963), zapisan v že navedenem delu dr. J. Jeraja na strani 180

Kmetovanje

V tem poglavju ne bomo pisali o raznih načinih in opravilih na naših kmetijah. O tem je bilo že dosti zapisanega. Kratko kaže omeniti le pričetek kmečkega delovanja po hribovskih predelih, ki so bili vedno povezani z velikimi telesnimi napori, saj so morali ljudje obdelovalno zemljo dobesedno iztrgati gozdnim tlem. Tu je znano požigalništvo, s katerim so si pridobili zemljišče. Še danes so živi spomini na požigalništvo. Ostala so ledinska imena, ki pričajo o nastanku določenih kmečkih zemljišč. Tako je v okolici Nove Štifte še predel, ki se imenuje po domače Na požarih, domačija pa pri Požarniku.

Pridobivanje obdelovalnih zemljišč s požiganjem tal je bilo zelo težko, pa hkrati tudi na izkušnjah temelječe delo. Še danes je živo med ljudmi, da je bilo treba »znati požigati«. O tem je obširno pisano tudi v Kotnikovem zborniku, ki vključuje narodopisne zapise tako z gornjegrajskega kot kozjanskega območja. Izšel je v založbi Mestnega muzeja Celje 1956.

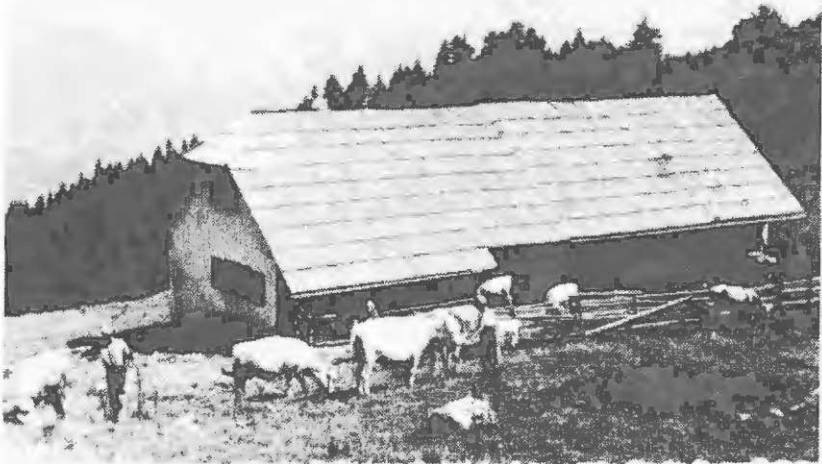
Treba je še pripomniti, da je med domačini ponekod uveljavljen izraz za požigalništvo »požarjenje«. Tako ga opisuje tudi Drago Predan v Kotnikovem zborniku, ko govori: »Požare žgati — pomeni požigati določena gozdna in pašna zemljišča«.

Med dosegljivimi podatki o stanju v kmetijstvu iz 1542 navajamo število živine v takratnem gornjegrajskem uradu Tirosek. Ignac Orožen je prikazal za približno isto območje še primerjavo za leto 1910. Po zapisih Orožna o Uradu Tirosek bi lahko sklepali, da je ta obsegal območje od Črnivca do Prodov pri Gornjem gradu, saj navaja imena: Rogač, Črnilec, Nova Štifta, Sv. Miklavž, Sv. Lenart, Mačkov kot, Štajngrob, itd.^{39a} Tako si vsaj okvirno lahko predstavljamo, za kakšno območje veljajo sledeči podatki:^{40a}

leta 1542:	konj	krav	volov	bikov	telet	drobnice	prašičev
	27	298	152	7	336	2769	244
leto 1910:	22	212	148	16	277	969	309

Številke pokažejo približno enako stanje v živinoreji, le pri drobnici in prašičih so določena odstopanja oziroma vidne spremembe. Drobniče je občutno manj, medtem ko je prašičev več. To je utemeljeno z vse večjo rejo svinj, ki se je tiste čase pri nas že udomačila. Prej so očitno dajali prednost drobnici, tudi v prehrani.

Vsekakor pa lahko trdimo, da je že v takratnih razmerah bila živinoreja poglobitna veja našega kmetijstva. Treba je razumeti, da je uspešnost preživetja in reja živine bila odvisna v veliki meri od razpoložljivih pašnikov, saj je kmet poz-

Pašnik na Ravneh.

nal drugačen setveni red, ki je pač zadovoljeval vse potrebe domačije po raznih žitih in drugih kmetijskih rastlinah. Tudi konopljo, lan in podobno so sejali za lastne potrebe.

Zelo nazorno razberemo setvene razmere (sreda prejšnjega stoletja) iz podatkov Janeza Zalokarja, ki navaja vrste pogostnih rastlin in njih pridelok: pšenica 8—9 mecnov (dalje M), rž 8—9 M, ječmen 12 M, oves 14 M, koruza 20 M, ajda 8 M, krompir 100 M, sirka 12 M, lanenega prediva 4 cente in lanenega semena 5 M. Hkrati pa poudarja, da se razen pšenice in lanenega semena le malo kaj proda. Iz tega lahko sklepamo, da je kmet samo nekaj od pridelanega lahko vnovčil, drugo pa je uporabljal doma. Zalokar piše v svoji knjigi o »mecnju«. Gre za stari dunajski »metzen«, ki velja za izrazito žitno mero.^{41a} Iz količine tu navedenih pridelkov kaj lahko izračunamo, da so kmetje zaradi zaostalosti v pridelavi dosegali na svoji zemlji le borne gospodarske učinke.

Razumljive so bile tedaj denarne stiske kmeta, tudi pred marčno revolucijo 1848, saj je večji del dajatev moral odvajati zemljiški gosposki v denarju. To pričajo ohranjene davčne knjžice za nekatere gornjegrajske urade po dolini. Fevdalca pač ni brigalo, na kakšen način pride njegov podložnik do denarja. Zato so si naši kmetje že zgodaj pomagali s postranskimi deli, kot so žganje apna, kuhanje oglja, mnogi pa so se lotili raznih obrtniških del. V naših razmerah se je dobro zaslužilo s kuhanjem oglja, ki so ga potrebovale talilnice železa na

Koroškem. Zato tudi ni naključje, da so prav iz predela Solčave poznali tako imenovano »oglarско cesto«, o kateri bomo več pisali v krajevnem poglavju. Tako oglje, kot tudi apno so najčesče prevažali s splavi v južne kraje, saj je bil takšen prevoz poceni, za gospodarje splavov, ki so hkrati trgovali z apnom in ogljem, pa celo zastonj.

Zaradi zelo razvite lesne trgovine so v predelih Savinje in Drete kaj kmalu pričeli iskati dodatne zasluge s spravilom lesa in splavarjenjem, pa tudi žagarstvo je lahko bilo vir dohodka za male kmete oziroma za (številne) člane zelo močnih kmečkih družin. O raznih domačih dejavnostih smo v tem zapisu že govorili.

Država si je pričela resno prizadevati za razvoj kmetijstva in ohranitev vasi šele po 1863, ko so v Avstriji razpisali nagrade za dobre sirarske zadruge. Ustanavljali so kmetijske šole, pospeševali umno obdelavo, čebelarstvo, planšarstvo, uvajali plemensko živino in nastavljali potujoče strokovne učitelje.⁴²

Propadanje vasi je spodbudilo avstrijsko državo, da je sprejela 1888 zakon, ki naj bi preprečeval delitev posestev in ohranjanje gospodarnih velikosti posestev na sploh. Zakon je spremenil dedne pravice tistih članov družine, ki niso ostali doma, oziroma so na posestvu ostali kot delavci; te so bile znatno manjše od določil prejšnjega dednega zakona. Tudi zakon proti oderuštvi, ki je določal najvišje obresti 5 do 6 odst., je nekoliko omilil položaj kmetov, vendar pa stanja na vasi ni bistveno popravil.⁴³ Treba je upoštevati takratno stopnjo kmetove razgledanosti in obremenjenosti skozi stoletja, saj je bil vedno predmet izkoriščanja vsakršne gosposke. Vse to je seveda še vedno nudilo raznim izkoriščevalcem dovolj možnosti slabiti kmetovo gmotno in gospodarsko stanje.

Kmet je obdeloval svojo zemljo, ki je v naših razmerah bila v velikem delu hribovska, kot so jo njegovi predniki, torej zelo primitivno. Človek kot delovna sila je bil le malo vreden, bolj so skrbeli za živino vseh vrst, saj je ta imela vrednost v denarju in je predstavljala vir dohodka. Socialne razlike na vasi so se hitro poglabljale in zaostrovale. Odnosi med člani kmečke družine pa so dokazovali največkrat le gospodarske temelje in so zato lahko bili tudi brezobzirni. Usode tet in stricov na kmetijah so predmet naštetih knjižnih del, tudi zle usode izseljencev so dosti opisane.

Vsekakor je za razmere v kmetijstvu in za zadosten napredek te veje gospodarstva bilo narejenega daleč premalo. To je tudi razumljivo, saj je takratna država imela dovolj pridelane hrane, ta pa je zaradi že opisanih razmer v kmetijstvu bila zelo poceni. Vse to je kmeta sililo na rob življenjskih možnosti.

Domala neverjetno se zdi raziskovalcu takratnih razmer, da je bilo mogoče večino prebivalstva potisniti v ekonomsko brezizglednost. Le nekaj številčk ponazarja razmerje med kmečkim in ostalim prebivalstvom. Leta 1900 je v Sloveniji bilo kar 73,2 odst. kmečkega prebivalstva, leta 1931 le še 59 odst., 1961 še 30,9 odst. in 1987 samo 15,2 odst. Ocena za 1991 je 8 odst. kmečkega prebivalstva v Sloveniji. Podobno je v občini Mozirje: če je še pred vojno večina prebivalstva iskala kruh v kmetijstvu, je 1961 bilo le še 27 odst. kmečkega prebivalstva. 1987

pa samo 17 odst. Danes imajo v ZR Nemčiji še 4,9 odst., v Češkoslovaški 12 odst. in na Danskem 5,1 odst. kmečkega prebivalstva. Tudi te številke dokazujejo razvoj kmetijstva pri nas in drugje. Seveda pa je treba takoj povedati, da nizki odstotki kmečkega prebivalstva nikakor ne pomenijo malo pridelavo hrane. To dokazujejo razvite države, kjer malo kmetov prideluje veliko hrane, ker so pač najodobnejše opremljeni in imajo za razvoj ter za uspehe vse pogoje.

Prva svetovna vojna je kmetijstvo v naši dolini hudo prizadela. Stalne prisilne oddaje pridelkov, popoln zastoj v razvoju obdelave, manjkajoča moška delovna sila, vse to je zapustilo globoke rane v družinah in sploh na vasi. Takoj po končani vojni so pridelki šli sicer dobro v denar, vendar pa je zaradi propadajočih gospodarskih naprav v kmetijstvu in manjkajoče opreme kmet le malo pridelal. Kmetje so takrat sicer že bili zadružno bolj osveščeni, vendar pa tudi zadruge po vojni niso bile zmožne hitro in učinkovito ukrepati v kmetovo dobro. Denarni zavodi so zaradi prisilnega vpisa vojnega posojila velik del denarja izgubili, tudi preračunavanje denarja iz avstrijske valute v dinar ni bilo ugodno. Poudariti je treba, da takoj po prvi vojni tudi zadruge še niso bile ustrezno organizirane, da bi lahko pospeševale razvoj kmetovanja. Veliki upi, da bo nova država rešila kmeta in kmetijstvo, so se kmalu pokazali kot neutemeljeni. Mnogi na vasi so veliko pričakovali od agrarne reforme, ki je bila na veliko opevana in sodeč po predpisih tudi obetavna.

Na pašniku Gospojna (Gospodna).

Ugotovimo lahko, da agrarna reforma po prvih zakonskih predpisih iz 1919 res daje upanje na dodelitev zemlje tistemu, ki jo obdeluje, vendar pa zaradi stalnega zavlačevanja postopkov in spreminjanja predpisov vse do prihoda okupatorja ni bila zaključena oziroma speljana v predvidenem obsegu. Oblast je bolj gledala na koristi veleposestnikov kot pa na potrebe kmeta. Tako so ostala ogromna veleposestva neprizadeta in če pomislimo, da so v Jugoslaviji vsega 2,5 milijonov ha razdelili med 700.000 družin (po ključu na 6 članov družine po 3 ha), potem kaj hitro lahko spoznamo neučinkovitost agrarne reforme. Razen tega pa kmetje z zemljo niso dobili zgradb, niti posojil za njihovo gradnjo. Vse to torej niso bili pogoji za večjo pridelavo na tako pridobljenih kmetijskih zemljiščih.⁴⁴

V naši občini so si predvsem živinorejci veliko obetali od agrarne reforme, saj so ogromne površine pašnikov bile v lasti veleposestva Marijograd. Znana so prizadevanja pašniških zadrug od 1908 dalje, da bi razmere s pašniki uredili. Vsa leta v novi državi (po 1919) so se kmetje borili proti samovolji veleposestva, ki je seveda imelo koristi od gozda, ne pa od pašnikov, zato je nenehno grozilo, da bo pašnike pogozdilo. To je sililo kmete v boj za stare pravice, saj so pašnike zasnivali že njihovi predniki, razen tega so bili živinorejci življenjsko potrebni. Pri tem so se obračali na politike vseh barv, tudi na Rasta Pustoslemška, ki je kot Lučan razmere dobro poznal in je bil v letih 1932 do 1935 poslanec. Res si je Pustoslemšek na vse kriplje prizadeval ustreči kmetom in njihovi zahtevi po uresničitvi agrarne reforme v dolini. Avgusta 1932 je dosegel, da so skupaj z zadrugi iz Smartnega ob Dreti krenili na Menino, da bi pašnike ustrezno razdelili. Uspeha ni bilo, saj niti pristojnih občin niso vabili k ogledu. Podobno je bilo tudi v Novi Štifti in okolici Ljubnega. Oblast je v korist veleposestva še nadalje zavlačevala uresničitve zakonskih določb. Pašniške zadruge so po Pustoslemškovih navedbah uživale preko 1500 ha pašnikov, last Marijograda, ki je denimo, Lučanom ponudil neprenehno in gole površine pod Raduho in še to za hudo visoko odškodnino. Pustoslemšek piše, da tam še drobnica ne bi našla hrane! Zakon je določal, da pade pod udar reforme vse, kar so kmetje na dan pričetka veljave zakona o agrarni reformi uporabljali, vendar so ta člen na pobudo višjih oblasti iz zakona kmalu črtali. Dolgih 12 let je ~~ne bilo veleposestva Marijograd z vseh strani uveljavljanje pravic pašniških zadrug v dolini!~~ Leta 1931 so predlagali nekateri poslanci v skupščini Jugoslavije izdajo popolnega zakona o reformi, saj so bila prvobitna določila že tolikokrat menjana in dopolnjena, da se jih ni dalo uporabiti. Pustoslemšek je tedaj napisal, da bi bil zločin, če bi se pravičen zakon ne uresničil v korist tu živečih ljudi.⁴⁵

Istega leta se je v Jutru pojavil članek, podpisan s »Kmet iz gornjegrajskega sreza«, ki navaja odločno zahtevo po vrnitvi zemlje, ki so jo hasnovali že predniki (očitno misli na pašnike, op. A. V.). V njem med drugim piše: »Naše vrste so vsak dan večje in upraviteljstvo Marijograda naj ne misli, da bomo odnehali, dokler ne dosežemo svojih svetih pravic...«⁴⁶

Podrobno sliko kmetijstva med obema vojnama bo treba natančno prikazati,

Razstava štajerske kokoši okoli 1934 v Šmartnem ob Dreti.

Franc Zagožen-Žvižovec iz Vologa je takoj po končani kmetijski šoli na Grmu pričel z novimi pristopi v kmetijstvu. Takole je pripravil poizkusni travnik za umetna gnojila.

saj le na tak način lahko primerjamo sedanja stanja in ugotavljamo vzroke za razne neučinkovitosti.

Ivan Bratko je proti koncu tridesetih let izčrpno razčlenil razmere v slovenskem kmetijstvu; no, tudi v naši dolini niso bile kaj dosti drugačne. Poudaril je, da o kakšni racionalizaciji kmetijske proizvodnje pri nas ni govora, čeprav se trudimo podobne premike doseči v drugih vejah gospodarstva. Slovenski kmet še naprej dela z orodjem svojih očetov in ne more dvigniti donosnosti naših polj. Razumljivo je, da so zato njegovi pridelovalni stroški daleč nad podobnimi drugje v svetu. V ZDA so za obdelavo 1000 ha polja potrebni 4 ljudje, pri nas bi za isto delo potrebovali 2000 žanjic in 200 oračev polnih 10 dni! Stroški žita znašajo tam 40 do 50 din na stot, pri nas pa 312 din.

Bratko vidi rešitev v združni racionalizaciji kmetijske pridelave, seveda pa morajo zadruge postati vsebinsko drugačne in ne le trgovske, se pravi, da posredujejo kmetu potrebščine in stroje. Seči bodo morale v osnovo kmetovanja nasploh.

Leto 1932 je bilo zelo težko, lahko bi rekli, da je bila kriza na vrhuncu in seveda je kupna moč množic padla, to pa se je odražalo tudi v potrošnji prehrabnih izdelkov. Povzročalo je hkrati še brezposelnost in odvečno delovno silo, ki je pritiskala na trg za vsako ceno (delo za vsako ceno, op. A. V.). Na cene kmetijskih pridelkov so vplivale tudi zaloge, ki so se v svetu kopičile od 1926 dalje.

Cene kmetijskim pridelkom so padale znatno hitreje kot cene industrijskim izdelkom, saj je pri slednjih šlo za kartelne cene, medtem ko so kmečke bile svobodne. Pri vsem tem je bilo naše kmetijstvo še bolj prizadeto kot drugod po svetu, saj je živelo takorekoč iz rok v usta. Takšne razmere so spričo nedovolj dobro organiziranih zadrug izrabili razni posredniki, ki so dodatno pritiskali na cene kmetijskih pridelkov. Najbolj je bila prizadeta slovenska živinoreja ob tem, da so tudi cene lesa stalno padale. Prav to je vplivalo na slabo stanje kmetijstva v naši dolini.

Država je uvedla »žitni režim«, da bi ublažila stanje v poljedelstvu. Pokupila je žito za višjo ceno kot je bila na trgu, da bi tako omogočila kmetu boljši dohodek. Takšna praksa pa se je kaj kmalu pokazala za napačno. Bistva stari z višjimi cenami namreč niso dosegli, saj bi morali, denimo slovensko žito, če bi želeli uskladiti njegovo ceno s svetovno, povečati kar 400 do 600 krat! Tudi to priča o silni zaostalosti naše kmetijske pridelave.

Podatki o gibanju cen nekaterih kmetijskih pridelkov za čas od 1913 do 1937 dajejo takšno podobo:

pridelek	1913	1928	1935	1937
pšenica	100	1156	479	715
krompir	100	2288	1117	1533
drva	100	1964	1230	1178
cement	100	1387	1707	1733
sol	100	962	1346	1153
milo	100	2319	1739	1739

Visok skok cen po vojni je treba pripisati predvsem valutarnim spremembam, sicer pa je jasno opaziti, da so cene industrijskih izdelkov naraščale tudi takrat, ko so cene kmetijskim pridelkom vidno padale. Torej je moral kmet dati veliko več enot svojega pridelka, da je lahko kupil potrebne enote industrijskega blaga.

Kot primer navaja Bratko izračun gospodarjenja male kmetije v času med 1912 in 1924. Imela je nekako 10.000 din dohodka, enaka kmetija pa je izkazala 1936 le še 7.400 din dohodka, seveda ob znatno višjih cenah potrebščin, ki jih je kmet moral kupiti. Nekoč uravnovešena kmetija je torej tako imela kakih 3.800 din letne izgube. Dalje ugotavlja Bratko, da je kmetija (živinorejsko-gozdarska) imela 1935 kar za 50 odst. manj dohodka kot devet let prej. Tako ni več skrivnost dejstvo, da je veliko socialnih problemov država prenašala na pleča kmetov.

Med kmeti se je tiste čase govorilo: »Vse, kar nesem na trg, bi z lahkoto doma pojedli«. Ali še drugače: »Pred nekaj leti sem za telico dobil toliko, da sva se dva oblekla, sedaj pa se iz izkupička niti sam ne morem«.

Razen vsega je bil kmet preveč davčno obremenjen. Leta 1933 so izračunali, da gre kar tretjino dohodka za javne dajatve. Zato je Dravska banovina predlaga-

la davčno oprostitev za kmetije pod 5 ha velikosti, takšno gospodarstvo so smatrali kot eksistenčni minimum. Če k podatkom pridamo še nizke cene, ki so bile tudi vrsta dajatev kmetijstva, je razumljivo, da o kakem izboljšanju na kmetijah ni moglo biti govora.

Za naše prilike bo dobro primerjati cene živine (ljubljski trg):

	(v dinarjih)				
	1923	1926	1930	1934	1938
voli I. do III. vrste	13	7	8—10	4—4,25	3,75—5,75
krave I. do III. vrste			3—7	1,5—3,5	2,25—5,25
prašiči	25	10	11	7—8	7,50—8

Cene veljajo za kg žive teže. Dejstvo pa je, da je cena volov padla 1934 na tretjino in kravam na polovico cene iz 1930. Da je bilo tiste čase tudi z lesom slabo, priča primer Zgornjega Špeha, ki je pri poseku 2000 m³ lesa moral prodati še kravo, da je lahko plačal sekače.

Ta del prikaza stanja kmetijstva med obema vojnoma bi lahko sklenili z ugotovitvijo, da je v letih 1913 do 1937 prišlo do hudega nesorazmerja med cenami kmetijskih in industrijskih proizvodov, seveda odločno v škodo kmetijskih.

K vsemu temu je treba dodati še neorganiziran odkup kmetijskih pridelkov, kmet pa je bil primoran na prodajo svojih in nakup industrijskih proizvodov. Vmes se je pojavila še vrsta raznih posrednikov, kar je vse dodatno bremenilo ceno kmetijskih pridelkov, cene so od kmeta do potrošnika porastle tudi do trikrat. Primer: kmet je živino prodajal od 1,50 do 3,50 za kilogram, mesar pa goveje meso po 9,83 din.

V primerjavi z velepridelovalcem je bil kmet v slabšem položaju tudi zaradi možnosti skladiščenja pridelkov; skladišč kmet namreč ni imel. Tako je seveda razumljivo, da so kmetije iz leta v leto izgubljale korak z razvitim svetom, pridelava pa se je vse bolj dražila. V takih razmerah je kaj rado prišlo do pretiranega zadolževanja kmetov, pa tudi do prodaj posestev za smešno nizke cene. Znan je primer nad Lučami, ko je veliko posestvo bilo prodano za vrednost enega gozdnega etata te kmetije. Razni lesni trgovci so stiske kmeta kar se da izkoriščali, segali so po njihovih posestvih in jih spravljali na boben.⁴⁷

Proti takšnemu vsestranskemu izkoriščanju kmetov bi lahko uspešno pomagale zadruga, ki pa tiste čase niso imele ustrezne podpore od države in so se borile s stalnim pomanjkanjem denarja. Seveda na tak način niso mogle tekmovati z veletrgovino in niso bile sposobne spreminjati razmer v dobro kmeta. In kaj rado se je dogajalo, da so razni vaški mogotci zadruga, v katerih je kmet le redkokdaj spregovoril, vodili po svoje in v svojo korist. Dejstvo je, da se kmet združno še ni osvestil, vsaj ne povsod. Takratna družba tega tudi ni želela, saj bi sicer ne dovolila politizacije zadrug v škodo kmetijstva.

Bratko poziva zadruge v boj za boljše cene kmetijskim pridelkom, za ustrežnejšo socialno zakonodajo na vasi, za boljšo bodočnost slovenskega kmetijstva. Mora postati tako, da bo kmet dražje prodajal in ceneje kupoval.

Tudi v naši dolini so številni kmetje svoje sinove pošiljali v kmetijske šole Šentjur in na Grm pri Novem mestu. Ti mladi kmečki ljudje so prinašali na vas novega duha. Ustanavljali so svoja združenja, po krajih doma pa selekcijske organizacije za govedo. V okviru teh so imeli svojega rodovnikarja, pri bikorejcih pa so uvedli skočne zapisnike. Tečaje za dodatno izobraževanje so prirejali v okviru Zveze selekcijskih organizacij za belo govedo, ki je bila v Mariboru. Imela je (1938) 311 članov, poprečna molznost belega goveda pod kontrolo je bila takrat na Štajerskem 2238 litrov.⁴⁸

Lahko se pohvalimo, da je ta zveza imela največ članov prav v naši dolini, v Šmartnem ob Dreti: našteli so jih kar 53. Ohranjeni so tudi podatki, da je imel najboljšo kravo skupine A s 4179 l mleka Anton Miklavc v Mozirju; ta je imel tudi kravo, pri kateri so ugotovili celo 4222 l mleka. Poprečna molznost v dolini pri kontroliranih kravah je znašala 2168 l mleka.⁴⁹

Odpis kmečkih dolgov

Dovolj jasno smo opisali razmere v kmetijstvu po kriznem obdobju v stari Jugoslaviji. Da so bile stiske na sploh izredno velike, priča dejstvo, da je število poslancev, ki so v skupščini Jugoslavije zahtevali razreševanje kmečkega vprašanja, iz meseca v mesec rastlo. Končno so sklenili lotiti se načrtnega odpisa kmečkih dolgov. Leta 1936 je izšla uredba o likvidaciji kmečkih dolgov, dopolnilno pa je ta predpis pojasnjeval še pravičnik za izvrševanje uredbe o likvidaciji kmečkih dolgov.⁵⁰

Kot dolg, ki naj ga zajema nova uredba, so smatrali vse glavne in postranske obveznosti do 19. aprila 1932. Predpis natančno določa, kdo se smatra za kmeta in je lahko deležen ugodnosti odpisa dolga. Primer: za kmeta ni štel tisti lastnik zemlje, ki jo je dajal v najem, pa tudi tisti rejec živine ne, ki je redil živino zgolj za preprodajo. Glavni pogoj je bil torej posredno ali neposredno obdelovanje zemlje v kmetijske namene. Odpisali so vsote od 250 do 500.000 din dolga. Dolžnik je moral vložiti prošnjo za odpis dolga pri pristojni občini. Občina je bila dolžna dodati vsa potrebna dokazila o opravičenosti prosilca, to pa je zahtevalo veliko pisarniškega dela. Vse posle v zvezi z odpisom kmečkih dolgov je vodila za vso državo Priviligirana agrarna banka v Beogradu. Seveda so se postopki zelo vlekli, tako da do dokončne ureditve tega vprašanja do okupacije ni prišlo. Že številka, da je bilo vloženih 47.863 prošenj dolžnikov, ki so imeli obveznosti do 509 denarnih zavodov v državi, pove dovolj.⁵¹

Znano je in to smo v zapisu že povedali, da so kmečke dolgove dokončno odpisali po osvoboditvi.

Po osvoboditvi

Kmetje v naši dolini so bili med osvobodilnim bojem domala v celoti na strani OF. Sodelovali so v prvih odporniških skupinah (odbori OF) in tudi pozneje so v velikem številu vstopali v vrste borcev za svobodo. Naše kmetije so nudile borcem hrano in zatočišče. Kmetje so oskrbovali bolnišnice; teh je bilo na našem območju dosti. Z zanesljivostjo lahko trdimo, da je kmet naše doline dal ogromen delež za osvoboditev domovine.

Dejanja okupatorja, ki se je mnogokrat krvavo znesel nad kmeti in kmetijami, so se poznala kot velike vrzeli takoj po vojni. Tudi pridelava je trpela tako zaradi pomanjkanja delovnih rok, kot zavoljo vojaških operacij. Tako se je naše kmetijstvo znašlo v svobodi zelo prizadeto. Tudi tokrat se je potrdila ugotovitev, da je kmet domovinsko zaveden in je od nekdaj podpiral pravičen boj proti vsakršnemu nasilju.

Razmere takoj po drugi svetovni vojni so bile v naši državi izjemno težke. Revolucija je prinesla nove poglede na družbo in njeno oblikovanje. Pričele so se uveljavljati oblike združevanja kmetov, ki niso pridobile zaupanja med njimi. Tudi hrane je povsod primanjkovalo. Ukrepi, ki so bili potrebni za najnujnejšo preskrbo, so se marsikje zlorabljali oziroma neustrezno izvajali, kar je med kmeti povzročilo preplah in določen odpor. Poglavitna napaka tistih dni je bila v pre-malem obveščanju kmetov o stanju v mestih in v preproščini izvajanja obveznega odkupa, ki je največkrat bil v rokah aktivistov, ki pogosto niso o kmetijstvu nič vedeli in so videli v kmetu le izkoriščevalca oziroma kulaka po tujem vzorcu.

V takih okoliščinah je prihajalo do neljubih dogodkov, ki so še dolgo slabo vplivali na zaupanje kmetov v novo družbo. Pa tudi svoje organizacije (zadruge) niso imeli, saj so vse tiste, ki so obstajale že pred vojno, bile odpravljene in se niso več obnavljale tja do 1948. To je veljalo za splošne zadruge.

Novi čas je obetal vsestransko industrializacijo in zaposlovanje v industriji. Tudi to je povzročilo precejšnje premike na vasi. K temu dodajmo še nizko družbeno vrednotenje kmetijskega poklica, pa bolje razumemo hitro praznjenje vasi in kmetij. V kmetu smo še vedno videli tistega, ki ne potrebuje šol, skratka »kmet je lahko vsakdo«. Znani so primeri, ko smo v šolah, tudi po naši dolini, lahko slišali pripombo: ti tako ne potrebuješ znanja, saj boš ostal na kmetiji... Takšno vzdušje je seveda slabo vplivalo na mlade ljudi, ki so jim bile nekako spodrezane korenine.

V naših razmerah, ko so hribovske kmetije več ali manj osamljene, le malo je strnjenih kmetijskih naselij, so seveda takrat še bolj občutili pomanjkanje cestnih povezav, elektrike, vode in še česa. Gospodarske razmere so silile k večjim posegom v gozdove; takšne poseke so opravljale pogosto razne brigade, ki so že kot pojav bile podeželskemu ljudstvu tuje in nenaklonjene.

Ljudje so nasploh imeli ogromno volje do dela, ki bi odpravilo vojne rane;

tudi kmet je tako želel, le da ni bil vedno deležen potrebne pozornosti. Spet se je moral znajti, ostal je bil v marsičem sam.

Zmanjševanje števila kmečkega prebivalstva za vsako ceno je gotovo tudi med vzroki za stanje v kmetijstvu. Se danes smo priče grobim posegom v kmetijska zemljišča, kljub vsem zakonom in pametni presoji, da končno industrijskih izdelkov ne bomo mogli »jesti«, na pridelavo hrane pa sodobni dejavniki le malo mislijo. Tudi to slabo vpliva na bodočnost kmečkega stanu.

Kmetijsko združništvo je tako, kot neko obdobje med obema vojnama, tudi po osvoboditvi doživljalo obetajoče vzpone in velike uspehe. Družba je v določenem obdobju namenila kmetijstvu vso podporo. To je bilo, kot poznavalci radi trdijo, v »zlati dobi« združništva nekako od 1950 do 1962. Pozneje so potekale najrazličnejše reorganizacije in združništvo je izgubljalo bistvo kmetijskega društva ali bolje, organizacije kmetov.

Seveda pa je treba reči, da je kmetijstvo kot gospodarska veja narodnega gospodarstva le naredilo korake razvoja. V naših razmerah je neke vrste mejnik hitrejšega razvoja pričetek preusmerjanja kmetij v blagovno proizvodnjo. Jačanje usmerjenega kmetijstva je dalo gospodarske učinke in uspehe pri pridelavi hrane, je pa zdaj prav tako ogroženo z vsevečjim razkorakom cen med kmetijskimi in industrijskimi proizvodi. Zgodovina se ponavlja!

Na območju ZKZ Mozirje je predvsem viden napredek v opremljenosti kmetij. Posodabljanje je bilo vseskozi skrb strokovne službe pri zadruzi. V sedanjih razmerah lahko naše kmetijstvo primerjamo glede opremljenosti in količine pridelkov z drugimi sodobnimi kmetijstvi izven države. Seveda pa so zavore hitrejšemu razvoju marsikdaj še vedno neustrezni predpisi, ki se kar preveč sramežljivo lotevajo korenitih sprememb v tej veji gospodarstva. Zaviralno vpliva gotovo tudi dejstvo, da je pretežna večina površin kmetijske rabe v zasebnem delu kmetijstva. To potrjujejo podatki: delež iz kmetijstva v narodnem dohodku SRS je 1960 znašal 14,2 odst. in je padel 1977 na 5,9 odst. Če bi slednjega delili po sestavi, je iz družbenega kmetijstva 27,7 odst. in iz zasebnega 73,3 odst. Večje možnosti za pridelavo ovira tudi zemljiški maksimum, marsikje tudi v naši dolini.

Kje pa smo v primerjavi z ostalim svetom? Dober kazalec je število goveda na 1 ha obdelovalnih površin. Nizozemska jih ima 2,38, Češkoslovaška 0,65, Jugoslavija 0,41 in Slovenija 0,62. Poraba umetnih gnojil: Jugoslavija 90 kg na 1 ha, Francija 247 ha in ZR Nemčija 386 kg na hektar.⁵² Dodajmo še slovensko po-prečje pri nekaterih pridelkih (v stotih):

pridelek	1951—1955	1971	1978
pšenica	11,7	26,0	25,7
krompir	108,0	126,0	124,6
lucerna	46,6	51,8	51,8

To so pridelki, ki so jih izkazovala zasebna posestva, družbena so imela višje pridelke.

Še širša primerjava:⁵³

	pšenica	koruza	krompir
Slovenija:			
1963/71	24,6	30,3	133
1977	29,5	38,8	136
Jugoslavija:			
1963/71	24,7	30,9	92
1977	35,0	42,5	91
Čehoslovaška:			
1963/71	31,9	40,2	147
1977	42,5	23,7	161
ZR Nemčija:			
1963/71	41,5	50,5	273
1977	45,2	56,0	284

Pridelki so odraz stopnje razvitosti kmetijstva v raznih okoljih in dokazujejo prizadevanja nekaterih držav za pokrivanje potreb po hrani domačega izvora.

Količina pridelkov na hektar v naši dolini je po ocenah strokovne službe pri ZKZ zadovoljiva. Tako pridelajo pri nas krompirja v nižinskih delih okoli 200 stotov, v hribovskih predelih pa okoli 100, koruze 60 in pšenice okoli 35 stotov.

Stroški proizvodnje so seveda na hribovsko-višinskih kmetijah znatno višji kot na ravninskih. Posebno se to pozna pri porabi goriva, tako pri obdelavi kot pri transportu. Kot navaja dr. Dolfe Cizej, velja za njive 15 odst. nižja storitev in 33 odst. višja poraba goriva. Nekoliko ugodnejši so odnosi na travnikih. Meimberg in sodelavci so izračunali porast stroškov za delo ob povečanem nagibu:⁵⁴

kultura—nagib:	0—15%	15—19%	19—22%	22—35%
krompir	100—106	106—113	142—147	147—163
žita	100—106	112—116	128—134	139—147
travnik	100—108	108—114	114—120	126—138

Iz navedenih podatkov je razvidno, kako usodno je lahko poseganje v ravninske predele (kmečko zemljo) in odiranje kmetijske proizvodnje v hribovske kraje, kjer je pridelava težja in znatno dražja. Pri nas se na sploh le malo menijo za obdelovalno zemljo, kot da je to neusahljiv vir za gradbene in druge namene, kot da te dragocene gospodarske dobrine ne bo nikoli zmanjkalo. Čudno, da nihče od

odločujočih ne spoštuje svaril strokovnjakov, ki opozarjajo na neravnovesje v naravi, ki je nenazadnje tudi posledica nenehnega zmanjševanja kmetijskih zemljišč v korist naselij in včasih nezdrave industrije. V naši občini doslej niso pretirano posegali v obdelovalna zemljišča, čeprav velja to le zadnja leta, prej pa tudi na to niso bili dovolj pozorni.

Vprašanje ohranjanja zdravega okolja je šele v zadnjih nekaj letih z vso ostrino izbilo v javnosti. Še vedno se premalo zavedamo, da je narava danost, ki je ne kaže zlorabljati. Da je tako, danes že vidimo v gozdovih in na zdravju ljudi, v naši občini res še vedno manj kot drugje, vendar pa gozdarji že zvonijo plat zvona zaradi propadanja gozdov. Kmet je skozi stoletja ohranjal ravnotežje v naravi, sodoben čas pa je do te skrbi vse preveč ravnodušen.

^{39a} Ignac Orožen, Benediktiner Stift Oberburg, Maribor 1876, stran 22

^{40a} Ferdo Gestrin, Gospodarska in socialna struktura Gornjegrajske posesti po urbariju leta 1426. Zgodovinski časopis, Kosov zbornik (1952—1953), Ljubljana, stran 503

^{41a} Sergij Vilfan, Prispevki iz zgodovine mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16. — 19. stoletje). Zgodovinski časopis, VIII/1-4, stran 40. Mera, ki jo omenja Zalokar (mecen) — metzen predstavlja 46,41 l za težka žita (pšenica) ali 49,93 l za lahka žita (oves).

⁴² J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda. Mohorjeva družba Celje, 1928, stran 1060

⁴³ Prav tam, stran 1062

⁴⁴ Kmečka vprašanja v Jugoslaviji. Celje 1949, stran 7—8

⁴⁵ Rasto Pustoslemšek, Agrarna reforma v srezu Gornji grad, Jutro 1932, številka 137

⁴⁶ Agrarna reforma v srezu Gornji grad, Jutro 1932, številka 180

⁴⁷ Ivan Bratko, Gibanje cen in naše kmetijstvo. Obzorja, letnik 1938, številka 9—11, ponatis 1939

⁴⁸ Kmečko delo, VII/1939, številka 1

⁴⁹ Prav tam, številka 7

⁵⁰ Fran Erjavec, Slovenija in Slovenci, Ljubljana 1940, stran 79

⁵¹ Pravilnik k uredbi o likvidaciji kmetijskih dolgov, Tiskarna Merkur, Ljubljana 1936

⁵² Kmečki priročnik 1980, Kmečki glas Ljubljana 1979, strani 41—42

⁵³ Prav tam, strani 34—36

⁵⁴ Dolfe Cizej, Evalvacija efekta kmetijskega pospeševanja, (na primer 80 prvo usmerjenih kmetij ZKZ Mozirje), Univerza Maribor — Višja agronomska šola, Maribor 1987, stran 28

Razvoj kmetijskega združništva v dolini

Območje naše občine je bilo dolgo odrezano od svojega zaledja, saj so cestne povezave s kraji spodnjega dela Savinjske doline stekle sorazmerno pozno. Gornji del doline je bil povezan s cesto Ljubno — Luče šele v začetku preteklega stoletja. Do Logarske doline je bila cesta narejena šele v dvajsetih letih tega stoletja. Boljše je bila povezana Zadrebčka dolina v smeri Kamnik, torej na Kranjsko, že davno pa preko Mozirja tudi v spodnji del Savinjske doline. Te okoliščine so močno vplivale na razvoj gospodarstva v naših krajih. Zemljepisna lega je pač taka, da je dolina imela naravno zaledje že od nekdaj v spodnjem delu Savinjske doline in manj v predelih Šaleške doline. Železnica, ki je bila načrtovana tik pred prvo svetovno vojno, bi verjetno v marsičem spremenila podobo teh krajev in gospodarstva.

Odločilno vpliva na razvoj gospodarstva nasploh tudi razgibanost ozemlja, saj je nižinskih predelov relativno malo. Ljudem ob Dreti in Savinji je torej od samega začetka bila največja skrb obdelava zemljišč, od katerih so tudi živeli. Bogastva gozdov so bila gospodarsko slabo izkoriščena, ker v določenih obdobjih les ni imel ustrezne cene in ker kmetje-lastniki gozdov marsikje niso imeli od lesa bistvenih gospodarskih učinkov, največkrat zaradi brezbriznega izkoriščanja kmečke neukosti, ki so jo zlorabljali trgovci z lesom.

Poudariti je treba, da je spričo naštetih dejstev razvoj kmetijstva capljal za razvojem v drugih krajih takratne Avstrije. Nič bolj ni bila kmetijstvu naklonjena stara država (Jugoslavija), ki je pričela reševati kmečka vprašanja zelo pozno in prepozno, da bi bila korist ukrepov občutna še pred drugo svetovno vojno.

Odločilnega pomena pri razvoju kmetijstva je bilo tudi to, da v dolini ni moglo biti večjega števila izobražencev, ki bi lahko bili pobudniki napredka na sploh. Zato ni naključje, da so na čelu povezovanja kmetov v društva, zadruge, hranilnice in podobno stali župniki in sploh duhovniki, v manjši meri pa tudi učitelji.

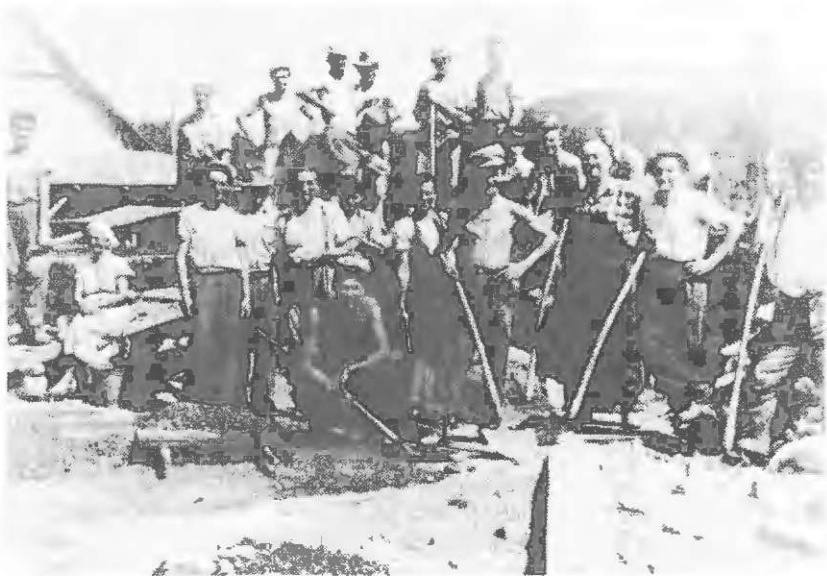
Sprva je napredno delovala Štajerska kmetijska družba. Kasneje so pospeševanje umnega kmetijstva prevzemala razna društva. Znano je, da je kmetijska družba imela svojo podružnico tudi v Mozirju, imeli so celo vzorčni sadovnjak, nič pa ni oprijemljivega, da bi lahko sklepali o širšem delovanju te družbe še v drugih predelih naše doline. Tudi nimamo virov, ki bi potrdili delovanje potujočih učiteljev, ki jih je sicer ta družba plačevala drugod. Znano je, da je imela velike zasluge za napredek kmetijstva na Slovenskem, saj je skrbela tudi za strokovno literaturo. Njen pokrovitelj je bil nadvojvoda Janez Habsburški, ki je imel pri nas na Štajerskem tudi svoje posestvo in je tako lahko nazorno zaznal zaostalost v kmetijstvu.

Ker v stari Avstriji vse do druge polovice 19. stoletja ni bilo zakona, ki bi omogočal zadružništvo, so sprva ustanavljali razna društva. Še celo prve hranilni-

ce so se tako oblikovale pred zakonom. V naših razmerah so se najprej pojavila sadjarska in živinorejska društva. Predvsem v nižinskem predelu so bila sadjarska društva zelo dejavna. Največkrat so jih vodili učitelji, ki so ob šolah pogosto imeli drevesnice, da bi pospeševali sodobna sadna plemena. Znan je primer mozirskega nadučitelja Frana Praprotnika, ki je strokovno slovel daleč naokoli in je bil za prizadevno delo v pospeševanju sadjarstva večkrat odlikovan.

Živinorejska društva so tiste čase skrbela za uvajanje plemenske živine, za njeno ustrezno prehrano in nadzor nad mlečnostjo. Ponekod so se ukvarjala tudi s pospeševanjem pašništva. To je bilo za takratno kmetijstvo izrednega pomena, saj posestva niso imela dovolj zemljišč za pridelovanje krme. Treba je namreč upoštevati takratne setvene običaje, ko je pač pri hiši moralo biti vseh vrst žit, pa še lan in podobno.

Že ob prelomnici tega stoletja ustanavljajo v naših krajih prve zadruge. Med nje sodijo gotovo pašniške. Ponekod so se imenovala živinorejsko-pašniške, drugod spet bikorejsko-pašniške, v nekaterih primerih pa le pašniške zadruge. O njih bomo govorili obširneje pozneje, saj jih moramo smatrati kot zelo pomembne činitelje za razvoj živinoreje pri nas. Ponekod so ustanavljali tudi pašniško-gozdne zadruge. V naših krajih, predvsem v okolici Ljubnega, Luč, Solčave in Nove Štife, so kmetje že od nekdaj pasli na pašnikih takratnega škofijskega vele-

Ob pričetku gradnje zadrúžnega doma v Ljubiji 1952. V sredini tajnica KZ Ljubija Fanika Goričar.

posestva Marijograd. V predelu Šmihela so znani spori kmetov z veleposestvom Žovnek, ki je bilo lastnik pašnikov v predelu Mozirskih planin. Zanimivo pri tem je, da so od vseh, ki so si prizadevali za lastnino nad pašniki, uspeli le Šmihelčani, ki so po dolgih pravadah uspeli od Žovneka pridobiti pašnike in jih uporabljajo še danes. Težje pa je bilo živinorejcem, ki so imeli opraviti z Marijogradom; ti so se borili že daleč pred prvo svetovno vojno za svoje pravice do paše in proti nameri veleposestva, da pašnike pogozdi. Dalj od obljub in pričakovanih učinkov agrarne reforme v času po prvi svetovni vojni niso prišli.

Za obdobje pred prvo svetovno vojno je še značilno, da so po naših večjih krajih pričeli ustanavljati nabavno prodajne konzume. Ti so sicer nastajali povsod, tudi v mestih, le da so jih tam ustanavljali delavci, uslužbenci in drugi. Pri konzumih je šlo predvsem za združevanje ljudi, da bi kot organizirani člani ceneje nabavljali vsakodnevne potrebščine. V kmečkih konzumih so nudili članom tudi kmetijske potrebščine, zato konzume lahko smatramo kot predhodnike kmetijskih zadrug.

Zelo močno je bilo gibanje za ustanavljanje denarnih zadrug. Hranilnice in posojilnice so bile domala v vsakem večjem naselju. Tudi v naši dolini so bile dobre in uspešne hranilnice. Svojim članom so kot zadruge z omejeno zavezo nudile tudi cenena posojila. O njih bomo več govorili v nadaljevanju zapisa.

Vse oblike združnega delovanja so bile naklonjene narodnostnemu boju ob vsevečem političnem pritisku takratnih oblastnikov, ki so mu take zadruge bile trn v peti. Zato ni čudno, če so nemške hranilnice nudile tujim obrtnikom in podjetnikom celo brezobrestna posojila, da bi v naših krajih (na spodnjem Štajerskem) odprli svoje obrate in tako ojačali nemško govoreče prebivalstvo. No, v tem v naši dolini niso uspevali, saj navaja statistika iz 1910 v srezu Gornji grad le 56 Nemcev. Pri tem pa je treba takoj povedati, da je večina izmed njih bila na sedežu oblasti, kjer so se tudi uradniki, kljub svojemu slovenskemu poreklu, imeli pri popisu za Nemce. Morda še ta zanimivost: Ljubno je imelo 5, Gornji grad 12, Mozirje 18, Rečica 12 in Bočna 9 prebivalcev, ki so se smatrali za Nemce.⁵⁵

Prva svetovna vojna je zavrla združno dejavnost. Kmetijstvo je z nenehnimi nasilnimi odvzemi pridelkov za potrebe vojske slabelo, pa tudi obdelava zemljišč je zaradi pomanjkanja moške delovne sile bila vse slabša. Do kraja izčrpano je dočakalo kmetijstvo konec vojne in se znašlo v novi državi SHS.

Postopno so zadruge spet oživljale, tako pa je bilo tudi z društvi in s hranilnicami. Združno premoženje, predvsem seveda tudi hranilnično, je bilo zelo osiromašeno. Treba je bilo pričeti znova.

Ljudje so veliko pričakovali od agrarne reforme, ki je sicer dosti obetala, vendar je v glavnem ostalo pri geslu, ki ga je oznanjala — zemljo naj dobi tisti, ki jo obdeluje. Posebno pašniške zadruge so se nadejale ugodnega razpleta okoli pašnikov škofjiskega veleposestva. Vodstva teh zadrug so za tiste čase izredno odločno nastopala. Prizadevala so si na vse možne načine, tudi preko svojih poslancev, pa je vse ostalo le pri merjenju moči, ki pa je bila tudi mimo zakona na strani

veleposestva Marijingrad. Ta boj je trajal vse do 1941, ko ga je prekinila druga svetovna vojna.

Po prvi svetovni vojni

Za čas med obema vojnama bi sicer trdili lahko, da se je združništvo utrdilo, da je med kmeti bilo čutiti pripadnost k združni misli, da so naše zadruge dobro gospodarile. To velja tudi za hranilnice, ki so si po kriznem obdobju v tridesetih letih dobro opomogle, ene seveda bolj, druge manj, odvisno od gospodarske moči okolja, v katerem so delovale.

Zelo pa se je uveljavil boj za sodobno živinorejo. Mnogo je bilo mladih kmečkih sinov, ki so takrat prihajali iz kmetijskih šol v Šentjurju in še več iz Novega mesta (Grm). Ti so pridno prenašali svoje znanje v domače okolje. Nastala so živinorejska — selekcijska društva, ki so uvajala mlečno kontrolo, pospeševala kurjerejo, pridelovanje krme in skrbela za plemenske bike in sploh za plemensko živino. Tudi nova sadjarska društva so poskrbela za sadike sodobnih sort sadja, čebelarstva so združevala čebelarje, jih izobraževala in skrbela za pospeševanje čebelarstva. Naši kmetje so bili zelo dovzetni za sodobno kmetovanje, bili so razgledani in napredni. Kljub temu, da je les v tridesetih letih že dobival ceno, pa v glavnem niso zanemarili kmetijske dejavnosti.

Kmetijske zadruge, ki so takrat obstajale, so se omejevale bolj na posredovanje raznih trgovskih dejavnosti, tudi kmetijskih potrebščin, manj pa na organizacijo odkupa pridelkov. Tudi pospeševalnih prizadevanj je bilo sorazmerno malo, saj zadruge niso imele strokovnjakov, bile so splošne zadruge v pravem pomenu besede. Ponekod so se imenovalе »gospodarske«; tak primer je bil v Mozirju, vendar so jih vodili člani združniki — kmetje in so dejansko bile kmečke zadruge.

Kmetijske in druge zadruge so se povezovale v zveze. Te so bile najprej v Celju in nato v Ljubljani, kjer so delovale vse do druge svetovne vojne: Združna zveza v Ljubljani, Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani in Zveza gospodarskih zadrug v Ljubljani.

Hranilnice je najprej povezovala Zveza slovenskih hranilnic v Celju. To je bila Vošnjakova zamisel, združevala pa je denarne zadruge na Štajerskem. Kot primer naj povemo, da je Združna zveza Celje še 1923 združevala tudi pašniško zadrugo Gornji grad (Nova Štifta), ustanovljeno 1908, in pašniško zadrugo na Ljubnem, ustanovljeno 1922. Prva je po teh virih imela 174, druga pa 51 članov.⁵⁶

Omenili smo že, da so se zadruge združevale v zveze. Prva takih zvez na Slovenskem je bila ustanovljena 1883 v Celju pod vodstvom Mihaela Vošnjaka. Leta 1930 se je morala združiti v Zvezo slovenskih zadrug v Ljubljani, ki je bila politično bolj naklonjena liberalnemu taboru in je tako tudi delovala. To omenjamo za boljše razumevanje pojava pašniško-gozdskih zadrug v 1931. Te so nam-

reč ustanavljali po naši dolini kot nekakšno politično protitež takrat že obstoječim in dobro delujočim pašniškim zadrugam. Leta 1931 je bila na vladi Jugoslovanska nacionalna stranka (JNS), ki je seveda podpirala vse vrste političnega razdora za vsako ceno, tudi za ceno, da se onemogoča že ustaljena oblika združništva. Vse omenjene pašno-gozdne zadruge je namreč registrirala v sodnem registru Zveza slovenskih zadrug iz Ljubljane istega dne in na isti način. Če pogledamo člane vodstev teh zadrug pa lahko ugotovimo, da je med njimi bilo le malo kmetov ali skoraj nič, torej so vodili zadrugo ljudje, ki niso imeli kaj pasti, niti kaj sekati... To potrjuje domnevo, da je šlo pri teh zadrugah le za razbijanje enotnosti obstoječih pašnih zadrug, ki so seveda bile bolj naklonjene takratni Slovenski ljudski stranki (SLS), vsaj vodili so jih v glavnem člani te stranke. Hotenja omenjene zveze v Ljubljani so bolj jasna, če vemo, da je 1920 takratni politični veljak liberalne stranke dr. Gregor Žerjav poskrbel za sanacijo Zveze slovenskih zadrug v Ljubljani. Žerjav je bil tiste čase predsednik slovenske vlade (podatki iz Zadružnega leksikona FNRJ, Grafični zavod Hrvaške 1956, stran 1177).

Podobno so se združevale selekcijske organizacije (živinorejsko selekcijska društva). V Mariboru je bil sedež Zveze selekcijskih organizacij za belo govedo. V njej je bilo včlanjenih 20 organizacij z območja Štajerske. Zagotovo lahko trdimo, da so z našega območja bile vključene organizacije v Šmartnem ob Dreti, Mozirje in Ljubno. Sklepamo, da je tudi na Rečici ob Savinji delovalo močno živinorejsko društvo, saj je srez Gornji grad 1924 dodelil denarno pomoč temu društvu. Verjetno pa je več podobnih društev bilo z našega območja v mariborski zvezi, le zanesljivih podatkov za to nimamo.⁵⁷

Odnos oblasti do združništva in kmetijskih organizacij

V stari Avstriji je država po kmečki odvezi le malo podpirala pospeševanje kmetijstva. Prirejala je sicer razne razstave; znana je osrednja razstava ovc v Gradcu, ki je imela namen pospeševanja ovčereje. Na njej so se dobro odrezali tudi naši rejci. Klemenšek iz Solčave je kar nekajkrat dobil visoka priznanja za plemenske ovce svoje reje. Tudi velike sadjarske razstave so bile povsod po državi, manj pa je bilo denarnih spodbud države. Šele po vpadu trsne uši v naše dežele je država denarno podpirala uvajanje cepljenih trt in pospeševala pouk kmetijskih predmetov na šolah, tudi osnovnih. Ustanovila je dve kmetijski šoli na našem ožjem območju, to je na Grmu in v Šentjurju.

Stara Jugoslavija je namenjala preko srezov določene zneske za pospeševanje sadjarstva in živinoreje. Ni pa uresničila obetov agrarne reforme, tudi sodobnejše zakonodaje v kmetijstvu ni uveljavila, posebno take, ki bi zaščitila propadanje kmetij ali pa bi reševala socialno stanje kmečkega delavstva. Tudi združništva ni kaj prida pospeševala, posebno pa ni poskrbela za dodatno izobraževanje kmečkega prebivalstva, zlasti ne hribovskega, ki zaradi oddaljenosti od šol često ni znalo pisati in je tako zlahka postalo plen pokvarjenih trgovcev in prekupče-

valcev. Znan je primer, ko je učitelj Franjo Kolar na Ljubnem pripravil poseben tečaj za neuke prebivalce, na katerem so jih učili v glavnem računati. Lesni trgovci so kmete prav pri izračunih količine lesa na veliko goljufali. Učitelji te šole so imeli tak pouk ob nedeljah in ko je srez Gornji grad odklonil plačilo za njihove ure, so se odločili, da bodo podučevali zastonj. To je samo eden izmed značilnih primerov odnosa oblasti do kmečkega prebivalstva.

Reorganizacija konzumov

Končno še beseda o reorganizaciji konzumnih društev v stari Jugoslaviji. V slovenskem merilu je konzumno društvo imelo takoj po prvi svetovni vojni vsega 17.000 članov. Seveda ne gre le za kmečke ljudi, vendar pa podatki iz tistih časov povedo, da so združevali 48 poslovalnic in 12 zadrुžnih domov. Leta 1930 je prišlo do ukinitve konzumnega društva in je iz njega nastalo pet samostojnih okrožnih zadrug. Omeniti velja še, da je v Sloveniji v tistem času delovalo več poslovnih zvez, kot so bile mlekarke, živinorejske in podobne.⁵⁸

Odpis kmečkih dolgov

Nikakor ne moremo mimo odpisa kmečkih dolgov, ki je bil izveden 1937. Na več drugih mestih tega zapisa smo opisali težave kmeta v stari Jugoslaviji, predvsem pa njegovo zadolženost. Za to nalogo je država zadožila Priviligirano agrarno banko v Beogradu, ki je preko 457 zadrug prevzela ureditev dolga na 39.883 kmetijah v državi.⁵⁹

Po osvoboditvi v Sloveniji

Prvi zadrुžni sestanek je bil 19. novembra 1944 v Srednji vasi pri Črmošnjicah v Beli krajini. Takrat je bil imenovan iniciativni zadrुžni odbor za Slovenijo; poskrbel naj bi za zadrुžno premoženje in izvedel preosnovo zadrुžništva v skladu z načeli nove družbene ureditve.

Takoj po vojni so odločilno prispevale k obnovi podeželja zadruge za obnovo in razvoj, pa tudi nabavno-prodajne zadruge. Obnovitvenih zadrug je bilo v Sloveniji 1945 že 115, kmalu pa je njihovo število naraslo na 252. Nabavno-prodajne zadruge so imele 1946 po Sloveniji 688 poslovalnic. Pomembno je, da so v tem času bili uresničeni popolni odpisi kmečkih dolgov. Pred splošnimi kmetijskimi zadrugami smo imeli nekaj časa tudi razne »produktivne« zadruge. Šlo je za obliko združevanja po vejah kmetijstva oziroma gospodarstva. V naši dolini poznamo najbolj lesno-produktivne zadruge.

Pravila, ki so bila izdana okoli 1946, vsebujejo načela takšne zadruge: prevzema naj les od svojih članov, poskrbi za ustrezne predelovalne obrate, vzgaja člane v zadrुžni misli in zavesti, poskrbi za samopomoč članom (to je bilo po-

trebno, saj takrat kmetje niso bili zdravstveno zavarovani, op. A. V.). Zadruga naj bi torej trgovala z lesom in ga tudi predelovala v lastnih obratih. Pravila predvidevajo združni delež, ki naj bi ga določili po hektaru gozdne površine, kar potrjuje domnevo, da gre za združevanje lastnikov gozdov in ne le kmetov. Zadruga je bila organizacija z omejenim jamstvom, imela je upravni in nadzorni odbor, najvišji organ upravljanja pa je bila skupščina zadruge. Člane je sprejemal izključno upravni odbor. Primer zelo uspešne lesne produktivne zadruge poznamo na Ljubnem, seveda pa so takšne zadruge imeli tudi drugje po dolini.

Leta 1946 je bil sprejet zvezni zakon o zadrukah. Po njegovih določilih so zadruge prostovoljne ekonomske organizacije delovnega ljudstva, ki pospešuje v interesu narodnega gospodarstva kmetijstvo in obrtništvo. Zakon je predvideval več vrst zadrug. Povezane so bile v okrajne revizijske in poslovne zveze, v republiškem merilu pa je te zveze povezovala republiška poslovna zveza, ki se je leta 1952 preimenovala v glavno združno zvezo LRS.

Razvijala sta se dva tipa kmetijskih zadrug: splošne in specializirane ter delovne zadruge. Za slednje je bilo značilno skupno obdelovanje in skupna lastnina. V Sloveniji je bilo 1949 kar 353 KDZ (kmetijskih delovnih zadrug). Iz raznih razlogov je večina teh zadrug po uveljavljanju uredbe iz 1953 prenehala delovati.

Leta 1956 je bilo v Sloveniji 695 splošnih kmetijskih zadrug. Te so tiste čase razvijale poleg kmetijske dejavnosti še razne druge aktivnosti, pomembne za življenje na podeželju. V njihovi sestavi je poslovalo 516 hranilno-kreditnih odsekov, delovali pa so tudi številni pospeševalni odseki, primerni posameznemu območju, na katerem je delovala zadruga. Pri zadrukah je tedaj delovalo še preko 400 sekcij žena-zadružnic.

Novi predpisi, predvsem v letih 1961 in 1965, pa so zadruge vse bolj izenačevali s podjetji, kar je imelo za posledico oddaljevanje od kmeta in iskanje dejavnosti, ki niso imele več pravega stika s kmetijstvom (avtoprevoznitstva in podobno). Tako se je število kmetijskih zadrug v Sloveniji stalno zmanjševalo. Leta 1965 smo našli le še 78 kmetijskih zadrug. Ob vsem tem pa so zadruge izgubile gozdarsko dejavnost, kar je pomenilo v nekaterih okoljih veliko zmanjšanje dohodka. Lahko bi rekli, da so kmetijske zadruge v marsičem postale kmetu tuje.

Leta 1972 pričnejo zadruge znova delovati v Združni zvezi Slovenije. Republiški zakon o združevanju kmetov iz tega leta je uredil proizvodno povezovanje kmetov v kmetijske zadruge in gozdarske kooperantske organizacije.

Že ta bežen pregled dogajanja v združništvu v času po osvoboditvi dovolj jasno potrjuje dejstvo, da se je prav v kmetijstvu nenehno veliko spreminjalo, reorganiziralo, prilagajalo raznim gospodarskim stanjem in zahtevam, vendar pa je vsega tega bilo preveč, marsikaj se je dogajalo mimo volje kmeta kot neposrednega proizvajalca v kmetijstvu. Če strokovnjaki imenujejo obdobje začetka petdesetih let kot vzpon kmetijskega združništva, potem je treba k temu dodati, da so nekdanje okrajne, pozneje pa znotraj njih tudi še poslovne združne zveze, odigrale zelo pomembno poslanstvo. Pri OZZ se je izoblikovala operativna služba

pospeševanja proizvodnje, nato pa je to bilo še izraziteje pri poslovnih zvezah. Slednje so bile na posameznih območjih zelo uspešne. Najpomembnejše pri tem je bilo, da so povezale za skupno obdelavo številne kmete sadjarje, vinogradnike in poljedelce v takomenovane skupnosti, ki naj bi ob priznavanju lastninskih meja zemljišč skupno pridelovale sadje, grozdje in poljščine, posebno še semenske. V teh naporih so bile posebno uspešne poslovne zveze na celjskem območju. Veliko je bilo potrebno napora za prepričevanje kmetov, ki so bili glede na razne slabe izkušnje dokaj nezaupljivi. Pravila za te skupnosti je enotno izdala Zadrúžna zveza Slovenije, poslovne zveze pa so bile organizator med kmeti. Źal je pozneje, ko je že bilo vse nared, da pričnejo skupnosti z obnovo zemljišč, prišlo iznenada do drugačnih stališč v višjih zadrúžnih organih in vse skupaj je padlo v vodo, pa tudi zaupanje kmetov je splahnelo. Tembolj je bilo vse to nerodno za kmete, ki so pri tem sodelovali, ker so jih na vasi zasmehovali in strašili z odvzemom zemljišč, ki bi jih obdelovali v teh skupnostih.

Vsekakor lahko povemo, da je bilo pri organizaciji kmetijskega zadrúžništva veliko napak, ki se nam še danes maščujejo. Lahko trdimo, da smo po letih nezaupanja med kmeti s težavo pridobili zaupanje in ga zaradi neupoštevanja zapisanih obljub spet izgubili.

Res je tudi, da smo v prvih povojnih letih imeli le malo strokovnjakov in še ti so bili v glavnem v mestih, daleč od kmetijske proizvodnje. Tudi to je bilo zgrešeno, saj so s kmeti potem največkrat delali taki in drugačni aktivisti, ki o kmetijstvu in pridelovanju niso imeli kaj prida znanja. Z raznimi ukrepi se je zadrúžništvo vse preveč politiziralo, premalo pa se je skrbelo, da bi kmet dejansko videl v zadrúgi svojo organizacijo. Obdobje, ko so z zadrúgo gospodarili kmetje-zadrúžniki, je bilo sorazmerno kratko. Znatno boljše je bilo sredi šestdesetih let, ko so zadrúge pričele preusmerjati kmetije v proizvodnem smislu. Tu so strokovnjaki res veliko naredili in tudi uspehi niso izostali. Visoko strokoven pristop in načrtno delo sta rodila sadove.

V razvoju tako mlade družbe kot je naša, je bilo treba prilagajati razne prijemne času in njegovim zahtevam. V tem lahko vidimo tudi možno opravičilo za nenehne posege v organizacijo našega zadrúžništva.

⁵⁵ Spezialortssrepertorium der österreichischen Länder, IV. Steiermark, Wien 1917, stran 18

⁵⁶ Spominški spis Zadrúžne zveze v Celju, 1883—1923, Celje, stran 34

⁵⁷ Kmetijsko zadrúžništvo v Sloveniji. Ljubljana 1987, stran 9

⁵⁸ Prav tam, stran 10

⁵⁹ Prav tam, stran 14

Sodelovanje zadruga — kmet

Po uveljavitvi splošnih kmetijskih zadrug je bilo razumljivo, da te ne bodo mogle več opravljati izključno trgovske dejavnosti in da je njihov glavni namen in družbena naloga pospeševati pridelavo hrane vseh vrst.

Sprva so v zadrugah sklepali pogodbe o reji živine, pridelavi semenskega krompirja in podobno. Ljudje so rekli, da »kontrahirajo«. Beseda izvira iz tujke kontrakt, kar pomeni pogodba. Vendar pa so v zadrugah še vedno premalo naredili za strokovno vodenje kmetijske pridelave. Zato je okrajna zadrudna zveza Celje, kamor so tisti čas spadale tudi zadruge z območja naše doline, pripravila obsežno strokovno analizo stanja in dokaj pogumen načrt bodočih oblik sodelovanja zadruga — kmet. Vse te oblike naj bi načelno temeljile na sodelovanju zadrudnih strojev in tistih nalog, ki so bile tako ali drugače povezane s strojništvom, ki ga je tedaj imela le zadruga. Seveda pa je bilo bistvo načrta gmotno vlaganje zadruge v proizvodnjo na temelju pogodbe o sodelovanju v reji živine, živalskih proizvodov in drugih kultur za posamezno leto. V tej pogodbi je natanko pisalo, kaj naredi kmet in kaj mora opraviti zadruga. Bistveno v tej obliki sodelovanja (kooperacije) je bilo neke vrste kreditiranje prireje, ki ga je nudila zadruga. Šlo je za zelo napreden način odprtega računa: kmet je med letom jemal razne potrebnosti v zadrugi na obračunsko knjižico, ko pa je pridelal pogodbeno količino nekega blaga, ga je prodal zadrugi, ki mu je izkupiček vpisala v njegovo knjižico. Tako so se računi izravnavali ob koncu leta oziroma tedaj, ko so bili pridelki oddani. Ta način sodelovanja je bil dobro premišljen in gospodarsko zanimiv za obe pogodbeni strani.

Nekaj več kaže spregovoriti o obračunskih knjižicah. Z njimi se je odvijal neke vrste brezgotovinski promet med kmetom in zadrugo. Lastnik takšne knjižice je lahko prejel za oddane pridelke tudi gotovino in torej ni bilo nujno, da je posloval z zadrugo s pomočjo obračunske knjižice. Vendar pa je bil tak način med zadrudniki le redek, saj jih je večina z zadrugo podpisala pogodbe za »kompleksno kooperacijo«, kar pomeni, da je šlo za celotno proizvodnjo nekega posestva (zadrudnika). Dokaj ugodno je bilo poslovanje preko knjižice tudi za vse ostale nakupe v zadrudni trgovini. Vse denarno poslovanje z knjižicami so vodili hranilni in kreditni odseki oziroma hranilnice pri zadrugah. Tako so imeli zadrudniki na knjižici lahko naložbo in posojilo hkrati. Seveda je bilo poslovanje preko odprtega računa obojestransko brezobrestno. Tudi v tem je bila neka trdna vez v poslovnem sodelovanju kmet — zadruga. Kmetje, ki so veliko pridelali in tako imeli znatno preseganje na knjižicah, so prenašali ta sredstva v HKS na hranilne vloge, kjer se je denar obrestoval. O kompleksni kooperaciji bomo še pisali.

Da bi kmetje pridelali čim več žita (pšenice), so zadruge v prvih petdesetih letih izvajale široke »akcije« za setev italijanske pšenice. To je bila dejansko moč-

no družbeno podprta naloga, ki je ponekod izpadla že kot politična, kar stvari seveda nikakor ni koristilo. Kmetje so ponekod, posebno tam, kjer so bile strehe krite še s slamo, nudili tem prizadevanjem združnih aktivistov odpor, saj je nova pšenica bila nizka, je torej dajala le kratko slamo, takšna pa za pokrivanje streh ni bila primerna. Takrat so priporočali za dobre zemlje sorte: Fiorelo, Produttore, San pastore, na slabih tleh Salto in Virgilio, na višjih legah pa avstrijski sorti Ver-na in Helkorn. Pozneje se je ihta okoli italijanske pšenice kmalu umirila, saj je dajala slabo moko in pričakovani uspehi so izostali. Imela pa je res to prednost, da ob slabem vremenu ni podela.

Načrt celjske zadrudne zveze je dejansko pomenil velik napredek v tistem času in razmerah. Načelo za takšen pristop v kmetijstvu je bila želja preseči tradicionalno majhne poprečne pridelke, zdaj na temelju strokovnosti in družbene pomoči. Pri tem so dajali poseben poudarek živinoreji kot temelju sodobnega kmetovanja. Za utemeljitev slednje trditve navajajo, da je takrat v tujini na kmetijah kar tri četrtine dohodka izhajalo prav iz živinoreje. Po drugi strani je bilo obdobje 1959 — 60 nekako sredi petletnega načrta in se je stremelo za tak obseg pridelave hrane, ki naj bi dokončno odpravil uvoz (leta 1959 je bilo po podatkih iz tistega časa prvič po vojni pridelano toliko domače pšenice, da je ni bilo treba uvažati).⁶⁰

Načelo, da naj bo vsak košček zemlje obdelan, je vodilo načrtovalce v kmetijstvu k temu, da so izdelali dober, izvedljiv in jasen načrt za nadaljnji dve in pol leti tekočega petletnega načrta republike. Pri tem so poudarjali gospodarsko plat, ki je zanimiva tudi za kmeta — zadrudnika. Zato so napisali o uspehu takega sodelovanja nekaj številok. Tako naj bi kmetija s 5 ha obdelovalne zemlje v navedeni obliki sodelovanja imela za 110.199 din višji dohodek od tiste, ki ne sodeluje po teh načelih z zadruho. Treba je potrditi resnico, da so se s tem odpirale zadrudništvu povsem nove poti v naši stvarnosti. Družba je na ta način prispevala velika sredstva, da bi pridelava hrane postala zanimiva.

Naj navedemo nekaj oblik sodelovanja. Pri koruzi za silažo so bile pogodbenne obveznosti zadruge: oranje in podrahljanje, trošenje umetnih gnojil, branjanje, kultiviranje, setev (strojna) in košnja s traktorsko kosilnico. Kmet pa je moral opraviti: nakladanje, prevoz in trošenje hlevskega gnoja, nakladanje in prevoz umetnih gnojil, okopavanje, nakladanje in prevoz silaže, vlaganje in tlačenje silaže, pripravo zemlje za pokrivanje, prevoz zemlje in pokrivanje silosa. V sadjarstvu izvaja zadruga zimsko in letno škropljenje, kmet pa opravi odvoz in trošenje hlevskega gnoja, odoravanje in zaoravanje gnojnih brazd, obrezovanje, dovoz in trošenje umetnih gnojil, branjanje, podpiranje, obiranje, sortiranje in odvoz sadja.

Naloge obeh pogodbenih strank so bile dokaj jasno zapisane. Razen tega je treba poudariti, da so za vsa dela, ki naj bi se opravljala v sodelovanju zadruga — kmet, bila izdelana zelo dobra in razumljiva strokovna navodila. Tiste čase zadruge še niso imele svoje pospeševalne službe, vsaj vse ne, zato so strokovno vodi-

li vse ukrepe za pridelovanje hrane iz okrajne zadrुžne zveze v Celju. Ta je imela dobro strokovno skupino pospeševalcev, ki so za tiste razmere zelo zadovoljivo obvladovali območje zveze.

K vsemu dodajmo še zelo nazorno izdelane izračune gospodarskih učinkov takega sodelovanja v posebni tiskovini OZZ Celje. Izračuni so bili pisani enostavno, vendar pa dovolj prepričljivo, da so zadrुžniki lahko ugotavljali ekonomsko prednost predlaganega sodelovanja z zadrugo.

Uspehi niso izostali. Zatrdno lahko povemo, da so kmetje v zadrugi videli tudi svoje tesno sodelovanje in uspešnost v smislu napredka. Zaupanje so izražali s podporo prizadevanjem vse družbe za večji pridelek hrane, za neodvisnost države od tujih izvorov kmetijskih pridelkov in za jačanje zadrुžne zavesti. To je bilo lahko ugotavljati v nenehnem povečevanju in poglobljanju sodelovanja z zadrugami. Zaupanje zadrुžnikov so zadruge pridobile z veliko trdega dela in dokazovanja. Nasprotno sile so sodelovanje hotele škodljivo prikazovati s postopno socializacijo kmetijstva. Sodelovanje »zadruga — kmet« naj bi omogočilo tiho kolektivizacijo na vasi in prehajanje proizvodnih sredstev na družbene organizacije, zadruge in državna posestva. Te glasove je bilo treba utišati z dokazovanjem v dejstvih in to je takratnim zadrugam, ki so jih vodili kmetje in marljivi zadrुžni delavci, tudi uspelo. Pri tem ne gre prezreti izredne vloge upravnikov zadrug, ki takrat niso bili v vlogi vodilnega človeka, pač pa v vlogi predanega aktivista za napredek kmetijstva. V tem so bili res iskreni!

Hkrati z navedenimi oblikami sodelovanja zadruga — kmet so v Sloveniji in tudi v naših predelih izvajali ukrepe za razne skupnosti. Tako so bile strojne skupnosti že udomačene, saj so obstajale že v stari državi. Pridružile so se jim še druge, primerne in potrebne krajevnim potrebam.

Posebno poglavje so bile sadjarske, vinogradniške in poljedeljske skupnosti. Za oblikovanje in organizacijske oblike je takrat Zadrुžna zveza Slovenije pripravila pravilnik, ki je bil objavljen v Kmečkem glasu. Takratno vodstvo naše zadrुžne zveze v Ljubljani pa ni bilo dovolj strokovno in družbeno trdno, da bi začeto delo tudi izpeljalo. Tako so že obstoječe kmetijsko poslovne zveze pričele resno nagovarjati sadjarje in vinogradnike, da se vključijo v skupnosti, katerih namen je bil skupno obdelovanje večjih, strnjenih površin in skupna delitev dohodka. Obnova sadovnjakov, vinogradov itd. naj bi bila omogočena s posojili zadrुžne hranilnice in posojilnice. Šlo je torej v bistvu za strnjevanje površin v gospodarno velike komplekse, ki bi omogočali s pomočjo zadruge poglobljeno in strokovno obdelavo. Kmet je pri tem ohranil lastništvo nad zemljo, torej ni šlo za uradno izvedene združbe zemljišč, pač pa le za ekonomsko in strokovno strnjevanje površin, ki bi potem predstavljale večje sadovnjake oziroma vinograde. Najuspešnejša med takratnimi poslovnimi zvezami je bila v vinogradništvu in sadjarstvu zveza v Šmarju pri Jelšah. Hmeljarska poslovna zveza v Žalcu je žela uspehe poleg hmeljarstva tudi v sadjarstvu. Nekaj priprav je bilo tudi v Celju in Laškem.

Kmetje zadružniki so torej marsikje, kljub prigovorom določenih, zadružništvu pač nenaklonjenih krogov, sledili posodabljanju pridelave na opisani način. Poslovne zveze so izdelale zahtevke z utemeljitvami za posojila, ki so bila s pravilnikom javno zagotovljena. Ko pa je bilo treba posojila odobriti, so pričeli v vodstvu Glavne zadružne zveze Slovenije oklevati; še več, na prigovor v Beogradu, češ da naši načrti iz ideoloških razlogov niso primerni, saj jačajo zasebno kmetijstvo, je bilo vsega konec in spet so skupine kmetov, ki so vsemu navkljub sledili zaupanju v zadrugo, bile razočarane.

Razne spremembe v organiziranosti zadrug in sploh zadružništva, ki so sledile letom po 1962, so vse bolj oddaljevale zadrugo prvotnemu namenu in povezoivanju zadružnikov, kmetijskih pridelovalcev. Oblike sodelovanja zadruga — kmet v pridelavi hrane so se skozi leta spreminjale, vendar pa obdržale. Pri tem pa je bilo vse preveč nenehnih sprememb in s tem negotovosti za zadružnike. Nasploh je treba reči, da sedanji čas ni naklonjen razvoju kmetijstva in pridelavi hrane v domačih gospodarstvih. V obdobju procvita zadružništva in resnične skrbi družbe za kmetijstvo so bile oblike vseh vrst pomoči občutne, še več pa je bilo vredno dokazovanje družbe, da želi močno kmetijstvo, tudi z raznimi pospeševalnimi ukrepi, s podporami in podobnim.

To poglavje lahko sklenemo z ugotovitvijo, da bo zaviranje razvoja kmetijstva tako ali drugače posledično težko za našo družbo, kajti država, ki ne zagotavlja svojih pridelkov hrane, je hudo odvisna od tujih, često zelo dragih pridelovalcev. Vsaj za nas je uvoz hrane pri sedanjem pomanjkanju deviz lahko celo usodna napaka. Končno bi vendarle morali izkoristiti lastne vire in lastne zmogljivosti, ki niso ravno majhne, in predvsem zagotoviti kmetijstvu dostojen obstoj, ki mu kot gospodarski veji narodnega gospodarstva razumljivo tudi pripada.

⁶⁰ Oris sodelovanja v proizvodnji živine, živalskih proizvodov in drugih kultur za leto 1959 — 60 na področju OLO Celje. Izdala Okrajna zadružna zveza Celje avgusta 1959

Glavna skrb živinoreji

Izredni uspehi v napredku živinoreje na območju ZKZ Mozirje so posledica dolgoletnega in dosledno strokovnega delovanja vrste dejavnikov. Vendar pa je težišče vseh prizadevanj bilo vsekakor na zadrugi in njenih strokovnjakih, kajti vse še tako študiozne in skrbne priprave ostanejo največkrat na papirju, če nimajo izvajalcev. Prav te pa je zadruga imela.

Odnos do prihodnosti kmetijstva pri nas ni bil neka stalnica. Menjali so se časi, menjavali ljudje in menjale namere. To je bilo seveda usodno, kajti vsaka preobrazba potrebuje časa, če pa jo prekinemo sredi njenega delovanja, je uspeh kaj hitro izničen. Še huje: ljudje, ki so sodelovali in bili pripravljeni zastaviti gospodarjenje po novi poti, so nekako izigrani. Torej ni nič čudnega, da celo v naši dolini poznamo namere iz začetka šesdesetih let ali bolje iz konca petdesetih, da bi hribovske kmetije postopno opuščali in površine prepustili gozdu. Kot posledico takega gledanja najdemo v poročilu ZKZ za 1961 takle stavek: »Opuščanje sodelovanja in delovanja v izrazito hribovskih predelih, kjer nima smisla za vsako ceno gnojiti na primer travnika ali košenice, od tega pa nima koristi niti kmet, niti zadruga.«

Živinorejske razstave so bile vedno pravi praznik. Tako je bilo tudi 1964 na Rečici. Na sliki je spredaj znani pastir Krznar-Vrbačnik v planšarski opravi. Krznar je dolga leta pasel na Kašni planini.

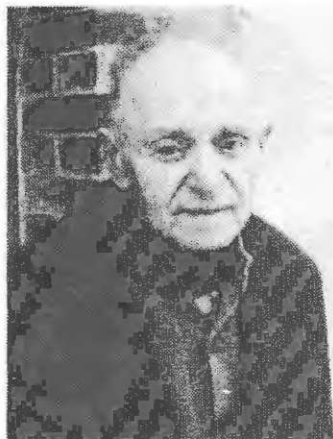

Prizor z živinorejske razstave na Ljubnem. To so bile vedno zelo dobro pripravljene prireditve, na katerih se je zbralo veliko ljudi.

Očitno je, da so ljudje zunaj zadruga sprejemali načrte, ki jih pa v zadrugi niso jemali resno in so zastavili naloge drugače. Zadruga je od samega začetka obstoja vlagala vse napore za posodabljanje pridelave hrane, posebno še za razvoj živinoreje. Začela je z uvajanjem rjave pasme goveda, saj je stara, bela pasma bila že izrojena. Že 1949 so pripeljali prve čistopasemske plemenice z Dolenjskega. Uvajali so tudi rjave bike, da bi tako pospešili pretapljanje marijadvorskega goveda v novo, željeno pasmo. Leta 1950 so uvedli redno mlečno kontrolo A in B. Prva umetno-osemenjevalna proga je stekla 1953 iz Mozirja preko Ljubnega, Gornjega grada do Nove Štife, nazaj pa po Zadrecki dolini. To progo je vpeljal veterinar Tone Resnik, ki je tistega leta pričel delati na svojem prvem delovnem mestu prav v naši dolini. Zadruga je zaradi potreb in želje po posodabljanju kmetijske proizvodnje 1965 zasnovala pospeševalno službo, v kateri so izstopali kmetijski inženirji Franc Tratnik, Anton Venek in Janez Žerovnik, Lojze Tisnikar ter drugi. Prvo pobudo za začetek načrtnega preusmerjanja kmetij je dal kot izkušen ekonomist Dane Melavc, ki je opozarjal na možnosti pospešene pridelave hrane na naših kmetijah. Takšne pobude so podprli tudi na občini, kjer je takrat vodil oddelek za gospodarstvo Hinko Čop. Izvedbo pripravljanih del je prevzel živinorejski — veterinarski zavod v Celju. Poleg zadrughnih pospeševalcev velja omeniti še strokovnjake, ki so neposredno sodelovali pri pripravi in izvajanju načrtov za

preusmerjanje kmetij v dolini: inž. Bojan Nendl, inž. Dolfe Cizej, veterinar Marko Amon in drugi. Za posodobitev in pospeševanje kmetijske proizvodnje v dolini je pripravil »Studijsko ekspertizo o poljoprivredi i razvojnim tendencijama« prof. dr. Ivo Šmalcelj z zagrebške agronomske fakultete. To znanstveno delo je poudarjalo edino pravo usmeritev našega kmetijstva v živinorejsko smer, torej govedorejo. Hkrati pa je dr. Šmalcelj poudarjal, da je poleg potrebnih sredstev za vlaganje v kmetijstvo potrebna še ustrezna pospeševalna služba.

Občina se je tista leta mnogo močneje vključevala s svojimi upravnimi službami v skupne napore za dvig kmetijske proizvodnje kot se danes. Takratni svet za kmetijstvo pri občinski skupščini Mozirje je pomembno pripomogel k uresničevanju posodabljanja kmetijstva. Od 1958 do 1964 ga je vodil Anton Zagožen iz Gornjega grada, za njim pa do 1972 veterinar Tone Resnik. Svet je zelo uspešno opravljal posredovalno vlogo pri vseh izvajanjih načrtov v kmetijstvu naše občine. Kmetijski sklad je pravtako pripomogel k hitrejšemu razvoju s sredstvi za nakup plemenske živine, za gradnje gnojničnih jam, analize zemlje in podobno.

Ivan Glojek-Žvipl, kmet iz Šmartnega ob Dreti, je prednjačil v naprednosti in vseskozi sodeloval v organih kmetijske zadruga.

Tudi občinska davčna politika je pospeševala posodabljanje kmetij. Kmetijski inšpektor se je neposredno vključeval v razne pospeševalne napore.

Tako je bilo sodelovanje vseh dejavnikov kmetijstva v občini zelo tesno.

Če sledimo uspehom, potem zremo v podatkih, da je bilo že 1963 kar 346 čistopasemskih živali rjave pasme ali 17,6 odst., medtem ko je 1973 stalež teh živali presegel 69 odst. Tega leta so osemenili že 3042 plemenic, od teh kar 2117 rjave pasme. Takšen porast plemenske živine je pripisati pospešene mu nakupu te živine na Primorskem. Razveseljiv je tudi podatek, da so 1981 osemenili že 3432 čistopasemskih živali, kar pomeni več kot 92,1 odst. vseh krav v dolini.

Morda še drobna zanimivost, ki jo kaže ohraniti. Največje razumevanje za modernizacijo kmetije je tiste čase v spodnjem delu doline pokazal Gregor Verbuč v Šmihelu, ki je vzredil številne in odlične pasemske živali. Ivan Glojek v Šmartnem ob Dreti je prvi uvedel na svoji kmetiji košno-pašni način po navodilih inž. Gvida Fajdige. Med začetnike napredne živinoreje sodijo že: Franc Ošep-Bevšek in Franc Vršnik-Govc iz Robanovega kota, Ivan Presečnik-Knebl v

Gornjem gradu, Alojz Bastl-Tonk iz Devc in Franc Zagožen-Žvižovc iz Vologa. Posebno si je prizadeval za napredek Franc Prek-Mavrič iz Florjana nad Gornjim Gradom, saj ima že preko 40 let v oskrbi plemenskega bika.

Zadruga je prirejala razne posvete strokovnjakov in številne razgovore z rejci goveda in tako neposredno pripomogla k hitrejši rasti napredne miselnosti med zadružniki. Okoli 1965 je zadruga sklicala posvet za modernizacijo in usmerjanje kmetij. Dogovorili so se za začetek na 15 kmetijah, ki so bile razporejene po dolini. Strokovne službe so izdelale preusmeritvene in proizvodne programe za teh 15 »vzorčnih« kmetij; v njih je bilo zajeto tudi vprašanje gmotne plati takšne preobrazbe. In končno, zelo pomembno vlogo pri preobrazbi kmetij, predvsem pa pri vzreji plemenske živine, so imeli zadružni proizvodni obrati na Ljubnem, Rečici,

V Gornjem Gradu so na živinorejski razstavi 1976 podelili priznanja najboljšim živinorejcem. Inž. Alojz Plaznik predaja priznanje Pavlu Goličniku-Jesevniku, v ozadju inž. Franc Bezovšek.

v Mozirju in Gornjem gradu. Šlo je za prikaz sodobne rejske tehnologije, ki je nedvomno pritegnila rejce iz vrst zadružnikov.

Preleteli smo na kratko dogajanja, ki so tako ali drugače vplivala na uspehe, ki jih danes izraža naša živinoreja. K temu je treba dodati še številne razstave živine, ki so jih pripravili v zadrugi v vseh večjih krajih v dolini. Tudi te in posebej še na njih opravljeno ocenjevanje plemenske živine, so dajale tekmovalno spodbudo rejcem in hkrati priznanja, ki pomenijo vsakemu kmečkemu domu ponos.

Naj le bežno opozorimo na nekatere izmed njih. Dan živinorejcev v Gornjem gradu septembra 1976 je bil pripravljen ob 15-letnici ZKZ Mozirje. Ni naključje, da je bila ta prireditve v Gornjem gradu, saj je bila tam tudi prva razstava živine po osvoboditvi 1953. V katalogu za dan živinorejcev je med drugim tudi pomemben podatek, da je že prek 70 odst. perspektivnih kmetij vključenih v blagovno-tržno proizvodnjo. Vseh razstavljalcev je bilo 69, od teh trije iz Žalca, štirje iz Velenja, vsi drugi pa iz naše občine. Seveda je treba poudariti, da so posamezni kmetje privedli na razstavo po več živali iz svoje reje. Razstava je bila mogočna prireditve, ki je dokazala stopnjo napredka v naši živinoreji.

Seveda ne moremo opisati vseh razstav, ki so bile še po drugih krajih v dolini. Opozoriti pa kaže na veliko prireditve, ki je ostala v spominu kot največja tovrstna manifestacija napredka živinoreje v naši dolini. Gre za pokrajinsko živinorejsko razstavo v Mozirju 8. 9. 1981. Pri njej so sodelovali: ZKZ Mozirje, ERA Velenje, TOK Kmetijstvo Šoštanj, Hmezad Žalec, KK »Savinjska dolina«, Živinorejsko veterinarski zavod Celje, pokrovitelj prireditve pa je bila Ljubljanska mlekarina. Razstavljalo je 78 rejcev, od teh je bilo 8 iz Žalca, 9 iz Velenja, vsi ostali pa so bili zadružniki ZKZ Mozirje. Prireditve so se udeležili vidni strokovnjaki iz vse Evrope, ki so prav tisti čas zborovali v Sloveniji. Ocenjevalne komisije so bile sestavljene iz najvidnejših strokovnjakov na Slovenskem ob sodelovanju nekaterih rejcev. Ob koncu je skupina, sestavljena iz strokovnjakov drugih držav, opravila svojo posebno oceno živine, ki seveda ni sodila v uradno konkurenco.

Mirno smemo trditi, da podobne živinorejske prireditve v naši občini še ni bilo, pa tudi toliko zbranih strokovnjakov od blizu in daleč se še ni zbralo v naših krajih na kakšni razstavi živine.

Dogajanja po krajih

V nadaljevanju bomo skušali prikazati združevanje kmetov in drugih prebivalcev v razne zadruge, vse seveda s poudarkom na kmetijska združevanja. Zaradi skopih virov bo prikaz verjetno nepopoln, vendar pa bo pozoren bralec spoznal marsikatero okoliščino in dejstva, ki so že šla v pozabo.

Ko opisujemo združevanje kmetov po raznih krajih, želimo opozoriti na nekatere posebnosti, ki so značilne za našo dolino. Sem spadajo prav gotovo pašniške zadruge, vaške srenje in seveda srenjska zemljišča, ki jih v dolini največkrat imenujejo gmajne. V predelu, ki je bolj podoben koroškim razmeram, pa rečejo ljudje gmajna tudi »goši« ali »lesu«, ki je predstavljal vaški oziroma skupni gozd. Lučani radi poreko, če gredo v gozd, da gredo v »les«. Tako je običajno tudi v solčavskem predelu. V nižinskih okoljih naše doline pa smatrajo za pretežno gmajno skupne pašne ali travne površine.

In zakaj želimo dati poudarek srenji in skupni lastnini? Predvsem zato, ker so prav tu kmetje neposredno in povsem dogovorjeno upravljali s skupno lastnino. Vrlina teh odnosov je bila v tem, da so sprejete odločitve dosledno upoštevali in se po njih ravnali. Gre dejansko za takoimenovane zakonitosti (norme), ki nikoli niso bile izigrane, če pa je to kdo le poizkušal, je bil izločen iz občestva. Glede na nujno sosesko sodelovanje in pomoč je to zanj bilo usodno.

V Šmartnem ob Dreti so 1955 pripravili prvo živinorejsko razstavo po drugi vojni.

Živinorejska razstava »MOZIRJE 84« — organizirana za udeležence Evropske konference rejcev rjavega goveda

Podobno so veljali dogovori pri pašnih zadrugah. Treba je bilo pastirja prehraniti. Veljal je dogovor, da v določenem času to opravi določena hiša v določeni količini, pač glede na število živine na paši. Ljudje ne pomnijo, da bi se zgodilo, da pastir ob času ni dobil »cirnge«, kot so imenovali njemu pripadajoče količine hrane in potrebščin. To je veljalo tudi za skupne delovne obveze na pašnikih. Kmetje so se za pašnike, ki pa so bili pretežno v lasti zemljiške gosposke, vedno in srčno borili. Temu prizadevanju dajemo prav tako poudarek: šlo je za življenjsko vprašanje, saj je gospodarjenje sprva bilo usmerjeno v zadovoljevanje lastnih potreb, vendar pa je prišlo do bistvenih sprememb, ko so razne dajatve kmetov preračunali v denar. To je kmeta sililo v prodajo pridelkov in kot lahko razberemo, je pred prvo svetovno vojno bila najbolj iskana pšenica, še nekatera druga žita in seveda meso. Površine zemlje poprečnega kmeta pa niso zadoščale za eno in drugo, zato je bil nujno navezan na pašo. Če so to vprašanje podaniki Žovneka (mozirski predel) uspešno uredili že pred devetdesetimi leti in še prej, pa tako ni bilo s pašniki škofovskega veleposestva, ki je imelo daleč največ teh površin in od njih je bilo odvisno pretežno število naših kmetij.

Hranilnice omenjamo bolj kot zadruge, seveda s poudarkom na veliko vlogo, ki so jo imele v času avstrijske nadvlade. Takrat je tuji kapital nevarno ogrožal našo narodno prvobitnost, saj je od njega bilo odvisno vsako podjetje, razen tega pa so veliki monopoli tujega podjetništva vdiral v naše kraje (na Slovensko) za-

radi poceni delovne sile in velikih možnosti njenega izkoriščanja. Zato je domači kapital edini lahko reševal slovensko gospodarsko osamosvojitvev. Domače hranilnice so imele pri tem veliko večjo vlogo in pomen kot le vzgojo za varčnost. Tako je treba torej gledati zgodovinsko pogojene dogodke v zvezi s hranilnicami na Slovenskem. Posebno je to bilo pomembno na Štajerskem, kjer je najbolj divjala potujčevalna vna. Zato so moške, ki so takrat stopili v boj za slovenske hranilnice, vredni vsega spoštovanja.

Bočna

Pred drugo svetovno vojno je v Bočni delovala le pašniška in gozdna zadruga, ki so jo ustanovili 15. 7. 1931. Njen prvi načelnik je bil Franc Novšek, posestnik v Bočni, namestnik Martin Žmavc, trgovec v Bočni, in tajnik Franc Presečnik ml., tudi iz Bočne.

V kraju je delovala še hranilnica in posojilnica v Bočni. Pisarno je imela v nekdanji stari šoli pri cerkvi. Tam je bil tudi sedež občine. V hranilnici je delala vse do druge vojne Ropova.

Med starejše vodovodne zadruge v dolini sodi tudi bočka, zato jo tudi imenujemo. Ustanovili so jo 23. 10. 1912; načelnik je bil takrat Boštjan Zagožen, namestnik pa Franc Štiglic.

Kmetijska obdelovalna zadruga v Bočni je pripravila okoli 1952 živinorejsko razstavo.

V Bočni so zbrali traktorje na ogled. Prireditelj je bila KDZ Bočna okoli 1951.

Takoj po drugi svetovni vojni so ustanovili obnovitveno zadrugo, saj je bila Bočna in njena okolica 1944 močno požgana.

Kmetijska delovna zadruga je bila ustanovljena 1949 in je vključevala 8 članov in 6 članov družine. Opuščena je bila 1955. Njen predsednik je bil Anton Kovšak.

Leta 1948 so ustanovili kmetijsko zadrugo, ki je prevzela od KDZ gostilno, mizarstvo in svinjake na Rjavčevem pasovniku. Tam so uredili zasilno mlekarno. Zbrano mleko so posneli, smetano pa vozili v Ljubljano. Pozneje so s pomočjo Ljubljanskih mlekar uredili sirarno in pridelovali odličen sir. Ko so odkup mleka prevzele Celjske mlekarne, so mlekarno ukinili, opremo pa odpeljali. KZ Bočna je slovela po dobrem semenskem krompirju, ko pa je njegovo ceno preseгла cena merkantilnega krompirja, je pridelava hitro upadla.

Če preberemo zapisnik občnega zbora KZ Bočna za 1960, ugotovimo, da so vključevali 110 gospodarstev ali 163 članov. Imeli so 14 zaposlenih in v kooperaciji 33 odst. vseh površin. Tudi s hmeljem so se pečali, posebno pa poudarjajo uspešen strojni odsek. Z odkupno dejavnostjo so bili zadovoljni. Tako so, denimo, krompirja odkupili 44.836 kg. Pridelovali so tudi zdravilna zelišča v kooperaciji. Odkup lesa je bil dober, težave pa so imeli s skladišči.

Srenjska zemlja je bila vzdolž ceste proti Šmartnemu in so jo imenovali Gmajna. Planinsko pravico so imeli vaščani v gozdu Irje pod Menino. Ta gozd so pozneje razdelili med vaščane Bočne in Šmartnega ob Dreti.

Srenjska zemljišča v Bočni so imeli ob Dreti pri Friceljnu; tam so vezali splave, zato je še danes udomačeno ime »Vezi«. Gmajna je bila tudi nad Otokom (planota, kjer so danes počitniške hišice). Skupen gozd so imeli na Petelinjeku, delili so ga z Gornjegrajci. Določene hiše starejšega časa so imele vpisano veliko ali malo planinsko pravico. Gmajna je bila tudi ob glavni cesti proti Nazarjem. Vaščani so imeli planinsko pravico na gozdu pod Menino, ki so ga imenovali Ivje.

Med opuščene kmetije sodijo v Nadbočni: Krvije, Žvotije, Petrijé, Hribernik in Lorenc.

Sodni register v Celju. Osebné izjave: Stanko Žmavc in Anton Kovšak, oba iz Bočne

Gornji grad

Že zaradi okoliščin, da je bil Gornji grad upravno središče že v stari Avstriji, je razvoj gospodarstva imel tu določene prednosti pred drugimi kraji v dolini. Tu so

Ob trideseti obletnici obstoja kmečke hranilnice in posojilnice v Gornjem Gradu so se člani načelstva in gostje slikali na dvorišču graščine. Z leve sedijo: neznan, Ivan Vršnik-Slon, neznan, Gothard Ferme, neznan, Ivan Pečnik-Pečnik, Jakob Rajter-Mušč, Janez Presečnik starejši-Knebl. Stojijo z leve: Maks Šlander, Franc Miklavc-Brglez, Franc Remšak-Triglav, Rudolf Rojten-Krtin, župnik Vogrinc, Miklavc-Miklavc, Ivan Ograde-Brinkovač, Savinjšek-Mežnar, Ivan Presečnik mlajši-Knebl.

se vendarle pojavljali ljudje z večjim znanjem, več je bilo domačega izobraženstva, predvsem pa so duhovniki in učitelji prednjačili v naporih za ljudski procvit. Kot dober primer lahko navedemo Frana Kocbeka, ki je deloval tako v hranilništvu kot v pašni zadrugi, seveda pa poleg planinstva domala v vseh kulturnih društvih. Kasneje je vsestransko javno deloval tudi Jože Tratnik, skratka tudi učitelji so vedeli svoj dolg narodu. Tako je narodno in gospodarsko življenje v kraju dajalo ton vzdušju takratnega sožitja trga in okolice.

Vse navedeno se dobro kaže v številu raznih združnih organizacij v kraju. Na pobudo Mihaela Vošnjaka so narodno zavedni ljudje že 1890 ustanovili hranilnico in posojilnico v Gornjem gradu. Sestav prvega načelstva potrjuje gornjo trditev: Jožef Kolenc, Janez Maechtig, Franc Pintar, Franc Prislan in Franc Špendl. Hranilnica je bila ustanovljena 19. 12. 1890. Razvila se je v uspešen narodni zavod, ki je podpiral narodna društva in pomagal narodnozavednim mladim do izobrazbe.

Že 30. januarja 1908 so ustanovili kmečko hranilnico in posojilnico; pisarniške prostore je imela v graščini. V prvo načelstvo so bili izvoljeni: Franc Dovnik, Jakob Strnad, Martin Miklavc, Aleks Rotter, Janez Presečnik, Franc Matek, Gothard Ferme in Anton Berk. Sestav pove, da so člani iz kraja in širše okolice, zato da bi hranilnica delovala za območje Gornjega grada in Nove Štifte.

Zaradi vedno večjih zapletov okoli pašnikov so 4. 5. 1908 ustanovili pašniško zadrugo v Gornjem gradu. Njeno načelstvo je bilo sestavljeno iz prebivalcev Gornjega grada in okolice, pa tudi prebivalcev Nove Štifte, kar kaže, da je zadruga delovala na tem celotnem območju. In še prvo načelstvo: Franc Štorgl, Jakob Ugovšek, Ivan Leskovšek, Fran Hribernik, Janez Tratnik, Gothard Ferme, Janez Brglez, Franc Detmar, Jakob Plaznik, Franc Lekše. Slednja člana sta bila za predel Luč, kar kaže na široko zasnovano delovanje zadruge.

Povedali smo že, da je v Gornjem gradu v času, ko je bil tam sedež okraja, bilo tudi dosti uslužbencev. Ti so zaradi naraščajoče druginje 6. 6. 1919 ustanovili konzumno zadrugo v Gornjem gradu. Ta je imela svojo trgovino na drobno, sicer pa drugače ni delovala. V načelstvu so bili: Anton Kolenc, Jakob Strnad in Alojz Jurčič.

Lesno-prodajna zadruga, ki so jo ustanovili 1924, je služila istemu namenu, kot smo ga opisali v primeru Luč.

V 1930 so v Gornjem gradu ustanovili splavarsko zadrugo vseh splavarjev, gospodarjev in plavnih upravičencev v Gornjem gradu. Če je zadruga pomenila protiutež tisti v Radmirju ni mogoče trditi, ker za to manjka podatkov.

Seveda v Gornjem gradu niso bili izjema glede pašniške in gozdne zadruge, ki so jo ustanovili tudi tu 1931.

Zanimivo, da se v 1934 spet pojavi ustanovitev lesno-prodajne zadruge. Ni jasno, ali je prva prenehala delati, ali pa gre za povsem novo združno organizacijo.

Upravni odbor KZ Gornji Grad okoli 1953. Sedijo z leve: Franc Miklavc-Brglez, Jože Tratnik, Alfonz Hren-Mlinar, Matija Jamnik-Jamenski, Anton Stenšak-Stenšak, Matija Završnik-Završnik. Stoje z leve: Ivan Fedran, Jože Matjaž-Presečnik, Ivan Pečnik-Pečnik, Anton Žagožen-Prodnik, Franc Pustoslemšek-Rogačnik, Anton Krivec-Grčnik in Franc Zalesnik-Vršnik.

Nekako v istem obdobju so tudi v Gornjem gradu ustanovili živinorejsko zadruo. Imela je naloge, kot so jih sicer imela selekcijska društva.

Tako kot drugje v dolini so tudi v Gornjem gradu ustanovili kmetijsko zadrugo 1948.

V Gornjem gradu je od 1949 do 1955 delovala kmetijska delovna zadruga. Štela je 7 nosilcev (članov) in je bila 1953 ukinjena.⁶¹

Seveda je prav, da nekoliko bolj osvetlimo delovanje kmetijske zadruge. Sprva je opravljala pretežno odkupne in sploh trgovske posle. Imela je tudi lastno kmetijsko posestvo (ekonomijo). Postopno je doživljala notranje dopolnitve in postajala tudi dejavna v smislu pospeševanja pridelave hrane. Pospeševalni odseki so pripomogli k širšemu sodelovanju kmetov in strokovnjakov pri napredku kmetijstva. Seveda pa je bilo vse odvisno od povezanosti s kmeti kot z zadrudniki in neposrednimi pridelovalci. Lahko trdimo, da je bila zadruga uspešna. Pri tem naj navedemo nekatere izmed zadrudnikov, ki so si za procvit zadruge najbolj prizadevali. Kot neplačani predsedniki so zadrugo vodili: Janez Podlinšek-Jakopc, Alojz Šebenik-Prodnik, Ivan Kolenc-Kolenc in Franc Zalesnik-Vršnik. Kot poklicni upravniki pa so v njej delovali: Anton Žagožen, Jože Jurjavec, Ivan Žerovnik in Jože Slapnik. Med vidnimi zadrudniki, ki so delovali v organih upravljanja, je gotovo dolgoletni predsednik upravnega odbora Franc Zalesnik-

Vršnik. Zelo uspešen je bil kot predsednik zadružnega sveta tudi Drago Lukan. Seveda ni mogoče naštetih vseh zaslužnih zadružnikov, saj jih je zares dolga vrsta!

Zadruga je imela poleg izrazitih kmetijskih nalog tudi dejavnosti kot so tesarstvo, mizarstvo, trgovino na drobno in oskrbo članov s kmetijskimi potrebščinami. Tako je zares pokrivala krajevne potrebe po raznih obrtniških uslugah. Tudi gostinski obrat je uredila in se s svojo dejavnostjo vključila še v turizem.

Če beremo zapisnik občnega zbora iz 1960, lahko povzamemo sledeče: zadruga je štela 24 zaposlenih, zadružni svet 40 in upravni odbor 7 članov. Takrat je upravljala tudi kino, ki je še zdaj v zadružnem domu. Lesna obrt se je že takrat imenovala Smreka. Dohodkovno so bili zelo uspešni; manj so porabili za poslovne stroške kot so načrtovali. Povečali so celoten promet, razmerje med skladi in sredstvi za osebne dohodke je bilo 82:18 odst. Zelo so razvili pašni odsek, saj je v kraju že prislovično znano delovanje pašne skupnosti. V hranilni službi so dosegli kljub nekaterim težavam dober učinek in tako so imeli zagotovljena sredstva za posojila članom. V tem času je bil upravnik Ivan Žerovnik, predsednik zadružnega sveta Drago Lukan in predsednik upravnega odbora Franc Zalesnik-Vršnik.⁶²

In končno kaže poudariti še močno čebelarstvo dejavnost, ki je v Zadretju že od nekdaj spoštovana. Med obema vojnama je delovalo društvo (družina) na Kropi. Po vojni je bil čebelarški odsek znotraj kmetijske zadruge, sedaj pa so spet čebelarске družine, ki so združene v občinski zvezi v Mozirju.

Mineva 80 let, odkar so ustanovili pašniško zadrugo, zato je prav, da o njeni dejavnosti spregovorimo malo več. Ob tem bi kazalo še mimogrede povedati, da 1931 ustanovljena pašniška in gozdna zadruga, v kateri so kot člani načelstva delovali Anton Tratnik, Franc Remše, Janez Podlinšek in drugi, nikakor ni ogrozila uspešnost pašniške zadruge iz 1908.

V juniju 1908 so pričeli vpisovati prvo živino za pašo v sklopu zadruge. Sprejeli so pravilnik, pozneje pa so izdelali še poslovnik, ki je vseboval podrobnosti v odnosu do poslovanja in do zadružnikov. Zadruga je delovala za občine Gornji grad, Bočna in Nova Štifta. Člani so lahko bili le tisti, ki v navedenih občinah prebivajo in ki so že »od nekdaj« pasli na pašnikih, s katerimi je zadruga upravljala. Za zadrugo odgovarja načelnik, za posamezne pašnike pa člani načelstva, ki so za »stan« zadolženi. Poslovnik ima tudi določilo, »kdo ima za priskrbiti potrebna zdravila«, določa kateri pašnik je za goveda in kateri za ovce. Konji, ki so bili na paši z drugo živino, niso smeli biti podkovani. »Koze in svinje so od zadružnih pašnikov izključene«, torej niso smele med druge živali na pašo. Pašni čas so določili od 1. junija do 20. septembra. Število živine za posamezne pašnike je letno določalo načelstvo. Tudi za sanitarne ukrepe so poskrbeli. Med člani pravilnika najdemo tudi tegale: »Za vsak pašnik priskrbi pastirja in se z njim za plačo pogodi oni odbornik, ki ima dotični pašnik v oskrbi«. Tudi glede oskrbe pastirja je bil pravilnik zelo jassen, celo za začetek paše so določili: »Prvi da hrano oni kmet, čigar prednik je ob koncu prejšnje pašne dobe poslednji dal«. Imeli so tudi kazen-

sko določbo: »Vsako kršenje tega poslovnika se najprvo kaznuje z globo do 100 kron, v ponovnem slučaju pa z izključenjem«. Mimogrede povedano, 100 kron je bila takrat izredno velika vsota!

Še to: po poročilu Zadrुžne zveze v Celju je bila gornjegrajska pašniška zadruga najmočnejša po številu zadrुžnikov na Štajerskem. Zadruga se je odločno borila za napredek živinoreje na svojem območju in je zato bila v nenehnem sporu z lastnikom pašnikov, veleposestvom v Gornjem gradu.⁶³

Glede srenjske zemlje v Gornjem gradu je uspelo najti vire, ki zagotovo pričajo o skupnem gozdu Petelinjek. Nad Primožem pa je bila »Trška planina«, kjer so tržani uživali velike in male planinske pravice. Bajе je v Homu pri Potočniku bila Gmajna. Še danes pravijo tem zelenim površinam »Na gmajni«.

Med opuščene kmetije štejejo: Pinter v Šent Florjanu, Belaj v Šmiklavžu in Spodnji Špeh v Šent Lenartu. Številne pa so take, kjer grozi težava z nasledstvom.

Osebnе izjave: Ivan Presečnik — Knebl, Ivan Žerovnik, Janez Mavrič, Alojz in Vida Mrgole-Prislan, vsi v Gornjem gradu

Kokarje

V Kokarjih je bila nekoč občina. Takšna razporeditev je še veljala v času med obema vojnama. Sedež občine je bil na Gorici, kjer so imeli pisarno v šolskem marofu. Občina je tedaj obsegala Nazarje, Kokarje, Holmec, Pobrežje in Melišе.

Pred drugo svetovno vojno Kokarje niso imele svoje zadruge. Leta 1931 so sicer ustanovili pašniško in gozdarsko zadrugo v Potoku. Kot nam je znano, pa ta zadruga nikoli ni prav zaživela.

Območje občine Kokarje je pred drugo svetovno vojno bilo vključeno v zadrugo na Rečici, tudi v tamošnje hranilnico so prebivalci tega dela vlagali svoje prihranke.

Takoj po osvoboditvi so sprva ustanovili zadrugo v Nazarjah, nato pa so jo zaradi izrazito kmečkega zaledja preselili v Kokarje, kjer je delovala kot KZ Kokarje. Tam so tudi zgradili zadrुžni dom; z gradnjo so pričeli 1952 in jo zaključili 1955. Takrat je bil predsednik sveta Anton Ilovšek, upravni odbor pa je vodil Jože Hren. Zadruga je bila najuspešnejša v lesni trgovini, prizadevala pa si je tudi za gojitvena dela v gozdovih. Lesni odsek je uspešno vodil Ivan Zavolovšek. Že 1954 so pričeli zbirati mleko, sprva le 40 l dnevno. Tudi s pridelavo semenskega krompirja so dosegli lepe uspehe. Vseh zaposlenih je bilo v KZ Kokarje 25, seveda še takrat, ko je zadruga odkupovala les.⁶⁴

Prav je, da omenimo vidne predstavnike nekdanje pašniške in gozdne zadruge v Potoku. Načelnik je bil Jože Partl, trgovec v Potoku, Franc Podrižnik iz Lače je vasi kot njegov namestnik, in Anton Fricelj, tajnik zadruge.⁶⁵

Iz zapisa občnega zbora KZ Kokarje za 1960 lahko razberemo, da je za-

druga imela 138 članov, da so pri odkupu živine dosegli slabše uspehe, kot so jih načrtovali, da pa so bili uspešni pri odkupu krompirja, prašičev in lesa.

Glede skupnih zemljišč le toliko, da so imeli določene površine gozda v Mostni, medtem ko za druga zemljišča ni mogoče ugotoviti, da bi spadala v sestav srenjske zemlje. Med opuščene kmetije uvrščajo: Tajnšek v Tajni, Pečnik na Čreti in Lomšek, tudi na Čreti.⁶⁶

Iz listine (Sklep o prevedbi), ki je bila izdana 26. 8. 1948, je razvidno, da je bil nekaj časa sedež KZ Kokarje na Gorici ob Dreti; verjetno je to vmesen čas, ko so gradili svoj zadrudni dom.

Ljubija

Zaradi lažjega pregleda dogajanj v zadrudništvu doline je potrebno opisati tudi zadruge, ki so se pozneje vključile ali združile v druge zadrudne organizacije.

Takoj po osvoboditvi so si oblastni organi prizadevali na Lepi njivi ustanoviti KDZ, vendar pa zaradi odpora kmetov do tega ni prišlo; ti so namreč videli v taki

Prvo načelstvo kmečke hranilnice in posojilnice v Mozirju 1908. Sedijo z leve: Ivan Cesar, Franc Planinc in Matija Mrzlak-Smodiš. Stojijo z leve: Anton Kos, Fortunat Škruba-Jošč, Kač, Franc Štrucelj in Preložnik, dolgoletni tajnik hranilnice.

zadrugi neke vrste kolhoz. Ko pa so po dolini ustanavljali splošne kmetijske zadruge, so tudi ti kmetje ustanovili svojo zadrugo v Ljubiji. Ta je najprej odkupovala razne kmečke pridelke, manj pa je delovala pospeševalno, razen pri škropljenju sadnega drevja, saj ni imela strokovnega kadra, ki bi to zmožel. Prvi predsednik je bil Koren, najemnik Kocjančeve kmetije v Ljubiji. Bil je odličen sadjar in ugleden gospodar. V odboru so še sodelovali: Jože Hrastnik, Vinko Fužir, Franc Jurkovnik, Valent Mikek, Franc Goličnik in drugi. Tajniške posle je opravljal Franc Hriberšek. Pisarno so imeli v hiši pri Vašku v Ljubiji. Zadrुžni dom so pričeli graditi okoli 1952. Trgovino so imeli v Kranjčevi hiši.

Prvega julija 1960 so se združile zadruge Ljubija, Šmihel in Mozirje v novito zadrugo Mozirje. Zadrुžniki Ljubije in Šmihela se s to združitvijo niso strinjali, vendar pa so popustili oblastni volji.

Osebnе izjave: Jože Hrastnik-Molovnik, Lepa njiva, in Ivke Lamut, Mozirje, zadnje upravnice KZ Ljubija

Ljubno

Na Ljubnem je bilo gospodarsko življenje pestro — nič čudnega, saj se je prav tu že zgodaj razvila trgovina z lesom, ki je odprla kraju okno v svet. Vse to se je odražalo tudi v raznih oblikah združevanja ljudi v interesne skupine.

V kraju je bilo torej dovolj razgledanih ljudi, ki so dajali pobude za napredek in osamosvajanje slovenskega človeka od tujih gospodarskih in kulturnih vplivov. Od prelomnice stoletja so imeli: kmetijsko društvo, pašniško zadrugo, ti sta bili kar dve, lesno-prodajno zadrugo, živinorejsko zadrugo, kmetijsko zadrugo, obrtniško zadrugo in še bi lahko naštevali. Od kmetijskih dejavnosti bi veljalo še povedati, da je nekaj časa delovala tu tudi podružnica sadjarskega in vrtnarskega društva, nedvomno pa je delovalo tudi živinorejsko-selekcijško društvo že 1903. Poleg tega naj omenimo še zelo dejavno elektrarniško zadrugo, ki je skrbela za lokalno elektrarno.

Med gospodarske ustanove kraja sodita še obe hranilnici. Najprej so 1894 ustanovili hranilnico in posojilnico na Ljubnem ob Savinji. Izvolili so načelstvo: Ignac Fludernik, Martin Juvan-Batl, Davorin Budna, Franc Kolenc in Franc Jeraj. Po 1908 so ustanovili še kmečko-splavarsko hranilnico in posojilnico. Za prvo drži trditev sodobnikov, da je bila vodena zelo nazadnjaško in zato kraju ni prinesla željenega gospodarskega temelja. Prostore je imela v nekdanji Enškovi hiši na Placu (zadnja hiša v kraju ob cesti Ljubno-Luče na levi strani). Kmečka hranilnica pa je poslovala v Petkovi gostilni na Placu (hiše ni več, sedaj je tam nova, last Nade Radan).

Da so Ljubenci od nekaj pospeševali živinorejo, potrjuje tudi dejstvo, da so že 3. marca 1903 ustanovili zadrugo za rejo bikov v Ljubnem. Pri tem so poudari-

Na sliki so člani načelstva hranilnice in posojilnice na Ljubnem 1940. Sedijo z leve: Franc Lihteneger-Kovačev, Franc Plesec-Plesc, Ignac Fludernik-Enšk in Jože Ermenc-Kolenc. Stojijo z leve: Franc Kolenc-Brtot, Miloš Turk, Ivan Natlačen-Jurij, Jože Zagožen-Bail in revizor Urbanja.

li, da je namen te zadruga pospeševati (»povzdigniti«) govedorejo »s tem, da bi v zadostnem številu skupno se nakupovali in redili plemenski biki marijadvorske pasme«. Predstojništvo so sestavljali: Jožef Dekort, župnik v Ljubnem, načelnik, Janez Kopušar, namestnik, Franc Petek, trgovec v Ljubnem, Franc Juvan, posestnik v Podteru, Franc Sedmak, posestnik v Sv. Primožu, Jurij Mlinar, posestnik v Sv. Primožu, Franc Ciraj, posestnik v Podteru, Alojz Klemenšek, posestnik v Ljubnem, in Matija Dežman, posestnik v Sv. Primožu.

Ker smo že pri pospeševanju živinoreje je prav, da sem vključimo še delovanje živinorejsko-seleksijskega društva za belo govedo na Ljubnem ob Savinji. To društvo so ustanovili 26. avgusta 1936. Prvi upravni odbor so sestavljali: Ferdo Sedmak, Franc Kolenc, Franc Kolar, ki je kot učitelj vodil tajniške posle, bil pa je tudi rodovnikar, Anton Robni, Franc Šerbela starejši, Valentin Sušnik, Jože Zagožen, Franc Šerbela mlajši kot molzni kontrolor, Stanko Kolenc, Ivan Kopušar in Ferdinand Jamnik. Društvo je delovalo na območju Ljubnega, Radmirja in Juvanja. Že 1936 so kupili odličnega plemenjaka v Mariboru. Leto kasneje je bila zaključena prva molzna kontrola, ki so jo vodili za 32 krav. Najvišjo molznost je dosegla krava, last Franca Kolenca, in sicer 3962 l, najnižja pa je bila krava s

1339 l. Prvi pregled in premovanje živine so na Ljubnem pripravili 20. avgusta 1938. To je bila prva razstava in kot piše Fran Kolar, je to lep dokaz vztrajnega dela skupine zanesenjakov. Nedvomno je Fran Kolar sodil v sam vrh najprizadevnejših ljudi za napredek kmetijstva. Bil pa je tudi navdušen sadjar, ki je kot učitelj naredil mnogo dobrega za napredek te veje kmetijstva že na prejšnjem delovnem mestu na Rečici in kasneje na Ljubnem.

Izmed kmetijskih organizacij v kraju naštevamo: kmetijsko društvo na Ljubnem, ustanovljeno 30. 7. 1919. Prvi načelnik je bil Franc Ciraj, posestnik iz Podtera, namestnik pa Franc Kopusar, posestnik iz Sv. Primoža. Kolikor se je dalo ugotoviti, je to društvo delovalo do 1925. Že 1922 so 10. januarja ustanovili pašniško zadrugo v Ljubnem; sedež je imela v Sv. Miklavžu. Načelnik je bil Martin Trbovšek, posestnik iz Podplanine, odborniki pa: Silvester Rebernak, Podplanina, Franc Kranjc, Podplanina in drugi. Kot kaže, se nekateri tržani z novoustanovljeno zadrugo niso mogli zadovoljiti in so že 17. 2. 1922 ustanovili Drugo pašniško zadrugo za trg in okolico na Ljubnem. Tu najdemo med vodilnimi: Ignaca Fludernika kot načelnika, namestnik je bil Jožef Bačun, posestnik iz Sv. Primoža, odbornik pa Franc Jeraj, posestnik, prav tako iz Sv. Primoža. Očitno gre pri ustanovitvi te pašne zadruge za trenja med velikimi in malimi. Spet pa najdemo podatek, da so 27. 7. 1931 ustanovili pašniško-gozdno zadrugo v Ljubnem. Načelnik je bil Martin Krumpačnik, v odboru pa še Franc Vezočnik, delavec na Ljubnem, in Martin Marovt, cestar.

Okupator je seveda vse zadruge in tudi hranilnice takoj po vdoru v našo domovino ukinitel. Organiziral je po vzoru nemških združenj podobne organizacije v

Na Ljubnem med razstavo kmetijskih strojev (1956).

naših krajih, hranilnice pa združil v eno, imenovano Raiffeisensparkasse, ki je delovala v Šerbelovi hiši.

Takoj po osvoboditvi so ustanovili obnovitveno zadrugo, to je bilo spričo vojnih razdejanj v kraju tudi potrebno. Dne 10. 1. 1946 so se zbrali na ustanovnem občnem zboru živinorejske zadruge na Ljubnem. Upravni odbor so sestavljali: predsednik Jože Solar, doma iz Sv. Primoža, podpredsednik Ferdo Sedmak iz Sv. Primoža, Jože Brunet z Ljubnega je bil tajnik, Franc Šerbela blagajnik, odborniki pa Maks Volovlek iz Sv. Primoža, Janez Podkrižnik in Jože Podlesnik, oba iz Tera. Določili so pristopnino v višini 10 din. Sklenili so zahtevati razpolagalno pravico nad pašniki: Travnik, Zelenjak, Kijev stan, Na Kalu, Konšca, Krnez, Koprivnica in Hlipovec.

Ustanovni občni zbor kmetijske zadruge Ljubno je bil 8. 2. 1948. Vse priprave zanj je vodil Anton Kovač, ki je zbor tudi odprl. V upravni odbor so bili izvoljeni: Franc Nareks kot predsednik, Jože Pustoslemšek iz Sv. Primoža kot podpredsednik, tajnik je bil Ivan Marovt, odborniki pa: Franc Šerbela, Luka Ermenc, Vinko Božič, Franc Kolenc in Karl Špička.

Kmetijska zadruga se je nato hitro razvijala. Posebno prizadevno je kasneje kot upravnik deloval Karel Druškovič. Zadruga je imela razne dejavnosti, ki so bile kraju potrebne (storitvene) in takšne, ki so imele gospodarski pomen. Leta 1954 so ustanovili kolarstvo, mizarstvo, ključavničarstvo in kovaštvo, leto prej pa že sodarstvo. Iz zapisnika za 1960 je razbrati, da so takrat imeli 219 članov, 38 zaposlenih in zadržno ekonomijo z 81 glav živine; od tega so pitali 57 telet. Kooperacijo so pospeševali za pridelavo krme in semenskega krompirja, posebno pa so skrbeli za urejanje planinskih pašnikov. Seveda so organizacijsko povezovali žene zadružnice in prav v letu poročanja so ustanovili aktiv mladih zadružnikov.

Kmetijska zadruga je imela zelo razvito hranilniško poslovanje v obliki, kot je bila z zakonom predpisana. Preko Zadružne hranilnice in posojilnice v Celju je pridobila posojilo za ureditev pašniških staj in razširitev lesne dejavnosti. Prav slednja je bila gospodarsko zelo uspešna. Lahko trdimo, da je zadruga kraju pomenila gospodarsko oporo in v marsičem pripomogla, da so uspeli v elektrifikaciji okolice, saj ta 1950 še ni bila elektrificirana.

Odkar je prišlo do združitve zadrug v dolini, posluje na Ljubnem zadružna enota, ki jo samoupravno vodijo organi, določeni z zakonom in s statutom Zgornjesavinjske zadruge Mozirje.

Ljubno je imelo stare trške pravice, vendar pa so te veljale vse do druge svetovne vojne, vsaj kar zadeva uporabo srenjske zemlje, le za hiše do številke 90; pozneje priseljeni torej teh pravic niso več imeli. Trška zemlja je bila sicer obsežnejša kot sama »gmajna«. Slednja se je razprostirala ob Ljubnici vse do mosta proti Rastkam in v Vrbju. Koristili so jo za skupno pašo tako goveda kot tudi koz. Posebna zanimivost na Ljubnem je bil srenjski ribolov, to je skupni lov na ribe v Savinji, ki ga je trška občina razpisala enkrat na leto. Vsi, ki so imeli trške pravice,

Komisija za ocenjevanje živine na razstavi na Ljubnem 7. oktobra 1956. Z leve: Ivan Košan, Franc Grudnik-Cvetežnik, Franjo Jeraj-Bukovnik, inž. Anatolij Goričan, dipl. vet. Jože Mermal, inž. Dolfe Cizej, Anton Breznik-Sušnik, Ludvik Grabner in Metod Božnik.

so bili deležni ulova. Lovili so na »koš« tako, da so z veliko mrežo, ki so ji rekli »sačlo ali sak«, gnali ribe proti košu. Nato so ribe javno razdelili. Savinja se je smatrala od Jermanovega do Kamlačkega jezua trška in tu so tudi priredili skupni lov. Trška »goša« je bila v Kolovratu pod Ovčicem.

Kmetijstvo na Ljubnem je pretežno v hribovskem predelu. Nekateri zaselki so zelo odmaknjeni, kar je imelo za posledico, da še v času med obema vojnama številni otroci niso redno hodili v šolo. In prav dejstvo, da so ljudje slabi računarji, so s pridom uporabljali trgovci z lesom v svoje korist. Fran Kolar je zato pripravil posebno obliko nedeljskega izobraževanja mlajših kmetov, da bi se naučili najnujnejšega računanja in sploh najpotrebnejšega znanja.

Strmi bregi so že od nekdaj dajali le boren in zelo trd kruh, zato ni naključje, da je v okolici Ljubnega kar precej opuščениh kmetij. Med nje štejemo: v Primožu kmetiji Arnot in Repovo, v Planini kmetije Planinc, Rožman, Rigel in Kladsko, v Teru kmetijo Petkovo in v Savini kmetijo Sedmak.

Viri: Franc Šerbela, družinski zapis, Franjo Kolar, pisma. Knjiga zapisnikov KZ Ljubno. Osebna popisnila: Jože Brunet, Franc Lihtenege, Franjo Jeraj-Bukovnik. Sodni register in Pospeševalna služba ZKZ.

Luče

Tudi za ta kraj velja trditev, da je bil dolgo časa odrezan od spodnjega dela Savinjske doline, torej je prav tako kot Solčava doživel razvoj bolj pod vplivom sosednjih koroških razmer. Številni ljudje so na Koroškem našli zaposlitev kot kmetijski delavci, saj doma ni bilo kruha za vse prebivalce.

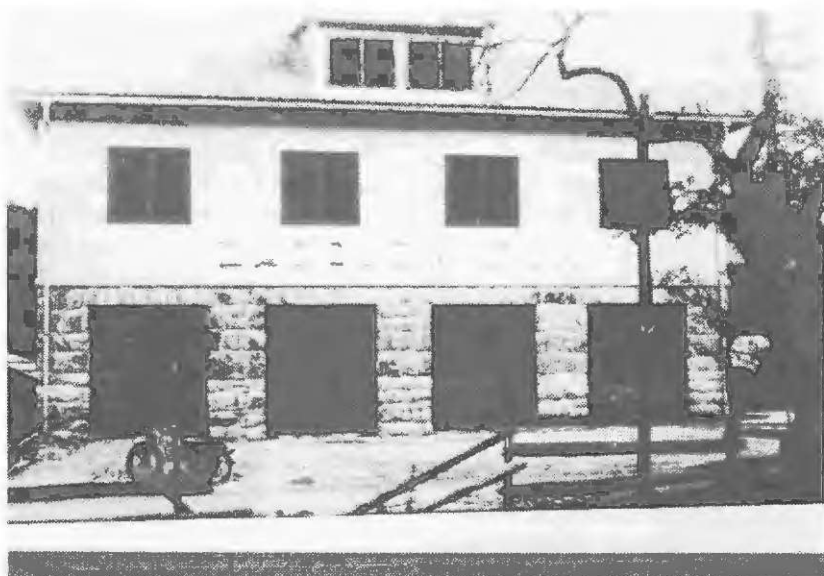
Da so si ljudje tega kraja želeli pomagati iz zaostalosti priča podatek, da so že junija 1888 pripravili živinski sejem, ki je bil prvi v Lučah. Kupci so prišli celo s Tirolske, veliko pa jih je bilo s Kranjske in Koroške, kot poroča sodobnik v časopisni vesti. Ponudba ni bila skromna: kar 200 parov goveje živine so prignali, pa kakih 600 glav drobnice so ponudili. Prodaja je bila zaradi slabe cene pičla; kot piše poročevalec, bi kupčija lahko bila živahnjša, če bi bila cestna povezava z Ljubnim in ostalimi, nižje ležečimi predeli. Tudi pošto bi v Lučah potrebovali, meni pisec članka. »Smo pač zapuščeni«, končuje svoje pisanje člankar.⁶⁷

Iz navedenega je dovolj jasno izražena volja ljudi, da se s svojimi močmi gospodarsko osamosvojijo. Prav taka volja se kaže v pestri dejavnosti v kraju v naslednjih letih.

V Lučah je tedaj služboval župnik Franc Lekše, ki je poleg velikega deleža v

Naši živinorejci so si radi ogledali napredne kmetije doma in v tujini. Prizor je posnet v Bohinjski Bistrici, kjer so si ogledovali pašnike. Prvi z desne v gornji vrsti je Ivan Voler-Podvejnjak, predsednik lučke bikorejske zadruge, tretji v isti vrsti pa je prizadevni lučki zadružnik Jakob Plaznik-Rihar. V drugi vrsti od zgoraj najdemo tudi Jakoba Žibovta-Osojnika, župana Luč. Slika je iz časa okoli 1933.

Prvi zadružni dom pred drugo svetovno vojno so zgradili v Lučah. Slika je posneta 1938, ko je bil dom odprt.

jezikoslovstvu imel izredne zasluge za gospodarski napredek kraja. Veliko je potoval in prenašal iz tujine gospodarske izkušnje v Luče. Tako je dal pobudo za ustanovitev pašniško-bikorejske zadruga v Lučah, ki je bila ustanovljena 1895 po vzoru švicarskih živinorejskih društev. Njegova pobuda je bila tudi, da so 1898 ustanovili kmetijsko in konzumno društvo v Lučah. Prav tako je njegova zasluga zaživetje hranilnice in posojilnice v Lučah, ki so jo ustanovili 1907. Vse to so bili temelji bodočih prizadevanj za dvig gospodarstva v kraju. Ko je želez Lekše kraj oskrbeti z elektriko, mu to zaradi velikih stroškov takrat ni uspelo. Leta 1913 so namreč nameravali zgraditi zadružno elektrarno in žago v Pernečem.

Če si sedaj поблиže pogledamo dogajanja, potem naj omenimo še ostale oblike zadružnih organizacij, ki so obstajale v Lučah. Hranilnica in zadruga sta delovali v nekdanji občinski hiši («pajnof» ali «občina», hiša je stala tam, kjer je sedaj novi stanovanjski blok). Trgovino je vodil Robnik-Metulj, hranilnico pa Ivan Rop, ki je bil tudi občinski tajnik. Zato so ljudje radi rekli, če so imeli opraviti v zadrugi ali hranilnici, da gredo na «občino».

V prvem načelstvu lučke hranilnice so bili: Franc Lekše, Miloš Šmid, Ivan Kaker, Gregor Plesnik, Janez Krivec, Jakob Plaznik in Martin Vršnik. Sestav članov kaže, da so v njem sodelovali tako Lučani kot Solčevani, saj so že ob ustanovitvi hranilnice sklenili, da bi naj ta služila tako Lučam kot Solčavi.

Lesno zadrugo v Lučah so ustanovili 24. septembra 1928. Ni podatkov, kaj je ta zadruga delala, verjetno pa naj bi združevala lastnike gozdov v boju proti vsehujšemu izkoriščanju trgovcev z lesom. Žal kaj več ni mogoče ugotoviti, ker manjkajo potrebni viri.

Kot povsod v drugih krajih naše doline so tudi v Lučah 1931 ustanovili pašniško in gozdno zadrugo. V načelstvu so tedaj bili: Maks Plešec iz Luč, Anton Ajnik in Jože Štiglic, oba iz Luč, Verjetno kaj pomembnega ta zadruga ni naredila.

Takoj po osvoboditvi so 1945 ustanovili obnovitveno zadrugo v Lučah.

Že smo nakazali izredno zanimanje Lučanov za napredek živinoreje, zato ni nič čudnega, da so 1947 ustanovili živinorejsko zadrugo, ki naj bi nadaljevala delo nekdanje pašniške in bikorejske zadruge.

Kmetijsko zadrugo so Lučani ustanovili 1948. Prvi predsednik je bil Anton Breznik-Remše, tajnik pa Peter Jež. Sprva so se zelo ubadali s trgovino, ki je slabo delala. Težave so imeli s kadri, teh je primanjkovalo. O »zadružni« dejavnosti v začetku še ni bilo govora. Okoli 1951 so se razmere popravile, vendar pa kmetje

še niso imeli dovolj vpliva na dogajanja v zadrugi, šele z novimi gledanji na zadruge sredi petdesetih let so se stvari začele premikati v uspešno dejavnost kmetijske zadruge Luče, ki je postajala pomemben dejavnik v kraju. Ko je dobila še pospeševalne odbore, so hitreje napredovali v sodobnem kmetovanju.

Zadruga je bila pobudnica za elektrifikacijo kraja in okolice. Prejšnji poizkusi niso bili uspešni, čeprav so imeli odbore za elektrifikacijo. Prvega je vodil Albin Rosc, drugega pa Franc Berginc. Leta 1954 se je zapletlo glede prispevkov posameznikov, vendar pa so uspeli s pomočjo zadruge, okrajne zadružne zveze in drugih dejavnikov urediti, tako je do 1965 bilo v glavnem vse elektrificirano.⁶⁸

Peter Jež, pobudnik turizma na kmetijah in dolgoletni zadružni delavec.

Zadruga se je močno posvetila pospeševanju pašništva, ki je takoj po osvoboditvi nekoliko zamrlo. Sicer pa je vsestransko delovala preko pospeševalnih odsekov, imela je dobro urejen odkup lesa, transportno dejavnost in uspešno hranilno službo. Iz zapisnika za 1960 razberemo, da so imeli 269 članov, zaposlenih pa 19 ljudi. Načrtovano poslovno uspešnost so izpolnili, tako tudi niso čutili potrebe

po združevanju v ZKZ Mozirje. To tembolj, ker so kazalci poslovne uspešnosti bili iz leta v leto boljši.

Prav je, da opišemo še stanje, ki je vladalo med obema vojnama v zadružništvu Luč. Takratna zadruga je uspešno delovala, kmetje so v njej videli obrambo proti raznim izkoriščevalcem. Že v prvih tridesetih letih so mislili na izgradnjo lastnega doma. Res so se lotili te zahtevne naloge in zadružni dom dokončali 1938. Tja so preselili svoje prostore in trgovino; imeli so tudi svojo gostilno. Za najbolj zasluženega štejejo takrat Jakoba Plaznika — Riherja. Sicer so pa znani zadružni pobudniki iz tistega časa med drugimi tudi: Ivan Voler — Podvejnjak, predsednik bikorejske zadruga, Jakob Žibovt — Osojnik, Vinko Jezernik — Hočevnar, Cene Rihar — Martk, Ivan Strmčnik — Tabakar, Ignac Zamernik — Parbej, Anton Breznik — Remše, Peter Jež starejši — Štorgelj, Fran Rebernik — Ložekar, Anton Breznik — Remše, Janez Plesnik — Koklejš. Zanimivo je, da je zelo prizadevno delal v zadrugi kot tajnik Hinko Bleier, gozdar, ki se je pozneje izkazal kot član zloveščega Kulturbunda. Njegova zasluga je bila, da je zadruga v najhujši krizi, ko tudi delavci veleposestva Marijograd niso dobivali redne plače, uvedla obračunske knjžice, s katerimi so kmetje in delavci lahko nabavljali vsakodnevne potrebščine na kredit. To je bilo med ljudmi zelo lepo sprejeto in zadruga je pridobila na ugledu.

Sicer so kmetje zadrugi zaupali, da pa bi onemogočili velike zasluge lesnih trgovcev na račun raznih poslovnih navad, ki so jih uvajali v škodo kmetov, so se povezali z ravnateljem veleposestva Marijograd inž. Lojzetom Žumerjem, ki je pomagal urediti pravičen odkup tudi preko lastnih uslužbencev. Trgovci so takrat zahtevali od prodajalca »namet«, kar je pomenilo, da je bilo treba dati zastoj določeno količino lesa. Posebej velja omeniti kot dolgoletnega predsednika zadruga v času med obema vojnama še Jožeta Moličnika — Preka.

Da so si še v letih malo pred drugo vojno prizadevali za lastno elektriko, pove podatek, da je nastala elektrarna za 50 žarnic pri Juvanovi žagi. Leta 1936 je delež v to naložbo, ki jo je vodil Majdetov Anza, plačalo 7 solastnikov. Seveda je bila to rešitev le za nekaj domačij.

Gmajna so rekli Lučani gozdu Kačjek, ki je bil v skupni uporabi vaščanov. Takšen gozd je bil tudi tam v bližini, rekli so mu Veški breg. Oboje so torej bila zemljišča v skupni rabi. Tja je nekoč vaški pastir (vaški kozar) vodil na pašo koze, ki so jih še pred prvo svetovno vojno imeli v Lučah preko 70. Še po osvoboditvi so ponekod gojili koze. Zadnji vaški kozar v Lučah je bil Matija Kladnik — Jerče. V Lučah je skupni pastir uporabljajal za obveščanje vaščanov o pričetku dnevnih paš zvonca; ko je ta zadonel po vasi, so ljudje spuščali koze, ki so sledile na pašo vzdolž Savinje, vse do Kačjeka. Pa še to: Luče so nekoč delili na »spodnjo in zgornjo ves«; slednja je potekala od cerkve do »občine« ali »konzuma«. Ta del je bil tedaj še travnik in je bil levo in desno ob poti ograjen. Ljudje so to pot imenovali »uvca«, kar bi lahko pomenilo v koroškem narečju ulica.

Opuščene kmetije na območju Luč: Arničevo v Krnici, Spodnji Špeh, Zgornji Špeh, Zgornji Kliner, Topolovo, Spodnji Voler, Gaberčevo, Kunšperk, Vaudi, Rakovo, Petkovo, Roščovo, Dovnikovo, Navršnik in Mlinarske trate.⁶⁹

Mozirje

Trg Mozirje ni bil izrazito kmetijski kraj; tržani so sicer imeli posestva, vendar kmetijstvo v glavnem ni bilo njihov glavni vir dohodka. Zato pa je bila okolica izrazito kmetijska. Tržni upravni organi niso za kmetijstvo kazali večjega zanimanja, zato najdemo pogosto upravne spremembe: okolica in trg sta se večkrat delila oziroma spet združevala. Med pobudniki kmetijskega povezovanja najdemo zato pretežno ljudi iz okolice. Takšno stanje bi lahko opisali za čas pred prvo svetovno vojno, medtem ko so med obema vojnoma imeli eno občino.

Če bi hoteli naštetii združne organizacije, ki so delovale v Mozirju, potem sodijo med nje tudi takšne, ki niso bile kmetijske, že zaradi tega, da si lažje predstavljamo nekdanje gospodarsko življenje v kraju. V Mozirju so delovale: gospodarska zadruga, lastna obrtna zadruga, pašniško in gozdarska zadruga, obrtno — nabavna in prodajna zadruga, živinorejsko — selekcijska zadruga, živinorejska zadruga, gozdarsko — kmetijsko proizvodjalna zveza, kmetijska zadruga in končno zgornjesavinjska kmetijska zadruga.

Hiša v Ljubiji, rečejo ji »mežnarija«. Tu je delovala v svojem začetku mozirska kmetijska zadruga.

Poslovna zgradba gospodarske zadruga ter kmečke hranilnice in posojilnice Mozirje med obema vojnama.

Ne kaže prezreti dveh močnih denarnih zavodov v Mozirju, to sta bila: posojilnica Mozirje (Gornjesavinjska hranilnica in posojilnica v Mozirju) in kmečka hranilnica in posojilnica v Mozirju. Prva je bila ustanovljena 18. avgusta 1874, prvo načelstvo pa so sestavljali: Ivan Selak z Rečice, Anton Goričar iz Mozirja, Anton Turnšek iz Nazarij, Janez Lipovd iz Mozirja in Janez Tribuč iz Mozirja. Kmečko hranilnico pa so vodili ob ustanovitvi leta 1908 Ivan Cesar, Mozirje, Valent Ržoničnik, Šmihel, Anton Lekše, Mozirje, Anton Breznik, Mozirje, Franc Štrucelj, Brezje, Franc Kos, Lepa njiva, in Franc Berdovnik, Trnavče.⁷⁰

Omeniti velja še lesno zadrugo, ki je bila ustanovljena 1920 in je predstavljala bolj združenje lesnih trgovcev.

Že pred prvo svetovno vojno, od 1820 dalje, je delovala v Mozirju tudi podružnica Štajerske kmetijske družbe. Uredili so celo vzorčni sadovnjak in tudi sicer spodbujali k »umnemu gospodarjenju«. Pozneje so to delo nadaljevali nekateri učitelji, med njimi je bil najvidnejši Fran Praprotnik.

Pred prvo svetovno vojno je bila v Mozirju ustanovljena gospodarska zadruga, dejansko organizacija kmetov, ki je imela trgovino z mešanim blagom in reprodukcijskimi potrebščinami za kmetijstvo. Najprej je delovala v nekdanji mežnariji v Ljubiji (to je hiša nasproti tovarne barv). Tako je bilo še 1921, ko štejejo med vidne zadružnike pobudnike: Ivan Močnik — Črnkovač iz Lok, Anton Lekše, mizar iz Mozirja, bil je tudi tajnik kmečke hranilnice in posojilnice, Fran

Štrucelj z Brezij, Anton Stvarnik — Ropej iz Ljubije, Ivan Govek — Prinosov iz Mozirja, Valentin Mikek iz Lepe njive, Lovro Goličnik — Jesevnik iz Šmihela, Jože Brinovšek — Klobasnik iz Ljubije in Ivan Cesar iz Mozirja. Seveda našeti še zdaleč niso vsi, ki so tiste čase bili prizadevni v zadrudni dejavnosti. Ko so 1924 kupili »Grabnerjev marof« (hiša, v kateri je sedaj zadrudna trgovina Diskont), so se postopoma preselili v sodobnejše prostore. Spodaj so uredili trgovino s skladišči, v nadstropju pa je delovala hranilnica. Kmečka hranilnica in posojilnica je namreč hišo odkupila. Baj je bila hiša last dedičev Turnšek iz Nazarij. Vse do prihoda okupatorjev je vodil zadrugo in hranilnico Anton Lekše. Nemci so zadrugo spremlili v svojo kmetijsko organizacijo.

Po osvoboditvi je v navedenih prostorih pričela poslovati nabavno prodajna zadruga (NAPROZA), hranilnica pa je bila ukinjena. To usodo so doživele vse nekdanje hranilnice. Novo nastalo trgovsko organizacijo je najprej vodil kot poslovodja Karl Druškovič iz Ljubnega, knjigovodja je bil Kokošinek, nato pa Gregorič iz Ljubljane, predsednik Franc Hriberšek iz Mozirja, prvi direktor NAPROZE je bil Edo Rasberger. Te zadruge so takoj po vojni imele nalogo oskrbe prebivalstva in vsebinsko niso bile v pravem pomenu besede zadruge, prej bi lahko rekli, da so bile trgovske organizacije.⁷¹

Zelo pomembno delo je opravila živinorejska zadruga v Mozirju, ki je bila ustanovljena 1933, imenovala pa se je živinorejsko — selekcijska zadruga Mozirje. Njen predsednik je bil Franc Štrucelj z Brezij. Zadruga se je združevala v zvezo živinorejskih zadrug v Mariboru. Tudi to zvezo je nekaj časa vodil predsednik Štrucelj, kar pove, kako ugleden živinorejec je bil. Od 1935 dalje je opravljal posle molznega kontrolorja Franc Hriberšek, sicer pa je treba poudariti, da tiste čase zadruga ni imela zaposlenih delavcev. Rodovnikar in tajnik zadruge je bil Ivan Časl iz Dol—Suhe, od 1938 dalje pa Franc Hriberšek. Zadruga je opravljala selekcijo živine, mlečno kontrolo, skrb za rodovniške knjige in posredovanje pasemske živine članom. Takrat je zadruga nabavljala odlično pasemsko živino marjadvorske pasme v Avstriji. Posebno skrb so posvečali dobrim plemenjakom; največkrat so jih nabavljali v Šentvidu na Glini v Avstriji. Zadruga je delovala v Mozirju vse do okupacije.⁷²

V 1934 so v Mozirju ustanovili podružnico sadjarsko — vrtnarskega društva. Vemo le, da so v okviru tega društva pospeševali nabavo izbranih sadnih sadik in da so posredovali znanje o sadjarstvu šolski mladini v raznih tečajih.

Leta 1947 so ustanovili živinorejsko zadrugo, podobno kot v ostalih krajih doline, vendar pa ni podatkov, da bi se ta zadruga kaj posebej posvetila pospeševanju živinoreje v kraju.

V Mozirju so 1949 ustanovili kmetijsko delovno zadrugo, ki je imela svoj sedež v hiši pri Krahlju (Miklavc), njen predsednik je bil Vlado Miklavc. Zadruga je združevala vsega 5 nosilcev (posestev) in enega družinskega člana. Imela je poleg poljedelske tudi vrtnarsko dejavnost. Ukinjena je bila 1955. Zadruga je obdelovala poleg vključenih posestev še družbene površine na območju Mozirja.

Tako kot drugje v dolini so tudi v Mozirju 1948 ustanovili kmetijsko zadrugo. Zadruga je delala v takšnem obsegu do 1960, ko je prišlo do združitve šmihelske in ljubijske zadruge v kmetijsko zadrugo Mozirje. Najprej je zadruga delovala v hiši, ki ji še danes ljudje pravijo »zadruga«, kasneje pa se je preselila v Ljubijo. Upravnik je bil Anton Zagožen, zadnje leto pred združitvijo zadrug v enovito zadrugo pa Leopold Breznik. Zadruga je imela svojo mehanično delavnico, ki so jo namestili v spodnje prostore hmeljske sušilnice v Lokah (tam, kjer je zdaj plešišče v Savinjskem gaju). Njen vodja je postal Leopold Breznik. To delavnico so le za kratek čas vključili v GG Nazarje, pozneje pa je spet bila v zadrुžni upravi. Že 1963 je bila torej spet zadrुžna. Takrat je bil upravnik zadruge Anton Zagožen, njega pa je nasledil inž. Branko Korber.

Zadruga Mozirje je imela tudi svojo lastno kmetijsko proizvodnjo — ekonomijo.⁷³

Posebno poglavje velja nameniti delovanju poslovne zveze v dolini. V Mozirju so za območje Gornje Savinjske doline osnovali gozdarsko — kmetijsko poslovno zvezo. Ta oblika zadrुžnega povezovanja je bila zelo uspešna, saj je postala gonilna sila takratnega zadrुžništva in dejavnosti za napredek kmetijstva. Zveze so imele dobro organizirano pospeševalno službo in seveda tudi komercialno dejavnost. V Mozirju je zveza poslovala v baraki, kjer je sedaj Komunalno podjetje. Že ime zveze pove, da je združevala tako kmetijsko kot gozdarsko dejavnost, kar je bilo glede na naše gospodarske razmere izrednega pomena. Zato je imela tudi

KDZ Mozirje je imela lepa obdelovalna zemljišča. Prizor so posneli 1949, ko so spravljali krompir.

Sedanje središče ZKZ Mozirje v Ljubiji.

posebno enoto za odpremo lesa, ki jo je vodil Lenko Kranjc in je bila blizu železnice v Šmartnem ob Paki. Komercialo pri zvezi je vodil do združitve v ZKZ Mozirje Ivan Čeplak. Prav čudno je, da je bila ZKZ 1963 združena z GG Nazarje, že po nekaj mesecih pa spet samostojna. Kasneje je bila zveza razpuščena, pač v skladu z določili ustreznega zakona.

Če bi danes ocenjevali te pogostne spremembe v združni organizaciji, bi kaj lahko ugotovili, da nikakor niso pomagale združništvu, še manj pa razvoju kmetijstva. Razumljivo je, da takšna pestrost tudi ni poglobljala zaupanja združnikov v združno organizacijo, ki je vse manj bila njihova. Strokovnjaki, ki raziskujejo združno preteklost, danes zagotavljajo, da je pomenila ukinitvev poslovnih zvez velik korak nazaj v prizadevanjih za napredek tržne proizvodnje v kmetijstvu.

V času od 1962 do 1965 je bilo v zadrugah zelo težko. Nekateri zagovorniki osamosvajanja lesne dejavnosti, pozneje pa tudi trgovinske, so zatrjevali, da bodo zadruge pravilno usmerjale svojo glavno dejavnost v kmetijstvo le, če bodo »razbremenjene« vse nekmetijske dejavnosti, torej gozdarske in trgovske. Tako so se kar nenadoma zadruge znašle brez ustreznega dohodka, ki je lahko vir sredstev za pospeševanje kmetijske pridelave. Seveda so take trditve bile plod enostranskih ocenjevanj stanja v kmetijstvu in včasih tudi povsem osebno obarvane.

V združni zadruzi ZKZ so 1965 uspeli sprva pridobiti trgovske prostore v Mozirju za trgovsko podjetje Savinja, ki so jih morali prej odstopiti in jih urediti za svojo trgovsko prodajalno. Dokončno so uspeli šele 1968, ko so znotraj zadru-

ge ustanovili trgovski obrat, ki je nato postopno obnavljal in usposabljal prodajno mrežo v dolini. Leta 1971 je zadruga dobila vrnjene še gostinske lokale.⁷⁴

Sedanja organiziranost zadruge nakazuje razvojne možnosti za poglobljeno dejavnost in večanje kmetijske pridelave, vendar pa je še vedno veliko omejevalnih okoliščin, ki ne dovoljujejo kmetijstvu in zadrugi hitrejši in uspešnejši razvoj. V glavnem so tu načela enakega razvoja za vso državo, kar se je že večkrat pokazalo kot zgrešeno, saj je stopnja razvoja določenih gospodarskih vej v raznih okoljih zelo različna in zato seveda ne moremo zagovarjati uravnilovke. Tako je tudi glede omejevanja razpoložljivih površin naših kmetij. Nikakor ni vseeno določiti 10 ha zemlje kot največjo posest v hribovskih predelih, ali pa prav toliko v nižinskih, po možnosti celo tam, kjer je zemlja še veliko kakovostnejša. Vse to in še marsikaj drugega bo treba prilagoditi našim razmeram, če bomo resnično hoteli pridelati dovolj hrane za potrebe domačega trga in še za izvoz.

Mozirska srenjska zemlja je bila na desnem bregu Savinje, tam kjer je sedaj Savinjski gaj. Nekako tam, kjer stoji kegljišče, je stal veliki mejnik, ki je ločil mozirsko od Ločke gmajne, ki se je raztezala v smeri toka Savinje vzdolž brega. Srenjski gozdovi so bili na Mozirski gori in pod Belimi pečmi v korist tržanov Mozirja, medtem ko so Ločani imeli skupen gozd na Ločki gori, ki je sosednji hrib Mozirski gori. Tržani so še pred prvo svetovno vojno imeli svojega pastirja, ki je dnevno zbral čredo za pašo s trobljenjem na rog, Ločani pa so pasli svoje živali posamič, vsak gospodar zase.

Ko so srenjsko zemljo delili, je prišlo v trgu Mozirje do velikih zapletov, saj številni upravičenci do srenjske zemlje niso bili z delitvijo zadovoljni. Vnel se je sodni spor, ki je trajal polnih 35 let. Šele tik pred prvo svetovno vojno je gornjegrajsko sodišče dokončno razčistilo spor.⁷⁵

Nova Štifta

Nova Štifta je sicer na robu naše občine, vendar pa je tam življenje potekalo zelo živahno. Ljudje so bili odločni v boju za gospodarski napredek in razvoj. Ko so 1908 v Gornjem gradu ustanovili pašniško zadrugo, so se v njo vključevali tudi kmetje iz Nove Štife. Ker pa je tajniške posle dolga leta opravljal Rafael Gluk iz Nove Štife, je občasno zadruga delovala kot pašniška zadruga Nova Štifta.

Daleč pred prvo svetovno vojno se je že vnel boj za pašnike v okolici kraja. Opozarjali so, da imajo kmetje v tem predelu premalo zemljišč, da bi lahko pridelali dovolj živinske krme in so torej navezani na pašnike. S temi pa ne morejo gospodariti kot bi bilo treba, ker jim lastnik, škofovsko veleposestvo v Gornjem gradu, to preprečuje. Veleposestvo želi več gozda in teži k zaraščanju pašnikov Gospodna, Golobače, Travnik, Ravne, Kašni vrh in Lepenatka.

Zadruga je štela 169 članov iz okolice Gornjega grada, Nove Štife, Bočne in

Savine. Ko so potem ustanovili tako zadrugo tudi na Ljubnem, se je število članstva zmanjšalo.

Takoj po prvi svetovni vojni so kmetje veliko pričakovali od obetane agrarne reforme. Politične stranke so takrat izrabile zadrege kmetov in so vsaka po svoje obetale rešitev tega vprašanja. Prvi zakon je bil res obetaven in je odpiral možnosti za reševanje številnih vprašanj v korist kmetov. Žal pa so oblastniki izvedbene predpise prilagajali tako, da so bolj koristili veleposestvom kot pa kmetom.

V Novi Štifti so kmetje brez predsodkov na raznih zborih, tudi političnih, napadali oblast, politične stranke in veleposestvo, češ da gre le za gole obljube in da politika ukrepa kot velevajo interesi veleposestnikov. Tako je na shodu Slovenske ljudske stranke v začetku dvajsetih let predsednik zadruge Laznik odkrito povedal, da tudi cerkvena oblast ne pozna sočloveka, ko gre za njeno lastnino.

Kot je znano, obljube iz agrarne reforme 1919 nikdar niso bile uresničene, vsaj kar zadeva pašnike in odnos škofijskega veleposestva do teh vprašanj. Leta 1940 so sicer že dosegli nekaj možnosti za odkup nekaterih pašnikov, pa tudi to se zaradi druge svetovne vojne ni uresničilo.

Pašniška zadruga je bila nenehno v sporu z davčnimi oblastmi, ki so terjale davščine na promet, čeprav zadruga ni ustvarjala dobička in je le pokrivala sprotne izdatke.

Pašne zadruge nasploh so bile dosledno samoupravno vodene in so zato delovale brezhibno. Vsak član je imel določene obveznosti do skupnih nalog. Za pašnike so zadolžili posameznike, ki so tam imeli na paši živino. Izbrani kmet je skrbel za pašnik in seveda tudi za pastirja. Rekli so: ta in ta je odgovoren za ta in ta »stan«. Posebno poglavje je predstavljalo oskrbovanje pastirja na planini. To obvezo so porazdelili na hiše (gospodarstva), ki so imele živino na planini. Največkrat so nosili pastirju potrebščine v košu, rekli pa so, da nesejo »cirngo«. Šlo je v glavnem za prehrano, pa tudi tobak so pridjali. Vse količine so bile točno določene, vsi so jih upoštevali in ni se zgodilo, da bi nekdo »pozabil« na svojo dolžnost. Pastirja so najemali odborniki, ki so bili zadolženi za določeno pašno površino. Glede plačila zanj je veljalo načelo, da je plačan od glave. Dejali so: »Toliko dobiš od glave«. Dogovor je vedno veljal, šele tik pred drugo svetovno vojno je prišlo v navado, da so s pastirji sklepali pismene pogodbe. Tudi glede »cirnge« je veljalo utečeno pravilo tako glede vsebine kot količine. Ko so pastirju prinesli potrebščine, so rekli, »da se je pastir ciral«. Na večjih planinah je poleg pastirja (volarja) delal še njegov pomočnik, ki so mu rekli »privajač«. Običajno je »cirnga« vsebovala kruh, moko (v glavnem ajdovo), zabelo (mast z ocvirki), za nedelje pa so namenili tudi suho meso. Tobak za pastirja so kmetje na vadno skupno kupili.

Odgovorni odbornik je obvestil domačijo o vrstnem redu oskrbe pastirja; rekli so, da je »dal pošto«. Običajno pijače za pastirja niso dajali, poskrbeli pa so, da je na paši bila tudi krava mlekarica, tako se je lahko oskrboval z mlekom. V teh krajih niso imeli molznic na paši, zato tudi na planinah niso izdelovali sira. Paša je običajno trajala od 1. junija do Male gospojnice (8. september). Dan pred tem

praznikom so odgnali živino s planin. Drugače pa so ravnali na ljubenskih planinah, kjer je paša trajala do kvaterne sobote (običajno tretja sobota v septembru). Za ovce pa je ta rok veljal povsod. Lastniki so seveda označevali svojo živino. V predelu Nove Štifte je en sam kmet to delal tako, da je vžgal znamenje na rogu (Stenšak). Drugi so žival »zastrigli« in jo na ta način označili. Izkušeni pastirji so živali med seboj tudi brez oznak dobro razločevali. Pastirsko življenje je bilo borno, pa tudi bivalni pogoji so bili zelo skromni, vsaj v času med obema vojnama. Koča je bila opremljena s pogradom s slamo in z odprtim ognjiščem. Vsak stan je imel svojo leseno pastirsko kočo, ki je bila na skrbi vseh kmetov, ki so tam pasli svojo živino. Navadno so rekli: »Toliko in toliko živine smo prepasli na tem in tem pašniku.«

Pašniška zadruga je delovala vse do druge svetovne vojne. Nemci so jo kmalu spet oživili, vendar je poslovala kljub zapovedi v slovenščini, seveda pa so dopisovali v nemščini.

Sadjarstvo so pospeševali razmeroma zgodaj, čeprav v okolici ni izrazitih pogojev za dobro sadjerejo. Verjetno so imeli takoj po prvi svetovni vojni podružnico sadjarsko-vrtnarskega društva. Zakaj so jo 1934 ukinili, ni mogoče razbrati v zapisniku, ki so ga vodili ob tej priliki. Predsednik društva je bil Rafael Gluk, blagajnik Janez Vertačnik in tajnik Anton Senica.

Tudi v Novi Štifti so 1931 ustanovili pašniško in gozdno zadrugo. Načelnik je bil Jožef Repenjšek, v odboru pa so sodelovali še ljudje iz okolice Nove Štifte, predvsem pa Alojz Šebenik in Ivan Volovšek. Ni podatkov, da bi ta zadruga bila dejavna.

Nova Štifta je bila med vojno zelo prizadeta zavoljo nemškega požiganja, zato so najprej ustanovili obnovitveno zadrugo. Leta 1948 so ustanovili kmetijsko zadrugo Nova Štifta. Ustanovni zbor je bil 13. junija 1948. Zadruga je prizadevno delovala in se sproti organizirala za kar najboljše delo. Izredni občni zbor je 25. 12. 1960 odločal glede združitve z ZKZ Mozirje. Takrat je bil predsednik ZS Jože Laznik. Razprava na zboru je bila zelo živahna; predstavnikom občine so očitali, da kraj že tako nikoli ni kaj prida dobil, sedaj pa naj izgubi še zadrugo. Očitali so jim tudi, da se na sploh premalo daje v kmetijstvo, odslej pa še slabše kaže. Končno so sprejeli sklep o združitvi, v novoizvoljen zadružni svet ZKZ Mozirje pa so izvolili Jožeta Laznika, Rudolfa Černevska, Matijo Tratnika, Rafaela Podpečnika, Ivana Pistotnika in Viktorja Grudnika.

Le malo ljudi se še spominja, da je v Novi Štifti po drugi vojni delovala tudi okrajna ekonomija, se pravi kmetijski obrat.

Radmirje

Pred drugo vojno je v Radmirju delovala gornjesavinjska plavičarska in plovbena zadruga. Ustanovili so jo 27. 5. 1914. Prvi načelnik je bil Franc Kolenc iz Juvanja, člani načelstva pa Franc Petrin iz Spodnjega Pobrežja, Franc Rakun iz Šent Janža in Franc Podbrežnik iz Gornjega Grada. Zadruga je bila v bistvu združenje splavarskih gospodarjev in lesnih trgovcev.

Leta 1931 so ustanovili pašniško in gozdno zadrugo. Kmetijsko zadrugo so ustanovili 1948. Delovala je vse do združitve z ZKZ Mozirje.

Iz zapisnika občnega zbora za 1960 najdemo podatek, da je zadruga imela 102 člana, opravljala pa je odkup lesa, kmetijskih pridelkov, odkup živine ter kooperacijsko dejavnost. V kooperaciji je imela kar 85 odst. vseh članov. Urejeno so imeli tudi zdravstveno pomoč za svoje člane. V hranilni službi so bili uspešni, saj so imeli za to področje kar dosti hranilnih vlog, tudi strojni odsek je dobro deloval. Če pomislimo, da je zadruga imela vsega 4 zaposlene, potem so uspehi še bolj vidni. Predsednik UO je bil Franc Govek, upravnik pa Stanko Miklavc.

V Radmirju je delovala tudi kmetijska delovna zadruga od 1950 do 1953. Štela je 5 članov (nosilcev).

Rečica

Na Rečici so razmeroma kmalu spoznali, da morajo z napredkom v korak. To priča tudi sorazmerno zgodaj ustanovljeno kmetijsko društvo, ki je delovalo že pred prvo svetovno vojno. Imeli so tudi živinorejsko-seleksijsko društvo; tudi za to ne vemo, kdaj je bilo ustanovljeno, iz raznih listin in zapisov pa je dokazano, da je obstajalo še med obema vojnama. Tudi podružnica sadjarskega društva je bila na Rečici; spominja se je nekdanji učitelj Franjo Kolar. Skratka, ljudje tega predela naše doline so bili sodobni v svojem mišljenju in stremljenju za boljši gospodarski napredek.

Poglejmo si stanje nekoliko поблиže. Dejstvo je, da je kmetijska zadruga delovala od 17. junija 1899. Kot kaže, se je najprej imenovala »društvo«, dejansko pa je delovala na zadrughih temeljih. Istega leta, 3. septembra, je na Rečici pričela poslovati še ljudska hranilnica in posojilnica. Za obe zadrugi je bil najbolj zaslužen kaplan Melhior Zorko, ki se je po posvetu z Janezom Evangelistom Krekom lotil snovanja tako zadruge kot hranilnice.

Dogajanje na Rečici je zbudilo zanimanje po vsej dolini. Tako kot navdušenje med kmeti je bilo veliko nasprotovanja med trgovci, ki porajajočih se zadrug seveda niso pozdravili. V rečiškem primeru je prišlo celo do pobude nemškutarških krogov, da okrajno glavarstvo obe zadrugi onemogoči. Še potem, ko je zadruga že nekaj let poslovala, so jo hoteli obdolžiti, da gre pri poslovanju za nedo-

Načelstvo in nadzorstvo kmetijskega društva na Rečici 1929.

voljene oblike. Razprava na sodišču v Celju, kjer je sodeloval izvedenec finančne stroke iz Dunaja, je ovrgla vse očitke in sumničenja.

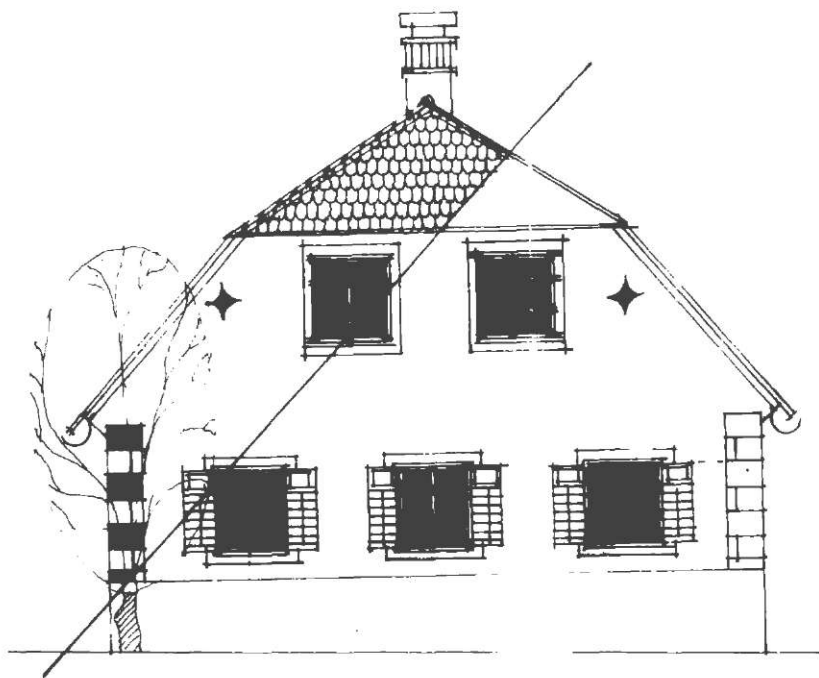
Prvo načelstvo kmetijskega društva so sestavljali: Melhior Zorko, Zdravko Deleja, Franc Štiglic, Florijan Veninšek, Matija Jeraj, Franc Goličnik, Janez Beršnak, Franc Rakun in Franc Kolenc. Iz deležev, ki so bili določeni v višini 20 in 200 kron, so zbrali sredstva za potrebe poslovanja (obratna sredstva). Tako niso bili odvisni od posojil.

Prvi poslovodja je bil Josip Zorko, ki ga je kmalu nasledil Janez Bider iz Kokarij.

V prvem poslovnem letu je zadruga štela 60 članov, število pa je naraščalo, tudi zaradi vključevanja kmetov iz drugih predelov doline. Sklep, da lahko dobijo člani razno blago na up do višine vplačanih deležev, je seveda povzročil še večje zanimanje za zadrugo.

Zanimivo je morda še to, da so radi uporabljali geslo: »Vsi za enega, eden za vse!« To je tiste čase veljalo kot zadržno načelo.

Hranilnica je bila ustanovljena junija 1899. Ob ustanovitvi je štela 52 članov. Načelstvo so izbrali takole: Melhior Zorko, Franc Rakun Šent Janž, Matija Jeraj Nizka, Franc Petrin Spodnje Pobrežje, Jakob Melavc Šent Janž, Martin Žmavc Spodnje Kraše, Janez Matek Spodnja Rečica, Anton Fuerst Rečica, Franc Petrin Rečica, Josip Ulčnik Rečica, Anton Rakun Šent Janž in Franc Goličnik Rečica. Sprva je bil načelnik Zorko, leta 1900 pa ga je nasledil Janez Matek. Prvi blagajnik je bil Anton Fuerst, za njim pa Jožef Rakun; tajniške posle je opravljal Zdravko Deleja.

Značilna kmečka hiša v okolici Rečice. — Narisala Nada Jeraj v novembru 1986.

Zbrani denar v hranilnici je bil namenjen tudi širšim potrebam, saj so 1902 sklenili po možnosti odkupiti posestva, ki so bila prisilno naprodaj, da bi tako reševali kmetije svojega okoliša. Posojila so bila za člane po nižji obrestni meri, za vse ostale pa so leta 1929 zaračunavali: za kmetijske svrhe 6 odst., za trgovske 6,5 odst., zamudne pa 8 odst.. Hranilne vloge so obrestovali po 5 odst.⁷⁶

Leta 1913 so ustanovili bikorejsko zadrugo na Rečici. Njen načelnik je bil Anton Turnšek mlajši, njegov namestnik pa Franc Rakun iz Šent Janža. Tajniške posle je opravljal Franc Štiglic z Rečice. Očitno se je zadruga 1925 preimenovala v živinorejsko zadrugo. O njenem delu je zapisal Franc Kolar, da so 1935 organizirali odbiro pasemsko čistih živali marijadvorske pasme. Delo tega odbora je prekinila redka naravna nadloga. Od Prihove do Šent Janža so se zgodaj spomladi tega leta pojavile ogromne jate vran, ki so ogrožale vse posevke na poljih. Strokovnjaki so sodili, da gre za vrane, ki so se vračale v Sibirijo. V boju proti njim je rečička zadruga pripravila tisoče s fosforjem zastrupljenih jajc. Lovci so bili v svojih prizadevanjih nemočni. Ko so se vrane umaknile, so poročali o katastrofalnih škodah na Madžarskem. Tako so šele konec 1935 opravili delo popiso-

valci pasemske živine. Nato so uvedli molzno kontrolo, pripravili pa so tudi živinorejsko razstavo, da bi na ta način pospeševali pasemsko čistost po hlevih.

Leta 1931 so ustanovili pašniško in gozdno zadrugo na Rečici. Načelnik je bil Franc Primož, čevljar in posestnik na Rečici, namestnik Ivan Grobelnik, posestnik v Poljanah, tajnik pa Leopold Slatinšek, posestnik iz Spodnje Rečice.

Sadjarsko-vrtnarsko društvo je imelo na Rečici svojo podružnico od 1934 dalje.⁷⁷

Na Rečici je delovala še zadruga splavarjev. V njej so bili včlanjeni splavarji iz doline in tako združeni dosegli polovično ceno za vožnjo na železnici ob vračanju po »rajži« na svoje domove. Sicer pa zadruga ni delovala širše, bila je bolj stanovska organizacija.

Zanimivo je, da ni podatkov o ustanovitvi živinorejske zadruge na Rečici, čeprav so jih 1946 povsod ustanavljali. Leta 1948 pa so sklicali ustanovni občni zbor kmetijske zadruge na Rečici in jo tudi ustanovili. Zadruga je usmerjala svojo dejavnost v skladu s predpisi in z navodili okrajne združne zveze.

Kmetijska zadruga je 1960 štela 319 članov, od teh je bilo 34 članov aktiva mladih združnikov. Znotraj zadruge je delovala ekonomija, strojni odsek, zelo dobro pa je poslovala hranilna služba. Seveda je imela zadruga vse strokovne odbore, kot so jih imele tudi druge zadruge. Zaposlenih je bilo 16 ljudi, ki so poleg že omenjenih odsekov delali še na odkupu pridelkov in v kooperaciji. Predsednik združnega sveta je bil Anton Turnšek, predsednik upravnega odbora Ivan Strašek, upravnik Jože Jurjavec, računovodstvo pa je vodila Marija Štiglic.⁷⁸

Srenjska zemlja je bila ob Savinji, na desnem in levem bregu. Na desnem so to zemljo uporabljali prebivalci iz Trnovca ter Pobrežij in so jo imenovali Gmajna. Skupen gozd je bil na Čreti, imenovali so ga Planina. V njem so tržani lahko jemali les za drva. Gmajne na levem bregu Savinje so se posluževali prebivalci iz Sp. Rečice, Nizke, Varpolja, Šentjanža in Grušovelj. Po podatkih je bilo območje Rečice elektrificirano že pred drugo vojno.⁷⁹

Na območju Rečice je le ena opuščena kmetija, in to v Poljanah (p. d. Lipa).

Solčava

Kraj je zaradi zemljepisnega položaja ohranil v marsičem svojo prvobitnost. Prebivalci so se nekoč bolj povezovali preko planin z Železno Kaplo in to je pomenilo še tesnejšo gospodarsko povezanost s tem predelom Koroške. Tudi marsikateri Solčavan je našel delo onkraj hribov, posebno ko je šlo za kmetijska dela. Zato ni čudno, če še danes najdemo tu veliko koroških šeg in navad, pa tudi govornih oblik. Ceste, ki bi Solčavo povezovala z dolino, vse do 1896 ni bilo. Tako so se mimo Igle prebijali po levem in desnem bregu Savinje, vozili pa so marsikje kar po rečni strugi.

Iz razpoložljivih listin je razvidno, da so Solčavani imeli kmetijsko-nabavno

in prodajno zadrugo, pašniško in bikorejsko zadrugo, drugo pašniško zadrugo, pašniško-gozdno zadrugo, živinorejsko zadrugo in končno tudi kmetijsko zadrugo. Seveda so takoj po drugi vojni zaradi opustošenj iz leta 1944 ustanovili obnovitveno zadrugo.

Brez dvoma je najstarejša oblika združevanja kmetov v Solčavi pašniška zadruga. Lahko bi sklepali, da so jo imeli že pred prvo vojno, saj imamo zapis, ki govori, koliko so plačevali najemnine za pašnike v Grohotu in drugje. Ti podatki so iz 1905. Kot vse kaže, so drugo pašniško zadrugo ustanovili 1925, okoli 1934 pa so v njenem upravnem odboru delovali Ušovnik, Martinc, Majdač, Štifter, Prodnik, Robnik, Tostovršnik in še drugi.

Že pred prvo svetovno vojno so imeli težave s pašniki, saj je uprava škofijskega veleposestva omejevala njihove pravice in tako ogrožala živinorejo. Te težave so se očitno nadaljevale tudi po prvi svetovni vojni, saj so 1928 prosili srezkega glavarja v Gornjem gradu za pomoč in v pismu navajali, da jim uprava veleposestva brani čiščenje pašnikov, ki se tako vse bolj zaraščajo, s tem pa se zmanjšuje površina za pašo. Kljub temu pa od zadruge zahtevajo letno najemnino in davek v nezmanjšani višini.

Kmetje dalje navajajo, da so od 1905 plačevali za pašnike Grohot in Čres 150 kron, prepasli pa so na Grohotu po 40 goved in kakih 400 ovac in do 50 svinj, na Čresi pa 20 goved. »Grašina« je dala te pašnike v najem pašniški zadrugi Gornji grad, ki sedaj pobira najemnino v dvakratni višini, tako postaja paša nezanimiva.

V Solčavi so po prvi svetovni vojni ustanovili hranilnico. Slika je posneta pred hišo, v kateri je delovala tako zadruga kot hranilnica. Na njej vidimo solčavske »plehače« na tovornjaku Pavla Urha. Posneta je bila okoli 1930. Na mestu, kjer je stala zadružna hiša, je danes Rinka.

Ob otvoritvi zadružnega doma in razstave v Šmartnem ob Dreti je govoril Franc Simonič.

Leta 1929 so iz pašniške zadruge pisali Zadrudni zvezi v Celje in jo prosili pomoči glede navedenih zapletov. V dopisu pa jim ta sporoča »... Ta afera je pač neprijeten odlomek cele borbe za ureditev pašniškega vprašanja v vašem okolišju — ki se bode pa dala pozabiti, ker se zadruge svojemu cilju — prostem razpolaganju s planinami — vendarle približujejo...«

Verjetno je bila pri tem mišljena agrarna reforma, ki je obetala zagotoviti pašnike zadrugam; kot pa vemo, se to vprašanje ni razčistilo vse do vojne, ker se je škofovsko veleposestvo proglasilo kot cerkvena last, takšno zemljo pa je popravljeni zakon o agrarni reformi izvzel.⁸⁰

Omenimo naj še pašniško-gozdno zadrugo, ki je bila ustanovljena kot vse ostale s tem imenom, vendar pa ni nikoli zaživela.

Gospodarsko razgledani kaplan Grobler je dal pobudo za ustanovitev domače hranilnice, »da ne bo treba denarja nalagati in si ga izsposojevati v Lučah ali kje drugje...«. Denarni zavod se je imenoval hranilnica in posojilnica v Solčavi. Kmetijsko nabavno in prodajno zadrugo v Solčavi so ustanovili 24. 6. 1919. Domačini so ji rekli »nabavljalna zadruga«. Tako zadruga kot hranilnica sta delovali v nekdanji župnijski hiši, danes stoji tam »Rinka«. V tej stavbi je bila zgoraj tudi dvorana, spodaj pa trgovina in hranilnica. Prvi predsednik zadruge je bil Rok Klemenšek, kot uslužbenci v njej pa so delali po vrsti: najprej Jože Klemenšek, nato pa Pavel Urh, Liza Špruk, Hinko Herle, Karl Virant, Franc Štiftar in Jože Roban. Za Viranta vedo povedati, da je v kraju vodil godbo na pihala in pevski zbor.⁸¹

V sodnem registru je navedeno, da se je zadruga imenovala kmetijsko nabavna in prodajna zadruga v Solčavi. Prvo načelstvo so sestavljali: Franc Grobler, kaplan v Solčavi, Jožef Podbrežnik, posestnik v Solčavi, Klemen Robnik, posestnik pri Sv. Duhu, Matjaž Podbrežnik iz Solčave in Ignac Poličnik iz Solčave. Po 1938 so pravila prilagodili poslovnim potrebam in zahtevam časa.⁸²

Solčavani so imeli svoje sejmišče na Vidmu. To je nekako tam, kjer stoji danes gasilski dom. Tam so tudi ocenjevali živino, posebno pozornost pa so takrat namenjali odličnim ovcam Klemenškove reje. Pri odbiri Klemenškovih živali je redno sodeloval veterinar Jelovšek, vse do prve svetovne vojne. Rok Klemenšek je bil glede naprednega kmetovanja vzor daleč naokoli, bil je ustanovni član zadruge in tudi hranilnice v Solčavi. Med starejšimi ljudmi je še živo izročilo, da je Klemenšek bil zelo dober govrnik in ko so na razna ocenjevanja živine prihajali v Solčavo ugledni gostje, je vedno opravil pozdravni nagovor. Največkrat je to bilo v gostilni pri Šturmu, kjer so se po sejmu ali ocenjevanju zbrali živinorejci in gostje. Tam so sklepali kupčije in opravili razne slovesnosti ob takih prilikah.⁸³

Iz Solčave so obiskovali zadružno šolo v Ljubljani, ki je delovala na dvorazredni trgovski šoli: Anton Močnik, Jože Krivec-Macesnik in Jože Klemenšek. Tako je tudi Solčava dobila usposobljene ljudi za delo v zadrugi.

Po drugi vojni je najprej delovala obnovitvena zadruga. Leta 1946 so ustanovili živinorejsko zadrugo, ki naj bi nadaljevala delo nekdanje pašniške zadruge. Kmetijsko zadrugo so tudi v Solčavi ustanovili 1948. Vse navedene organizacije so delovale v baraki v »Benetkah«, torej ob cesti iz Solčave v Luče.

Leta 1960 je KZ Solčava uredila 12 sob v zadržnem domu. Na občnem zboru tega leta je bilo postavljeno vprašanje razmejitev pašnikov in gozdov na območju Grofičevega. Na zboru, ki je bil zadnji, saj so se zadruge združile v ZKZ Mozirje, je bilo poudarjeno, da je zadruga ustvarila znatno višji promet kot prejšnja leta in to po zaslugi lesnega odseka. Ob združitvi je zadruga imela tele dejavnosti: pašno, kooperacijo, strojni odsek, lesni odsek, odkup pridelkov, transport, prodaja potrebščin članom zadruge in hranilno službo. — Upravni odbor je štel 5 in zadržni svet 30 članov.

Že smo omenili povezavo Solčave s sosednjo Železno Kaplo. Da bi se še prometno povezali, so Solčavani 1897 dali pobudo za gradnjo ceste, ki bi povežala oba kraja. To si je zelo prizadeval med drugimi prijatelj naših planin, dr. J. Frischauf.

Tudi Solčava je imela svojo srenjsko zemljo, torej površine za skupno rabo. Gmajna še danes pravijo hribu nad župniščem, pa tudi površinam nekaj kilometrov od Solčave v smeri proti Logarski dolini; tam je sedaj malo naselje, nekoč pa je bila skupna last vaščanov. »Gmajnovske pravice«, kot so Solčavani rekli srenjski pravici, so prenehale, ko je bila srenjska skupnost z zakonom povsod ukinjena, zemlja pa razdeljena med upravičence. Treba je vedeti, da kasnejši doseljenci takšne pravice niso bili deležni. Štajersko deželno namestništvo v Gradcu je 1. julija 1870 izdalo odločbo o delitvi solčavske srenjske zemlje med 21 upravičen-

cev, tako je vsak svoj del zemljišča vknjižil k svoji posesti v zemljiški knjigi. Postal je lastnik določenega dela nekdanje srenjske zemlje. V Solčavi je redek primer, da gozda — gmajne niso delili, to pa zaradi lege in strmine hriba nad župniščem. Ta del zemljišč so med obema vojnama še imenovali »skupen gozd«.

Elektrifikacijo so doživeli Solčavani 1950, ko so kraj oskrbovale s tokom elektrarne pri Rogovilcu, pri Enciju in pri Klemenčji žagi. Električno omrežje pa so dobili: v vasi leta 1959, do Štifterja leta 1963 in do Bukovnika leta 1974.⁸⁴

Med opuščene kmetije v okolici Solčave štejemo: Vrlovcan v Logarski dolini, Pastirk v Logarski dolini, Klemenšek v Logarski dolini, Jamelnik, Pogorevc, Golar, Kolar in Stergar.⁸⁵

Šmartno ob Dreti

V Šmartnem so že pred drugo vojno kmetje pošiljali svoje sinove v kmetijske šole. Ni torej naključje, da so v kraju kaj kmalu nastala društva, ki so imela namen pospeševati sodobno kmetovanje.

Na pobudo rodovnikarja Franca Zagožena so v Šmartnem ob Dreti 1. septembra 1933 ustanovili selekcijsko-živinorejsko društvo za belo govedo. Društvo se ni omejevalo pri svojem delu zgolj na govedorejo; vključevalo je tudi kurjerejo, svinjerejo in skrbelo za sajenje semenskega krompirja.

Delovanje društva je bilo uspešno, saj so imeli v nadzoru 1935 kar 35 krav — molznic. Molzni nadzor je tedaj prevzel Ivan Gostečnik, rodovničarka in tajnica pa je bila učiteljica Zora Oblesčak.

Prvo razstavo (pregled in premovanje rodovniške živine) so pripravili 1. septembra 1936. Takrat so med vodilnimi člani društva bili: Franc Zagožen, Martin Zidarn, Peter Zagožen, Josip Bastl, Josip Miklavc, Fredo Weiss in Ivan Krivec. Kot navajajo viri, so imeli največ težav z nabavo dobrega plemenjaka, kar je seveda slabo vplivalo na dobro odbiro in rodovniško dejavnost.

Na razstavi so prikazali 34 krav in 13 glav naraščaja. Najboljšo mlečnost so zabeležili pri kravi, last Antona Krefla iz Pustega polja: dala je 3724 l mleka.

Omeniti velja, da je pozneje društvo razširilo svojo dejavnost še na Bočno. Kot zelo uspešna oblika pospeševanja umne živinoreje so bili dobro obiskovani tečaji in predavanja, širili pa so tudi kmečki strokovni tisk.⁸⁶

Leta 1931 so ustanovili pašniško in gozdno zadrugo. Njeno načelstvo so sestavljali Josip Zidarn iz Šmartnega, Anton Kranjc in Franc Purnat, oba iz Šmartnega. Ni podatkov, da bi ta zadruga kaj posebno delovala.

Kmetijsko zadrugo so ustanovili 1948. Najprej so imeli pisarno v Žehlovi hiši, saj takrat zadružnega doma še niso imeli. Leta 1952 so pričeli pripravljati zemljišče za gradnjo zadružnega doma. Tu ni šlo vse tako gladko, vendar pa so pričeli z gradnjo že leto kasneje. Predsednik gradbenega odbora je bil Franc Tevž

iz Spodnjih Kraš. Takoj, ko je bil zadružni dom zgrajen, so pričeli odkupovati mleko. V skladišču zadruga so ga posnemali, nato so ga hladili pri Kardetu. Dvakrat na teden so vozili smetano in maslo v Celje. Ko je stekel redni odkup mleka, so posnemanje opustili. Kot trdijo nekdanji odborniki zadruga, je tiste čase vladalo v njej resnično samoupravljanje in kmetje so v zadrugi videli svojo organizacijo in bili nanjo ponosni. Celo iz Rovta so hodili odborniki peš na seje v Šmartno ob Paki, kjer je bila okrajna zadružna zveza. Zelo dejavne so bile tudi žene zadružnice. Prirejali so razne strokovne tečaje in kot prvi v Zadretju nabavili televizijski sprejemnik, ki je bil gledalcem v zadružnem domu vsak dan na voljo. Posebnost te zadruga je bila skupna kopalnica. Tiste čase ljudje kopalnic v glavnem še niso imeli, zato so zadružniki zelo pozdravili zamisel o ureditvi kopalnice v zadružnem domu. Kot vedo povedati, kopalcev ni nikoli manjkalo, pa še družabnost se je razvijala.

Kmetijsko delovno zadrugo so ustanovili 1949. Njen predsednik je bil Ivan Slapnik. Gospodarili so s 126 ha zemlje, od teh je bilo obdelovalne 53,18 ha. Obvezno oddajo so morale opraviti tudi KDZ. Leta 1949 je obveza znašala 3500 kg govđine in 190 kg svinjine. Zanimivo je, da niso imeli obveze v krompirju in žitu. Tovrstna oddaja se je za družbeni sektor kmetijstva nehala v maju 1951. KDZ je imela tudi razne obrtne delavnice. Ukinjena je bila 1955.

Če se še povrnemo h kmetijski zadrugi naj povemo, da se je zadruga 1954 notranje prilagodila potrebam rastoče zahteve po sodobnem kmetovanju. Znotraj zadruga so oblikovali pospeševalne odbore; ti so bili: živinorejski, ki ga je vodil Franc Štrukelj, sadjarskega je vodil Ivan Krivec, kmetijsko-strojnega Peter Zagožen, gozdarskega Martin Slapnik in kreditnega Franc Slapnik.

V zapisniku občnega zbora zadruga za 1960 beremo med drugim, da so imeli vseh članov 266. Žene zadružnice so imele 97 članic, delali pa so tudi mladinci v AMZ. Zelo dobro so uveljavili samopomoč članov. Imeli so vse dejavnosti, ki so takrat spadale med zadružne. Poslovno so leto dobro zaključili in tudi hranilna služba je delovala zelo uspešno.

Zadruga je kraju veliko pomenila, saj je pomagala tudi pri nalogah, ki niso bile zadružne. Tu gre za vrsto del, kot so elektrifikacija, oskrba z vodo in podobno. In prav zato omenjamo še vodovodno zadrugo, ki so jo na pobudo zadružnikov ustanovili 28. 7. 1957. Prvi upravni odbor so sestavljali: Ivan Fedran, Jože Bric, Anton Ugovšek, Franc Remic, Jernej Strmčnik, Stane Irmančnik, Franc Remic, Rudi Kozovinc, Franc Tevž, Anton Remic in Jože Glojek. Med temi imeni najdemo tudi najprizadevnejše člane kmetijske zadruga.

Srenjski gozd je bil pod Krašico, imenovali so ga Šentjanški gozd. Gmajna je nižje Žviplove žage.

Opuščene kmetije: Spodnji Veclovnik v Malem Rovtu, sicer so v Rovtu težave z nasledstvom.

Ostali viri: Sodni register v Celju, listine KDZ. Arhiv Mozirje pod KDZ Šmartno ob Dreti, osebne izjave Anton Glojek, Šmartno ob Dreti

Šmihel

Zadruga je bila ustanovljena 1948. Delovala je v stavbi (nekdanji cerkveni lasti), kjer je bila gostilna in trgovina. To hišo so nekoč imeli v najemu šmihelski organisti.

Za to vasico nad Mozirjem je značilno vsestransko napredno gledanje, tako v kulturnem kot tudi v gospodarskem pogledu. Povezanost prebivalcev je tu še danes izredna, soseska pomoč pa v vsakem pogledu zgledna. Znani so spori šmihelskih kmetov z Žovnekom kot zemljiško gosposko zaradi pašnikov na Planini. Pa tudi sicer so se znali Šmihelčani hitro povezati, ko je šlo za skupne težave.

Kmetje tega območja so si želeli že v času pred prvo svetovno vojno svoje »sadjersko društvo«. Uspeli so šele, ko je v Šmihelu deloval razgledan učitelj Ivan Dolinar, doma iz Petrovč. Ta je dal pobudo za ustanovitev podružnice sadjarsko-vrtnarskega društva v Šmihelu. Dne 8. aprila 1934 so sklicali ustanovni zbor, na katerem so izvolili Gregorja Verbuča za predsednika, njegovega namestnika Janeza Verbuča, tajniške posle je prevzel Janez Acman, blagajnik pa je postal Valentin Lesjak. Med odbornike so izvolili: Lovra Goličnika, Franca Ateljška, Franca Mikeka, Franca Goličnika in Jožeta Vačovnika. Že od samega začetka so imeli 22 članov, število pa je s časom naraslo. Uredili so si drevesnico s 450 sadikami, razmišljali so tudi o nabavi škropilnice.⁸⁷

Najprej je bila v Šmihelu NAPROZA in že 1948 so oblastni krogi iz Šoštanja dali pobudo za ustanovitev splošne kmetijske zadruge. Osebnost se je za ustanovitev zavzel Ivan Naraločnik, domačin, delal pa je v Šoštanju. Prvi sestanek kmetov je sklical Lovro Goličnik. Ker kmetje o ustanovitvi KDZ niso hoteli slišati, so se odločili za ustanovitev kmetijske zadruge Šmihel. Že od vsega začetka so v zadrugi poleg Lovra Goličnika dejavno sodelovali še Ivan Goltnik-Napotnik, Pavel Goličnik-Jevsenik, Franc Goličnik-Hriberšek in drugi. Administracijo je vodil Anton Acman, ki je bil hkrati tajnik pri zadrugi in KLO Šmihel. Zadruga je uspešno delovala, veliko je pomagala pri elektrifikaciji kraja in pri izgradnji ceste Mozirje — Šmihel.

Ko so v 1959 pričeli govoriti, da je treba male zadruge združevati, so se Šmihelčani borili za obstoj svoje zadruge. Žal pa so bili nemočni in 1960 je prišlo do vključitve njihove zadruge v mozirsko.⁸⁸

⁸¹ Sodni register v Celju

⁸² Listine Arhiv Mozirje, pod Gornji grad

⁸³ Pašniška zadruga Gornji grad — A. Videčnik, spis ob 75-letnici PZ Gornji grad, Arhiv Mozirje, pod Gornji grad

⁸⁴ Osebne izjave Anton Jeraj-Goričar, Potok 8

⁸⁵ Sodni register v Celju

⁸⁶ Osebne izjave Franc Planovšek, Lačja vas

- ⁶⁷ Gospodarska priloga Slovenskega gospodarja z dne 28. junija 1888
- ⁶⁸ Osebna izjava Peter Jež, Luče
- ⁶⁹ Pospeševalna služba ZKZ Mozirje
Izjave: Bogomil in Leopold Supin, oba v Lučah, in Pavla Podpečan, Titovo Velenje
- ⁷⁰ Sodni register v Celju
- ⁷¹ Osebno podana izjava Roze Lekše, Mozirje
- ⁷² Osebno podana izjava Franca Hriberška, Mozirje
- ⁷³ Osebno podana izjava Leopolda Breznika, Mozirje
- ⁷⁴ Osebno podana izjava Jožeta Ivanuše, Mozirje
- ⁷⁵ Osebno podana izjava Slavka Lekšeta, Mozirje
- ⁷⁶ Trideset let dveh zadrug v Rečici, 1929
- ⁷⁷ Sodni register Celje
- ⁷⁸ Poslovno poročilo za leto 1960 (KZ Rečica)
- ⁷⁹ Podatki pospeševalne službe ZKZ Mozirje
- ⁸⁰ Listino hrani Arhiv kulturne skupnosti Mozirje, pod Solčavo
- ⁸¹ Župnijska kronika, Solčava
- ⁸² Valent Vider, Solčava, in Kristl Klemenšek, Mozirje
- ⁸³ Sodni register v Celju
- ⁸⁴ Pospeševalna služba ZKZ Mozirje
- ⁸⁵ Prav tam
- ⁸⁶ A. Videčnik, Že od nekdanji dobri živinorejci, Savinjske novice 5/83
- ⁸⁷ Sadjar in vrtnar, letnik 1934, številka 5
- ⁸⁸ Osebno podano — Lovro Goličnik, Šmihel

Od malih do velike združene zadruga

Takoj po osvoboditvi so se najprej pojavile nabavno-prodajne zadruga (NA-PROZA). Te so bile za tiste čase zelo potrebne oblike oskrbovanja prebivalstva, saj so poslovalnice Naproze delale po vsej dolini. Seveda pa ta oblika zadruga ni imela z zadružništvom nič skupnega; imela je sicer svoj organ upravljanja, širši vpliv ljudi pa pri tem ni bil mogoč. Treba je seveda stvarno ocenjevati težavni čas po drugi vojni, ko razne oblike širšega upravljanja v podobnih primerih še niso bile mogoče.

Sedež zadruga je bil v Mozirju v stavbi, ki ji še danes pravijo domačini »zadruga«, saj je bila v njej pred obema vojnama takratna gospodarska zadruga, njena trgovina in hranilnica.

Hkrati so se že pojavljale razne »produktivne zadruga«, ki so delovale po krajevnih ljudskih odborih (KLO). Tudi živinorejske in podobne zadruga so ustanovljali po krajih v naši dolini. Slednje so že bile organizacije kmetov za posamezna strokovna področja in krajevna območja.

Splošne kmetijske zadruga so pričeli ustanavljati v letih 1947 in 1948. Takrat so pokrivale manjša območja, šlo je v glavnem za manjše zadruga. Njihovi začetki segajo predvsem v trgovsko dejavnost; tudi vse poslovalnice bivše Naproze so prevzele te zadruga. Razumljivo je, da na začetni stopnji organiziranosti splošnih zadruga niti približno ni bilo poslovanja v smislu pospeševanja kmetijske proizvodnje. Zadovoljevali so se z delnim odkupom pridelkov in lesa, kmetom pa so posredovali vse vrste potrebščin in opreme za kmetovanje. Te zadruga so že imele obliko jamstva članov; imeli smo zadruga z omejeno zavezo, člani pa so vplačali deleže. Res pa je, da so v njih kmetje videli svojo organizacijo, saj so z njo tudi neposredno upravljali. Takrat redki zadružni uslužbenci so bili v pravem pomenu besede aktivisti, manj pa delavci z določenim delovnim časom. Poudariti je treba, da so ti prvi zadružni delavci veliko žrtvovali in izredno veliko delali, da so spet pridobili zaupanje kmeta, ki je po trpkih izkušnjah družbene nenaklonjenosti in nenehnega poudarjanja kulaštva splahnelo. Male zadruga so imele gotovo določeno prednost prav v tem, da je volja gospodarjenja kmetov postajala vse večja, tako v zadruga kot tudi na kmetiji. Seveda naj takoj povemo, da tiste čase o kakšni pospeševalni službi ni bilo govora. Do nje je prišlo šele kasneje pri okrajnih zadružnih zvezah in pozneje pri poslovnih zvezah (KPZ).

Od 1949 dalje se ustanavljali kmetijske delovne zadruga. To je bil dejansko tuj način združevanja kmetov. Šlo je za skupno lastnino in skupno obdelovanje. Kmetje so vložili svoja osnovna in proizvodna sredstva, obdelovali pa so tako združeno zemljo skupno. Plačilo so prejeli za takoimenovan »trudodan«, bili so dejansko neke vrste delovni kmetje.

Za lažje pojmovanje načina delovanja KDZ je potrebno nekoliko osvetliti notranjo organiziranost teh zadruga. Šlo je dejansko za kolektivizacijo kmetijskega

dela. Takšne oblike našemu kmetu niso bile blizu, niti jih ni docela dojel, ko je že bil vključen v zadrugo. Že sama delitev delavcev v brigade, skupine in podobno so učinkovale odbijajoče, razen tega pa o kakšni delovni prizadevnosti ni bilo kaj dosti govora. Te skupine so vodili brigadirji oziroma skupinovodje. Opravljeno delo so ocenjevali na temelju posebnih enotnih izračunov. Takratno ministrstvo za kmetijstvo v LRS je izdalo tablice za izračun delovnih učinkov.⁸⁹ Šlo je za nagrajevanje po določenih normah; tudi te so bile kmetu, ki je dolga leta obdeloval svojo zemljo po lastnem preudarku, tuje. Težina dela je bila razporejena v 7 skupin. Kot primer navajamo normo za plitko oranje s parom konj. Na dan naj bi bilo preorano 0,65 ha. To delo se je smatralo kot težje in je bilo obračunano na dan še z dodatkom 0,25 delovnega dne. Storilnost v večine KDZ je bila izpod pričakovane, kar so potrjevale takratne raziskave. Seveda so tudi tu bile izjeme, ko je zadruga dobro uspevala, če bi upoštevali zgolj ekonomski vidik poslovanja.

Zadruge Gornje Savinjske doline so tedaj (1952) spadale pod okrajno združeno zvezo Šoštanj s sedežem v Šmartnem ob Paki. Tega leta govori poročilo okrajne združene zveze Celje, ki je tiste čase združevala 82 splošnih KZ in 10 KDZ, o tem, da so KDZ že v reorganizaciji in da se vključujejo v splošne KZ. Kot vzrok so navajali neučinkovitost in neprilagojenost organizacije KDZ stopnji razvoja zadrugištva pri nas.⁹⁰

V naši dolini so delovale takšne zadruge v Mozirju, Bočni, Radmirju, Šmartnem in Gornjem gradu. Vse so bile kmalu ukinjene oziroma vključene v splošno

Upravni odbor gozdarsko-kmetijske poslovne zveze v Mozirju okoli 1960. Sedijo z leve: Peter Jež, Jože Novak, Karl Družkovič, Franjo Jeraj, Anton Zagožen, Franjo Steiner in Mirko Kovačič. Stoje z leve: Ivan Slapnik-Stradnik, Janez Veršnik-Slon, Ivan Jeraj, Pavel Goličnik-Jesenik, Matija Petrin, Franc Pečnik, inž. Branko Korber in inž. Ernest Ermenc.

kmetijsko zadrugo v kraju, kjer so delovale, nekatere že 1953, druge pa 1955. Za pogled v preteklost je zanimivo, da so ustanavljanje teh zadrug pogojevali predvsem takratni politični vzvodi. Pobuda je prišla s te strani in marsikje je prišlo do prisiljevanja za vključitev, kar že od samega začetka ni obetalo dolgega in uspešnega delovanja. Čas je pokazal svoje. V nekaterih KDZ je prihajalo vse bolj do samovolje posameznikov, do okoriščenja in podobnih slabih pojavov, česar sicer ne moremo trditi za naše politike. Nasploh je bilo tako, to priča tudi članek Edvarda Kardelja v reviji Naša vas (1953, številka 3a), ko navaja razne slabosti v združništvu in poudarja prostovoljnost vključevanja.⁹¹ Značilne so tudi misli Živka Bernota v isti številki navedene revije, ki med drugim poudarja, da nova uredba o premoženjskih odnosih in reorganizaciji kmetijskih delovnih zadrug (28. marec 1953) uzakonja »načeli prostovoljnosti in sprostitev od šablon«.⁹² Ta uredba je imela za posledico pospešeno vključevanje KDZ v splošne zadruge povsod po Jugoslaviji, torej tudi v Sloveniji.

Splošne kmetijske zadruge so se vsebinsko seveda dosti spreminjale. Že pred 1960 je prihajalo do prvih združevanj. Pri tem ni šlo brez zapletov in težav. Kmetje so se velikokrat upirali združevanju, ker so smatrali, da se na ta način neka pomembna dejavnost kraju odtuji, s tem pa tudi njim samim. Tiste čase so pri nas nekateri odločilni dejavniki videli možnost napredka in obstoja le v velikih podjetjih, torej tudi v velikih zadrugah, pozneje pa v kombinatih.

Leta 1961 je bilo v dolini še 11 splošnih kmetijskih zadrug (KZ). Spet jih je bilo treba združiti v eno zadrugo, ki naj pokriva vso občino. Kmetje teh zahtev niso radi sprejemali: spet so utemeljevali dejstvo, da naj zadruga služi napredku kmetijstva, njim samim in družbi. To pa je lažje doseči, če ostanejo te dejavnosti v krajih, kjer so bile že pred drugo vojno. Treba je povedati, da »male« zadruge niso slabo gospodarile, da so imele le malo zaposlenih in da je v njih prevladovala pristna skrb kmetov za njihov obstoj. Vendar je 1961 nastala iz navedenih zadrug ena sama — Zgornjesavinjska kmetijska zadruga s sedežem v Mozirju z 11 proizvodnimi okoliši. Zadruga je tedaj imela še nekatere spremljajoče dejavnosti.

Že leto dni kasneje se je k ZKZ priključilo kmetijsko posestvo Savinja v Mozirju.

Brez dvoma pa je bila hud udarec za združno dejavnost na sploh izdvojitve gozdarske dejavnosti iz zadrug. To je bilo tudi v našem primeru izvedeno 1962. Hkrati so prej 11 proizvodnih okolišev spremenili v 6 kmetijskih obratov (Mozirje, Rečica, Ljubno, Luče, Gornji grad in Šmartno ob Dreti). Tudi ta ukrep je pomenil odtujevanje zadruge od kmetov, čeprav so ga takrat smatrali kot nujnega.

Navajeni stalnih sprememb so 1963 v ZKZ spet pripojili Gozdno gospodarstvo Nazarje kot samostojni gozdarski obrat. Hkrati so združne ekonomije združili v kmetijsko gospodarstvo. Da smo res »nemirni duhovi«, bi lahko dejal že skromen opazovalec: že po štirih mesecih skupnega delovanja se je gozdno gospodarstvo Nazarje ponovno izločilo iz ZKZ kot samostojno podjetje! Tako je dokončno bilo ločeno kmetijstvo od gozdarstva, ki bi po vseh izkušnjah iz pretek-

losti sodilo v enovito organizacijo, vendar s posebnostmi ene in druge dejavnosti, prilagojenih notranji ureditvi. Zadruginištvo je izgubilo v naših prilikah pomemben vir sredstev, ki so prej pomagala k napredku kmetijske dejavnosti, pa seveda tudi potrebam krajev, kjer so zadruge delovale. Dokaz: uspešno izvajanje elektrifikacije in še marsikaj bi lahko našteali.

V istem času so v zadrugiństvu poudarjali krepitev družbene kmetijske proizvodnje. V naših razmerah se je kljub prizadevnemu družbenemu in političnemu delovanju vključilo v družbeno posest le okrog 2 odst. zemljišč. Tako se razmerje med zasebno in družbeno posestjo v dolini domala ni nič spremenilo. Še vedno je ostalo v zasebni lasti kmetov 98 odst. vseh obdelovalnih zemljišč. Samo prizadevanje za povečanje družbenih zemljišč tudi sicer ni bilo med ljudmi dobro sprejeto, bali so se ponovnega posega v lastnino, kar je bilo marsikje že prej doseženo z zmanjševanjem zemljiškega maksimuma.

Med največje naloge naše zadruge sodi brez dvoma načrtno usmerjanje kmetij. Šlo je za izrazito proizvodne spodbude v posameznih kmetijskih okoljih. Ta ukrep, ki ga je strokovno podprl še Živinorejsko-veterinarski zavod Celje, Gozdno gospodarstvo Nazarje in seveda strokovne službe ZKZ, je kmalu dal vidne uspehe in jih daje še danes, čeprav se srečujemo z izrednimi težavami v časih hudih cenovnih nesoglasij v kmetijstvu. Od 1967 dalje je bilo v naši zadrugi preusmerjenih preko 700 kmetij.

Omeniti velja še kooperacijske odnose v zadrugiństvu. Od 1958 dalje so se vsebinsko dopolnjevali in izboljševali. Temeljili so na medsebojnem ekonomskem interesu zadruga — kmet. To proizvodno sodelovanje je v naših prilikah sprva bilo najbolj razširjeno pri pridelavi hmelja, semenskega krompirja, pozneje ribeza in jagodičevja. Ko so se kmetije preusmerjale, je ta način poslovnega in proizvodnega sodelovanja postal najuspešnejši v živinoreji. Na območju celjske okrajne zadrugne zveze so se nekaj časa dobro uveljavili »odprti računi«, ki so jih kmetije uporabljali preko posebnih knjižic (obračunske) hranilno-kreditnih odsekov pri zadrugah. Sploh je pozneje, tudi pri preusmerjanju kmetij, odigral pomembno vlogo posojilni način zadrugnih hranilnih služb in takratne Zadrugne hranilnice in posojilnice v Celju. Zlasti je ta zadrugna hranilna služba pomagala pri strojnem opremljanju naših kmetij, pa tudi pri urejanju sodobnih proizvodnih naprav vseh vrst.

Posebno poglavje v naši zadrugi je uvajanje turizma na kmetijah. Gotovo je naša zadruga med najuspešnejšimi na tem področju. Če govorimo danes o 34 kmetijah, ki razpolagajo s turističnimi zmogljivostmi, potem ne moremo mimo dejstva, da so tudi za to izgradnjo največ pripomogla posojila hranilne službe pri zadrugi ob pomoči drugih bančnih sredstev. O sedanjem času ne moremo trditi, da je naklonjen naložbam v kmetijstvu. Zato je tudi zastala možnost novih zmogljivosti v tej veji kmetijstva. Treba je takoj dodati, da so za turistično dejavnost na kmetijah potrebna velika sredstva, saj morajo pogoji za dobro ponudbo zagotoviti ustrezno kakovost bivanja. In če bi želeli kratko, kritično oceno stanja, moramo

najprej podčrtati dolgoletno neusmerjeno ponudbo na trgu. Ta je pripeljala do stihijske prodaje zmogljivosti, pa tudi do slabše zasedenosti. Zdaj so te zadeve urejene preko turističnih podjetij, vendar pa ta ponudba še vedno, gledano marketinško, zaostaja za drugo turistično ponudbo naših agencij in podobnih podjetij.

Končno bi kazalo še poudariti, da je zadruga v svojih prizadevanjih zaboljšanje kmetijstva na našem območju naredila, kar je v okviru danosti mogla. To se odraža v dobri opremljenosti kmetij: 670 mehaniziranih hlevov, 593 zgrajenih silosov, 590 mlekaric na kmetijah, 746 molznih strojev, 1415 traktorjev vseh vrst moči, 550 nakladalnih prikolic in 55 silokombajnov. Še bi lahko naštevali črpalke za gnojevko, trosilce za gnoj, mline za gnojila in podobno. V sestavu zadruge deluje 73 strojnih, 22 pašnih in 3 melioracijske skupnosti.

Zelo pomembna je dejavnost žena — zadrudnic, ki so vključene v 16 aktivih, medtem ko delujejo mladi zadrudniki v 5 aktivih. Tudi v socialnem pogledu je zadruga veliko naredila: popolno socialno zaščito uživa 1250 aktivnih združenih kmetov — članov.

Družbeni del proizvodnje je najuspešnejši v hmeljarstvu, hmelj pridelujejo na 61 ha, jih pa ustrezno obnavljajo. Pridelavo so modernizirali z obiralnimi stoji in s sodobno sušilnico.

Zadruga je razen že omenjenih stalnih sprememb v organizacijskem smislu doživljala te tudi v svojih drugih dejavnostih. Sem spada nedvomno trgovsko-gostinska dejavnost. Po 1958 so jo pod vplivom takratnih gledanj, da se mora zadruga posvetiti le kmetijstvu, močno okrnili. S tem se je seveda zmanjševal tudi dohodek zadruge, ki je sicer tako pridobljena sredstva spet prelivala v kmetijstvo. Od 1966 dalje je zadruga ponovno pridobivala nazaj svoje nekdanje dejavnosti, seveda pa so, denimo, bili trgovski prostori največkrat zelo zapuščeni. Ne moremo mimo dejstva, da so bili zadrudni domovi grajeni v glavnem iz dohodka poslovanja z lesom. S tem, ko je lesna dejavnost bila zadrugam odvzeta, so se stvari glede dohodka vse bolj zaostrovale. To je občutiti tudi zdaj, saj je vzdrževanje nekoč velikopotezno zgrajenih zadrudnih domov padlo na breme nekmetijske dejavnosti ZKZ, ki je pa zelo nizko donosna. V poprečju lahko računajo le na kakih 0,5 odst. dohodka kot sredstva, ki jih lahko poimenujejo ostanek čistega dohodka.

Tako je bila na zadrugo prenesena skrb za posodabljanje in prilagajanje poslovalnic sodobnim zahtevam. To je terjalo od zadruge velika sredstva, ki ob nizki stopnji čistega dohodka niso bila v izobilju na voljo.

Končno bi kazalo omeniti še kmetijsko predelovalno dejavnost. Ljubenska klavnica je leta 1957 prenehala delati. To ni prizadejalo zadruge, saj je klavnica bila vir izgub. Tudi mesnice v Nazarjah, Ljubnem in Lučah so takrat ukynili. Seveda porabniki s tem niso bili prizadeti v redni oskrbi.

V novejšem času si zadruga prizadeva utrditi dejavnost kooperacije z obrtniki. Uspešnost poslovanja potrjuje pravilno odločitev, celo v izvoz so se vključili.

ZKZ Mozirje zagotavlja dohodek tudi iz raznih storitvenih dejavnosti. Tu je zelo uspešno prevoznništvo, ki razpolaga z 18 vozili. Posebno pomembno pa je, da so se oskrbeli s specialnim prevozom za mleko. Sodobna je tudi mehanična delavnica, ki skrbi za popravila kmetijske mehanizacije v dolini in opravlja še razna popravila drugih vozil.

Skrb za oskrbo kmetijstva z reprodukcijskim materialom je vseskozi poglavitna naloga zadruga. V zadnjih letih so veliko dosegli za izboljšanje oskrbe kmetijstva, čeprav se tu srečujejo z velikimi težavami, tako glede redne založenosti kot ustrezne ponudbe. Znano je, da mora zadruga zaradi nihanj v proizvodnji reprodukcijskega materiala na trgu vložiti veliko truda, da nudi kmetom — združnikom redno potrebne vrste in količine tega blaga.

Zadruzi je uspelo v sorazmerno kratkem času urediti in posodobiti trgovske in gostinske poslovalnice v dolini. Ponudba v njih je na ustrezni ravni tako v kakovosti kot izbiri. Z izgradnjo osrednjega trgovskega središča v Mozirju je poskrbela za sodobno in specializirano ponudbo blaga široke in posebne potrošnje.

Delež zadruga v pridelovanju hrane je izredno viden in upoštevan. Tržna prireja mleka je znašala leta 1986 9,6 milijonov litrov, klavne živine je dala na trg 450 ton, ovc 5 ton in konj 15 ton kljub dejstvu, da je usahnil odkup prašičev in volov, pitano govedo pa tudi že nekaj časa upada. Izredno velik uspeh v živinoreji je prireja plemenske živine: med 100 do 150 glav na leto. Končno je treba omeniti še prirejo perutnine; zadruga je zagotovila tržišču v letu 1986 že 24 milijonov jajc in 600 ton brojlerjev.

Iz navedenih števil je razvidno, da se je ZKZ Mozirje s svojo dejavnostjo uspešno uvrstila med vidne proizvajalce hrane in da se je usmerjanje kmetij v določeno proizvodnjo še kako izplačalo.

Organiziranost ZKZ Mozirje je bila v letu 1987 naslednja:

	ZKZ Mozirje		HKS
TZO Kmetijstvo	TOZD Trgovina in gostinstvo	TOZD Blagovni promet	Delovna skup. skupnih služb

Najvišji samoupravni organ ZKZ je združni svet, ki šteje 25 članov (60 odst. kmetov). V ZKZ je zaposlenih 380 delavcev.

TZO Kmetijstvo ima svoj združni svet, ki ima 17 članov, od teh je 15 kmetov. Vključenih je 850 kmetov, članov ZKZ, preko 11 združnih enot (ZE).

TOZD Trgovina in gostinstvo šteje 180 delavcev v 24 trgovskih poslovnih enotah in 9 gostinskih lokalih. Razen tega sodeluje s 150 obrtnimi in 70 vrtnarskimi kooperanti. Zajema poslovne enote: trgovina, gostinstvo, obrtna kooperacija in vrtnarski center. TOZD ima svoj delavski svet.

TOZD Blagovni promet ima 125 delavcev, vključuje pa naslednje enote: lastno kmetijsko proizvodnjo, centralno skladišče, mehanično delavnico in avtopark. Ima svoj delavski svet.

Delovna skupnost skupnih služb šteje 50 delavcev in ima svoj DS.

Hranilno-kreditna služba je samostojna pravna oseba. Na območju ZKZ deluje 8 stalnih in 3 občasne blagajne. Ima zbor delegatov in izvršilni odbor. Administrativne posle opravlja DSSS ZKZ Mozirje.

Zgornjesavinjska kmetijska zadruga je bila ustanovljena 13. 2. 1961, v sodni register pa vpisana 24. 3. istega leta. Prvi direktor zadrugę je bil inž. Branko Korber, združni svet je vodil Franc Krajnc, predsednik upravnega odbora je bil Jože Jurjevec.

Direktorji so se razmeroma pogosto menjavali, vsaj prva leta obstoja zadruge, ker so razne organizacijske spremembe vplivale na takšno stanje.

Od februarja 1961 do decembra istega leta je zadrugo vodil inž. Branko Korber. Za njim je bil direktor od decembra 1961 do januarja 1963 inž. Ernest Ermenc, sledil mu je Dane Melavc, dipl. ekonomist, za dobo sedem mesecev. Med tem je zadruga od 1. 1. 1963 do 14. 5. 1963 bila pripojena Gozdnemu gospodarstvu Nazarje. Od septembra 1963 do junija 1968 je bil direktor Dušan Roš, kmetijski inženir. Njega je junija 1968 nasledil inž. Ernest Ermenc, ki je vodil zadrugo do oktobra 1972. Od takrat naprej do februarja 1974 je bil direktor Franc Šarb. Njemu je sledil Jože Deberšek, dipl. politolog, do maja istega leta. Maja 1974 je zadrugo kot direktor prevzel inž. Alojz Plaznik in jo vodil do maja 1982, ko je postal direktor Anton Vrhovnik, dipl. ekonomist. Nasledil ga je decembra 1985 spet inž. Alojz Plaznik, ki vodi zadrugo še danes.

Da bi bili podatki o določenih večjih premikih v odnosu zadruga — kmeti točni, ponavljamo: 1967 so bile prve kmetije usmerjene v sodobno živinorejo; 1971 so pričeli poglobljeno delati za razvoj turizma na kmetijah. Pri tem si je zelo prizadeval takratni direktor inž. Ermenc. Že leta 1974 so se pečale prve kmetije s turistično dejavnostjo. K temu je veliko pripomogla bogata izkušnja Petra Ježa, kjer so na kmetiji poskrbeli za turizem že pred drugo svetovno vojno. Navedeni so nekaki mejniki v prizadevanjih ZKZ Mozirje v času, odkar zadruga obstaja. Da uspehi niso izostali, priča bogata pridelava hrane in kar na 37 kmetijah se ukvarjajo s turistično dejavnostjo in razpolagajo s 450 ležišči.

⁸⁹ V članku o nekaterih vprašanjih naše politike na vasi piše E. Kardelj med drugim: »Notranje težave našega združništva ne izvirajo toliko iz takšnih ali drugačnih organizacijskih slabosti, kolikor iz njegovega družbeno-gospodarskega bistva, to se pravi iz tega, da je združništvo v sedanjih oblikah (to velja zlasti za delovne zadruge) v protislovju s splošnimi gospodarskimi pogoji, v katerih naše zadruge dandanes delujejo ...«. V članku beremo dalje tudi naslednje Kardeljeve misli: »... Oblike delovnih zdruĝ, ki dandanes pri nas prevladujejo, so sad popolnoma drugačnih gospodarskih pogojev, kakršni so dandanašnji. To je bilo za tedaj, ko so državni monopol, revolucionarna administrativna sredstva, pa tudi birokratsko-centralistične oblike popolnoma prevladovali v gospodarstvu petletnega načrta ...«

(Naša vas 1953, številka 3a, stran 1).

⁹⁰ Znani zadrudni delavec povojnega obdobja Živko Bernot v svojem članku Ob uredbi in premoženjskih odnosih in reorg. KDZ v isti številki revije Naša vas na strani 56 med drugim poudarja uzakonjeni načeli prostovoljnosti in sprostitev »od šablon« (v narekovaj stavil A. V.). Meni, da je bolje, da zadrudniki teh nekaj slabih KDZ likvidirajo. Poudarja odločilen pomen splošnih kmetijskih zadrug, ki da so »temeljne gospodarske organizacije naših delovnih kmetov«. Navaja, da je leta 1952 bilo ukinjenih v Sloveniji kar 313 KDZ, da pa obstaja še 73 kmetijskih delovnih zadrug. O njih meni dobesedno: »Ko so zadrudniki gospodarili skupaj, so često ustvarili močno zadrudno imetje, njihova posestva, vložena v zadrugo, pa so vse bolj in bolj izgubljala značaj samostojnih kmetij, tako glede živine, orodja, strojev in drugega.«

Misli Kardelja in Bernota navajamo prav zaradi boljšega razumevanja tistih razmer in ukrepov, ki so sledili za ukinjanje KDZ.

⁹¹ Ministrstvo za kmetijstvo LRS, Tablice za izračun delovnih dni v KDZ, Ljubljana 1950

⁹² Kmetijsko zadrudništvo v Celju, izdala Okrajna zadrudna zveza Celje leta 1952

Sklepne misli

K sklepanju, da smo Slovenci bili varčen in gospodaren narod, nas lahko pričajo marsikatero resnico iz preteklosti. Če so drugi narodi v času, ko smo se mi šele gospodarsko osamosvajali, že imeli razvito in sodobno družbo, potem za nas nikakor ne more biti res, da se nismo hitro učili od tistih, ki so bili pred nami. Seveda je pri tem treba upoštevati možnosti razvoja, ki smo ga, kot nekoč pretežno kmečki narod, imeli. Preobrazba je zahtevala svoje. Tudi marljivost je bila eden izmed vzrokov za naše uspehe, posebno če o njih govorimo v zvezi z združništvom.

Gotovo je nastanek združne misli pri naših prednikih v marsičem povezan z njujo po združevanju v večje, močnejše celote, ki so lažje klubovale velikim gospodarskim enotam. Vendar pa bi brez zavzetosti za napredek naših ljudi tudi to ne šlo oziroma bi se združništvo razvijalo počasneje.

Presenetljivo bo za današnjega bralca spoznati resnico, da smo 1937 na Slovenskem imeli kar 505 kreditnih zadrug, to so bile hranilnice in posojilnice, da pa je vseh zadrug bilo več kot 1.100. Sem so spadale tudi take kot so elektrarniške, obrtniške in druge. Vendar pa smo imeli kar trdne in močne zadruge tudi na področju kmetijstva. Običajno je bilo, da so združniki enega delovnega območja bili pobudniki za združevanje še druge dejavnosti. Tako so v naših krajih ustanavljali močne elektrarniške zadruge in kraji so dobili elektriko, ki je sicer pač ne bi bilo, saj so večja podjetja za podobno dejavnost imela monopol in velike dobičke. Njim nasproti so stale zadruge, ki so omogočale članstvu dobrine, ki jih morda še dolgo ne bi mogli doseči.

Lahko torej trdimo, da smo Slovenci imeli smisel za združništvo. Res nas je v marsičem čas spremenil, prelahko pridobljene dobrine so nas zavedle v prepričanje, da se da na lahek način tudi živeti. Če so o nas nekoč govorili, da smo marljiv, razumen in varčen narod, je danes marsikaj drugače. Da je tako, je krivda res v veliki meri zunaj našega vpliva na dogajanja. V številnih primerih pa gre za zavajanje in varljivo tolažbo, da bo nekako že šlo, saj je še zmeraj šlo ... Posebno v času po osvoboditvi je ljudstvo še izkazovalo svoj prvobiten značaj, bilo je delovno, marljivo, zavestno in tudi varčno. Ko pa smo zapadli lagodnosti lahkega zasluzka, preveč ponujenih delovnih mest in bili deležni preveč pravic, ki so jih prebrisani posamezniki kaj hitro začeli zlorabljati, je šlo tudi z našim ugledom hitro navzdol. Kako je danes, vsi dobro vemo.

Današnje zadruge v Jugoslaviji so pretežno administrativne tvorbe, ki z resničnim združništvom seveda nimajo kaj dosti skupnega, včasih celo prav nič. Pogosto služijo interesom drugih, ne pa združnikom, ki so njihovi člani. V nekaterih primerih, kar pa ne velja za kmetijske zadruge, so le še pretveza za vrsto dejavnosti v korist posameznikov. Kmetijske zadruge, kakršne imamo danes, nimajo v svojem bistvu kaj dosti združnega. Zato se dogaja, da se čutijo združniki

marsikdaj odrinjeni na rob dogajanja, kar seveda zmanjšuje njihovo zanimanje za takšno zadrugo. Seveda tega niso krivi ljudje v zadrugah, kriva je zakonodaja, ki še ne omogoča združne lastnine, vse preveč sili k administriranju in vse premalo daje možnosti za uveljavljanje življenjskih interesov samih združnikov. Tako potem prevladuje mnenje, da gre v združništvu za pretežno trgovske organizacije, ki sicer tudi morajo biti, vendar pa le z vzorednimi nalagami. Prva in poglavitna naloga zadrug bi morala biti kmetijska pridelava in napredek pri pridelavi hrane. V takšnih okoliščinah je samoupravljanje dokaj zunanja oblika, medtem ko je resničnega vpliva združnikov na njihove življenjske interese vse premalo.

Ob vsem tem pa smo v državi povsem zanemarili naravno usmeritev proizvodnje v kmetijstvu. Sedaj bi v vseh predelih države radi pridelovali prav vsi vse, dejstvo pa je, da bi smotrna rajonizacija bila potrebna. Za učinkovito preobrazbo pridelave hrane je treba upoštevati vse pogoje, ki so dani v določenem okolju. Tu bi morale združne organizacije že v preteklosti narediti več, pa so že prvi napori za rajonizacijo v petdesetih letih v kali propadli. Ni razumljivega izgovora za početje raznih oblasti mimo zadrug, ko gre za kmetijstvo. Če se kje zadruga postavi v bran kmeta, kateremu grozi, da bo ob zemljo, ker bodo tam pač gradili neke družbeno »pomembne« objekte, je prizadevanje kmetijske organizacije največkrat že na ravni občine onemogočeno. To potrjuje zakon o zaščiti kmečkih zemljišč, ki ga izigravajo kakor se pač komu zdi potrebno. Vsekakor se vedno najde utemeljitev, ki je bolj »družbeno opravičena« kot pa je, denimo, pridelava hrane, ki jo vsi potrebujemo. Skrakta: zadruga in združništvo imata prešibak in neodmeven glas v naši družbi.

Bremena vseh vrst se tako ali drugače prenešajo na pleča kmetijstva. Temu smo priča prav zdaj, ko je razkorak med cenami industrijskih in kmetijskih proizvodov na ravni, kot je v preteklosti še nikoli nismo poznali. Pri tem ne pomagajo opozorila, niti dokazovanja, da se pač tudi kmetijstvo mora razvijati na temelju ekonomskih zakonitosti, sicer bo hitro nazadovalo. V teh prizadevanjih so naše zadruge zelo glasne, vendar pa vse to ne seže do odgovornih ljudi, ki odločajo na najvišji ravni. Resna svarila ostajajo glas vpijočega v puščavi.

Nezadovoljstvo med združniki — kmeti je seveda veliko in marsikje krivijo za tako stanje tudi zadrugo. To ni pravilno, saj posluje zadruga natančno po predpisih kot gospodarska delovna organizacija, združena v Združni zvezi Slovenije. Ta očitno tudi ne more spremeniti toka hitrega nazadovanja v pridelavi hrane pri nas.

Kaj so o tem rekli v Sloveniji?

Komunist z dne 18. 12. 1987 piše v članku Opozorilo na razkorak med drugim takole:

»Zaradi izjemnih težav v živinoreji in odstopanj od uresničevanja politike ZKJ o kmetijstvu je CK ZKS sklenil, da bo na ta razkorak in neupoštevanje sklepov CK ZKJ opozoril predsedstvo CK ZKJ in zahteval, da to skladno z izvršno naravo svoje funkcije poskrbi za uresničevanje sprejete politike. Če je potrebno,

naj o tem organizira tudi pogovor s komunisti v zveznem izvršnem svetu. Sklenjeno je bilo tudi, da ni mogoče sprejeti ne slovenske, ne zvezne resolucije o razvoju v naslednjem letu, če ne bosta zagotavljali realnih možnosti za odpravo katastrofalnega položaja v živinoreji in postopnega uveljavljanja kmetijstva kot ekonomske panoge ...«.

V Delu 18. 4. 1987 je Oskar Lovrač napisal sestavek Zadružništvo v svetu in pri nas. V njem med drugim meni:

»Nad 75 milijonov je raznih zadrug po vsem svetu, to je brez dvoma ogromna sila. Če to več kot ustreza vsem po svetu — tudi nam ne more škodovati. To ni vračanje na staro ali preživelo. Res je, da naš monopolni sistem ni za naš socializem. Ta oblika mora nujno dobiti konkurenco. Sistem, ki vlada pri nas, se velikokrat sklicuje na ekonomske tržne zakonitosti Zahoda, češ da je ta kapitalistični sistem najboljši. Poleg tega obstaja še socialistični sistem in ekonomske zakonitosti, ki ne poznajo samo hlastanja po dobičku. Kam smo zabredli s temi giganti, ki gospodarijo pri nas ... Res je, da ta sistem, ki vlada sedaj pri nas, diktira našemu gospodarstvu in izsiljuje včasih nemogoče zahteve. Elektrogospodarstvo, banke, gradbena podjetja in mnogo drugih, ki so v sklopu teh monopolov, trustov, kartelov, koncernov, kombinatov in drugih gigantov ne glede na težko stanje in položaj, ki vlada pri nas, brezpogojno zahtevajo ‚svoje‘ ...«.

Dr. Dragan Veselinov, profesor na beograjski fakulteti za politične vede, je v intervjuju za Kmečki glas med drugim dejal:

»Jugoslovanske izkušnje kažejo, da je lahko pravi lastnik zadruge le kmet. Če mu to pravico kdo vzame, zadruga svojih potencialov v kmetijski pridelavi, trgovini, kreditni sposobnosti ne more razviti in ne more uravnati deagrarizacijo vasi. Preprosto rečeno: če kmet ni lastnik zadruge oziroma mu to pravico vzamejo, se začne naravno hitro razkmetovanje, se zmanjša pridelava, saj kmet v takšnem primeru večji del svojega kapitala usmeri v porabo in se tako brani pred statičnimi oblikami vlaganja. Če potem po politični poti zadružni zvezi vzamete še poslovno funkcijo, je kmet povsem izgubil edino vrsto ekonomskega združevanja, v katerem je zastopan kot razred in preko katere lahko sodeluje pri delitvi kapitala neke države na najboljši možni način. Ko zadržna zveza izgubi poslovno funkcijo, izgubi tudi funkcijo kolektivnega garanta za kredite, ki jih najemajo kmetje. Nikoli nisem razumel, zakaj je Jugoslavija to storila? ... S tem pa — in mi smo to storili — kmeta potisnete v predzadržno obdobje, na raven okrog leta 1850«. (Delo, 3. 11. 1987).

V Delovski enotnosti 18/1987 pa piše Jože Petrovčič v članku Sem zato, da čimprej zgradimo sodobno zadružništvo, »... saj so zadružništvo ustanavljali vedno napredno misleči ljudje. Zadruga so služile malim ljudem. Zadruga nikakor ne predstavljajo zavoro socialistične družbe. Bolj bi torej morali krepiti obrtne in kmetijske zadruga. K varno je nenehno spreminjanje že prej izkušenih pravil, tega se povrh še lotevajo neveščji ljudje. Dejstvo je, da se sistem velikanov in monopolov v socializmu ni obnesel. Po svetu pa se še naprej nenehno ustanavljajo za-

druge.« V LR Sloveniji je leta 1972 Stane Kavčič zahteval obnovo in oživitev združne zveze Slovenije. Žal pa se doslej ni kaj dosti spremenilo na bolje. Vsekakor pa zadruge morajo delovati samostojno in ne smejo biti politično vodene.

Večer z dne 14. 11. 1987 objavlja članek Mirka Munde, v katerem pisec opozarja na velike dosežke kmetijskega združništva v zadnjih petnajstih letih in meni dalje:

»Navkljub vsem tem hvalnicam pa je zadnja leta tudi vse bolj očitno, da je zagon opešal, da vsebina združnih odnosov vodeni, skratka, da le ni vse najlepše in najboljše. O tem sicer do predkratkih ni bilo popularno govoriti, čeprav ob vsehujši krizi kmetijstva objektivno ne more biti drugače, kot da se začne krhati tudi vsebina združništva. V zadnjem času toliko bolj, ker je slovensko združništvo »golo«, nima prave ali celo nikakršne gnotne osnove, v zdajšnjih razmerah pa še posebno velja, da lahko upravlja tisti, ki ima kaj.« Pisec zaključuje članek z mislijo: »In kaj bi bilo šele tedaj, če bi se v Jugoslaviji dogovorili, da je treba združnikom vrniti leta 1953 odvzeto (revalorizirano) imovino?«

Alternativni kmetijski strokovnjak Onno Popping meni o reformi kmetijske politike v EGS med drugim (govori o predragem agrarnem sistemu v Evropi): »Toda to nima nič opraviti s kmetijskimi pridelovalnimi cenami. Evropski kmetje ne proizvajajo mnogo dražje kot kmetje v ZDA in Kanadi. Izvozne subvencije, skladiščenje, dobički pridelovalne industrije — to dviga cene. Kmetje dobivajo samo delček denarja, ki ga plačuje porabnik. Kdor hoče še znižati pridelovalne stroške (cene), ima pred očmi samo interese izvozne trgovine in agrarne trgovine, nič pa ga ne brigajo kmetje, ki bodo morali opustiti kmetovanje, ker od še nižjih cen ne bodo mogli več živeti.« Popping je pristaš misli, da se bodo tudi vnaprej ohranila manjša kmetijska posestva in o tem meni: »Kmečko posestvo dela praviloma z manj kemije kot kapitalno intenziven veliki kmetijski obrat. Zato so njegovi proizvodi bolj zdravi — v takem žitu je manj kemičnih ostankov. Enako je z mlekom. Tisto na bazi uvoženih močnih krmil vsebuje znatno več ostankov pesticidov. Kar zadeva višje cene za neko osnovno količino pridelkov, jih na Finskem in Norveškem že več kot deset let uspešno prakticirajo. Zato lahko tam manjša posestva preživijo in podeželje se ne prazni.« (Teleks, 51/1987).

In ob koncu še enkrat nekaj misli dr. Dragana Veselinova iz članka Spogledovanje s pomestjanjenim kmetom (Večer, 25. 11. 1987): »Za jugoslovansko kmetijsko cenovno politiko je značilno, da je nenehno skrbela za odlivanje dohodka iz akumulacije iz kmetijstva. V vsem povojnem obdobju smo imeli štiri cenovne sisteme. Prvega, najbolj rigoroznega, se spominjajo starejši ljudje, šlo pa je za obvezne odkupe in visoke davčne stopnje do leta 1953. Vsi štiri sistemi so odlivali akumulacijo iz kmetijstva. Sprva v korist industrije, nato pa, ko se je politika cen liberalizirala, v »dobro« mestnega prebivalstva. Mesto je bilo pri nas vedno privilegirano, navajeno na relativno visok osebni standard glede na osebne dohodke. Drugače tudi ne bi bilo mogoče ob povprečno le 180 dolarjev visokih

osebnih dohodkih uživati tak življenjski standard, ki se ga tudi v evropskih razmerah ni treba sramovati. Če ne bi zadrževali cen agrarnih proizvodov, bi bilo povsem drugače.«

V novejšem času torej v krogih ekonomskih in drugih strokovnjakov vse glasneje opozarjajo na vzroke za nastale težave v našem kmetijstvu in politiki do njega.

Plošča s spomenika partizanskim kmetijam v Ljubiji

Slika na naslovnici knjige

Načelstvo Pašniške zadruge Nova Štifta okoli leta 1926

Slika na zadnji strani knjige

Spomenik partizanskim kmetijam Gornjesavinjske doline, delo Janka Dolenca, stoji pred Veterinarsko postajo v Ljubiji.

Vsebina

Uvod	8
Prebivalstvo v Gornji Savinjski dolini	9
Začetki zadružništva v svetu in pri nas	11
Slovenski kmet skozi čas	15
V fevdalnem času	18
Kmečka odveza	20
Vošnjaki, J. E. Krek in slovensko zadružništvo	22
Kmetijstvo brez predstavnškega telesa	26
Življenje na vasi	28
Kmetovanje	36
Razvoj kmetijskega zadružništva v dolini	50
Sodelovanje zadruga — kmet	58
Glavna skrb živinoreji	62
Dogajanja po krajih	67
— Bočna	69
— Gornji grad	71
— Kokarje	75
— Ljubija	76
— Ljubno	77
— Luče	82
— Mozirje	86
— Nova Štifta	91
— Radmirje	94
— Rečica ob Savinji	94
— Solčava	97
— Šmartno ob Dreti	101
— Šmihel	103
Od malih do velike združene zadruge	105
Sklepne misli	113

Aleksander Videčnik

Zadružno povezovanje kmetov v Gornji Savinjski dolini

Lektoriral Tone Gošnik

Tehnično uredil Niko Kupec

Stavek, prelom in filmi DIC tozd Grafika, Novo mesto

Tisk in vezava Tiskarna Kočevski tisk, Kočevje

Naklada 1500 izvodov

Knjižnica
od 33
VIDEČNIK, A. :
Zadružno...

334.734.63(497.12-115)(091)

0029675

KNJIŽNICA KOZIRJE

COBISS *

